

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKACI
OЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ПЕДАГОГИКА ФАКУЛЬТЕТИ
«ПСИХОЛОГИЯ» КАФЕДРАСИ

« ХУҚУҚ ПСИХОЛОГИЯСИ »

ФАНИДАН ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

TERMIZ – 2011

АГАРКИ, ДУНЁ ИМОРАТЛАРИ
ИЧИДА ЭНГ УЛУҒИ МАКТАБ
БЎЛСА, КАСБЛАРНИНГ ИЧИДА
ЭНГ ШАРАФЛИСИ ЎҚИТУВ-
ЧИЛИК ВА МУРАББИЙЛИКДИР.

ИСЛОМ КАРИМОВ

МУАЛЛИФЛАР:

**психол.ф.н.,доц.Норбошева М.О.
Ўқитувчи Тўрахонов А.Э.**

.

ТАҚРИЗЧИ:

**п.ф.н.,доц.в.б. Жўраев Т.С.
ю.ф.н.,доц. Маллаев Н.Р.**

МУНДАРИЖА

Кириш.....
Фаннининг намунавий ўқув дастури
Фаннинг ишчи дастури.....
Фаннинг маърузалар матни
Семинар мавзулари.....
Мустақил иш мавзулари.....
Оралиқ назорат саволлари.....
Яқуний назорат саволлари.....
Тест саволлари.....
Фан бўйича бакалавр билимини баҳолаш мезонлари ва талаблари.....
Технологик карта
Глоссорий.....
Тавсия этиладиган адабиётлар.....

Кириш

Юридик психология фанидан тузилган ўқув-услубий мажмуа 5310200 йўналиши бўйича таҳсил олувчи психология мутахассислиги бакалаврлари учун тайёрланган бўлиб, унда талабаларнинг фаол ўқитиш ва фанни назарий ва амалий жиҳатдан ўзлаштиришга қаратилган билимлар манбаи келтирилган.

Ўқув-методик мажмуа фаннинг ўқув дастури, ишчи дастури, маърузалар матни, семинар мавзулари, мустақил иш мавзулари, талабаларнинг фан бўйича ўзлаштирган билимларини назорат қилиш саволлари, фан бўйича фойдаланиш мумкин бўлган адабиётлар рўйхати, талабани билимини баҳолаш мезонлари келтирилган.

Юридик психология фанининг асосий мақсад вазифалари: бўлғуси психолог ходимларни профессионал юридик психологик билимлар тизими билан қуроллантириш, касбий вазифаларни хал этишда олинган назарий билимлардан мохирона фойдаланиш ва уларни ҳаётга, амалиётга, татбиқ этиш; психолог мутахассислигига хос замонавий касбий фазилатларни ҳар томонлама шакллантириш; психология йўналишида таълим олаётган бакалаврларнинг касбий қобилиятларини ҳар томонлама ривожлантириш; касбий сезгирлик, фукоролар билан мулоқотда бўлиш ва психологик алоқа урнатиш маҳоратини эгаллашлари зарур.

Мазкур фанда оператив-қидирув ва тергов фаолиятига мансуб асосий психологик тушунчаларни шакллантириш, шахснинг ноҳуқуқий ҳаракатлари, ножамоавий ҳулқ-атворнинг келиб чиқиш сабабларини урганиш ва бу борада психологик усуллардан фойдаланиш каби масалалар акс этган. Бунда бакалаврлар юридик психология фаннинг предмети, тузилиши бўйича тасаввурга эга бўлишлари, тергов фаолиятининг психологик жиҳатлари, шахсни (жиноятчи шахсни) ва уюшган жиноятчилик ва жиноий гуруҳларни замонавий усуллар орқали таҳлил қила олиш малакалари билан қуроллантириш кўзда тутилган.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Рўйхатга олинди
№_БД 5310200-3.1.03_
2008 йил «_23_» август_

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим
вазирининг 2008 йил «_23_»
_августдаги «_263_» сонли
буйруғи билан тасдиқланган

ҲУҚУҚ ПСИХОЛОГИЯСИ
фанидан

ДАСТУР

Билим соҳаси: 200000 – Гуманитар фанлар ва санъат
Таълим соҳаси: 220000 – Гуманитар фанлар
Таълим йўналиши: 5310200 – Психология

Тошкент –2008 йил

Тузувчи: Психология фанлари номзоди, катта ы=итувчи Рушиева Х.А.

Та=ризчи: Психология фанлари доктори, профессор Ғозиев Э./.

Дастур Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети услубий (илмий) кенгашда кўриб чиқилган ва тавсия қилинган. 2008 йил «20»августдаги 4 - сонли мажлис баёни билан маъқулланган.

Фаннинг ўқув дастури Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий унверситети илмий–методик кенгашида тавсия қилинган. (2008 йил «21»июндаги_9-сонли мажлис баённомаси)

КИРИШ

“Хуқуқ психологияси” фани дастури талабаларни юридик соҳалардаги психологик билимларини оширишга, юридик- касбларнинг профессиограммаларини яратиш, "инсон-хуқуқ" тизимидаги психологик қонуният ва тамойилларни ўрганиш, психологик билимларни эгаллаш хуқуқни муҳофаза қилиш соҳаси ходимлари учун зарурлиги, юристнинг психалагик маданияти тушунчаси, юридик органлари ходимларининг психологик фаолият жараёнларини, жинойтчиликнинг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш, суд ишларини юритиш чоғида , шахснинг хулқ-атворини махсус ўрганишда юриспруденция соҳасида керакли ва муҳим бўлган амалий вазифаларни ечишга ёрдам берувчи ҳолатларни ўрганишга мўлжалланган.

Ўқув фанининг мақсад ва вазифалари

Ўқув фанининг мақсади: булгуси хуқуқшунос ходимларни профессиоел психологик билимлар тизими билан қуроллантириш, касбий вазифаларни ҳал этишда олинган назарий билимлардан моҳирона фойдаланиш ва уларни ҳаётга, амалиётга, татбиқ этиш; хуқуқ мутахассислигига ҳос замонавий касбий фазилатларни ҳар томонлама шакллантириш; хуқуқ йўналишида таълим олаётган бакалаврларнинг касбий қобилиятларини ҳар томонлама ривожлантириш; касбий сезгирлик, фуқоролар билан мулоқотда булиш ва психологик алоқа урнатиш маҳоратини эгаллашлари зарур.

Ўқув фанининг вазифаси: Мазкур фанда оператив-қидирув ва тергов фаолиятига мансуб асосий психологик тушунчаларни шакллантириш, шахснинг ноҳуқуқий ҳаракатлари, ножамоавий хулқ-атворнинг келиб чиқиш сабабларини урганиш ва бу борада психологик усуллардан фойдаланиш каби масалалар ақс этган. Бунда бакалаврлар юридик фаннинг предмети, структураси бўйича тасаввурга эга булишлари, тергов фаолиятининг психологик жиҳатлари, шахсни (жинойтчи шахсни) ва уюшган жинойтчилик ва жинойий гуруҳларни замонавий усуллар орқали таҳлил қила олиш малакалари билан қуроллантириш кузда тутилган.

Фан бўйича билим, қўникма ва малакага қўйиладиган талаблар:

- Юридик психология фанлар тизими тузилиши, уларнинг ривожланиш истиқболлари ҳақида;
- психологик тадқиқотларни ташкил этиш, ўтказиш методлари ва унинг воситаларидан фойдалана олиш;
- Юридик психология тизимлари, тамойиллари, механизмлари, категориялари ҳақида тасаввурга эга бўлиши;
- Юридик психология назарияси ва методологиясига алоқадор тизимлар, категориялар, механизмлар, қонуниятлар, асосий ҳолатлар;
- психология фанининг бозор иқтисодиёти шароитидаги ўрни ва аҳамияти, психологик билимларни амалиётда татбиқ этиш соҳалари ва йўналишларини англа етади;
- психологиянинг замонавий ва ишончли диагностик методлари ва уларни конкрет ишлаб чиқариш шароитида қўллай олинадиган; инсон эътиқодига таъсир кўрсатиш методларидан хабардор бўлади;
- янги ишлаб чиқариш шароитларида ижтимоий ҳодисаларни башорат қилиш, жамиятни бошқаришнинг асосий тамойиллари, бунда конкрет шахсларнинг ўрни ва ролини англайди;
- жамоа меҳнатини ташкил этиш ва бошқаришдаги психологик қонуниятлар, ижтимоий мулоқот ва муомаланинг сирлари, меҳнатга тўғри мотивация муносабатини шакллантириш омиллари тўғрисидаги тасаввурларга эга бўлади;

- конкрет шахс ижодий тафаккурини ривожлантириш ва самарали меҳнатни ташкил этиш омиллари, мустақил ва ижодий тафаккур шаклланади;
- шахснинг индивидуал, жинсий ва ёшга боғлиқ хусусиятлари, етуклик даврида шахс таракқиётининг психологик қонуниятлари; эътиқод ва соғлом дунёқарашни шакллантириш омиллари, ҳар бир ижтимоий вазиятда фуқаролик онги ва масъулиятини шакллантирилади;
- гуруҳлар шароитида шахсни тарбиялаш ва ўқитишнинг педагогик, психологик технологиялари, социал-психологик тренинг ва фаол ўқитиш методларини амалиётда қўллай олади.

Фаннинг ишлаб чиқаришдаги ўрни

Ўзгаларга таъсир кўрсатиш ва ўз-ўзини бошқариш малакалари, ўз иқтидори ва қобилиятларини ўстириш технологияларни ўзлаштириш, аутотренинг ва психологик тренингнинг самарали ва қулай шаклларини ишлата билиш ва ўзгаларга ўргатиш, меҳнат жамоаларидаги ижтимоий-психологик иқлимни ўрганиш ва уни мувофиқлаштириш малакалари, ўзининг ижодий фаолиятини бошқариш ва мантиқий фикрлаш орқали ижтимоий-психологик жараёнларни башорат қилиш, талабалар ва тингловчилар гуруҳларида энг илғор педагогик-психологик технологияларни жорий этиш ва уларнинг мазмун-моҳиятини ёшлар онгига етказиш билан боғлиқ соҳасида чуқур билим олишларида муҳим аҳамият касб этади.

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан боғлиқлиги, услуб жihatдан кетма-кетлиги

“Юридик психология” курси бакалаврлар тайёрлаш ўқув режасидаги “Ижтимоий гуманитар фанлар” блокадаги барча предметлар билан боғлиқ ва уларни маълум маънода тўлдиради. Бундан ташқари, “Юридик психология” курси мутахассислик малакасини шакллантирувчи махсус курслар ҳамда психологиянинг у ёки бу ихтисосликка йўналтирувчи соҳалари (“Иқтисодий психология”, “Ижтимоий психология”, “Меҳнат психологияси”) киритилган олийгоҳларда махсус билимлар учун асос бўлади ва уларни тўлдиришга ёрдам беради.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

дастурда “Психоанализ асослари” фанида кўрсатилган мавзулар маъруза, семинар шаклида олиб борилади, шунингдек, фаннинг долзарб масалалари талабаларга мустақил иш сифатида ўзлаштириш учун берилади. Фан замонавий педагогик технологиянинг ролли ўйинлар, “Лойиҳалаштириш”, ”"Кластер", "Бумеранг", "Матбуот конференцияси" сингари методлари орқали ҳамда слайдлар, мультимедиа намоишлари билан ўтказилиб интерактив, кибернетик моделлаштириш, математик, мантиқий моделлаштириш методлари ва машғулотлардаги маълумотлар мультимедиа воситалари ёрдамида такдимот қилиниб проектив тестлар, социометрик тестлар ёрдамида интерпритация қилинади.

Умумий юридик психологиянинг предмети, тизими ва услублари

Умумий ва юридик психологиянинг предмети. Психология-инсон рухиятини ырганадиган фан. Турли фаолиятларда, шунингдек, жиноий суд ишида психология мавжудлигининг =онунийлиги.

Психика ва мия. Субъект фаолиятини амалга ошириш ва объектив оламнинг унда акс эттириш жараёнида воситачи сифатида физиологик механизмлар иштироки.

Умумий ва юридик психологиянинг услублари. Психик жараёнларда объектив тад=и=отнинг зарурати. Психик жараёнларнинг шакли ва ызгариш =онунияти. Кузатиш, суцбат инсон фаолияти мацсулини анализ =илиш. Психик жараёнларни тад=и= =илишнинг экспериментал (тажриба) методи. Диагностик синов натижаларини =ыллаш ва уларнинг психологик ацсамияти. Юридик психологиянинг тизими ва вазифалари.

Билиш жараёнлари.

Сезгилар. Сезгининг умумий =онуниятлари. Сезгилар айнан бир хил кузатувчиларни акс эттириш шакллари. Сезгининг мощияти ва турлари. Сезги турларнинг тавсифи.

Сезгининг умумий психофизик =онунияти, тергов амалиётида бу билимлардан фойдаланиш.

Идрок. Идрокнинг хусусиятлари ва турлари. Идрок моддий оламнинг хиссий акси сифатида.

Гувоцлик кырсазмаларида идрок =онуниятининг вужудга келиши. Кузатиш ва кузатувчанлик.

Ди==ат. Ди==атнинг умумий характеристикаси. Ди==атнинг асосий хусусияти. Терговчининг фаолиятида ди==атнинг мощияти.

Хотира. Хотира ха=ида умумий таълимот. Беихтиёр хотира. Ихтиёрый хотира. Кайта эслаш ва унутиш. Хотиранинг турлари ва типлари. Сыро= давомида хотира =онуниятининг вужудга келиши ва ундан фойдаланиш. Тергов давомида эслатиш, ёрдам кырсаатиш усуллари.

Тасаввур-атрофдаги предмет ва ходисаларнинг фикрий шаклланиш жараёнидир. Тасаввурнинг =абул =илиниши, хотира ва фикрлаш билан бо\ли=лиги, уларнинг терговчи амалиётдаги мав=еи (роли).

Тафаккур. Фикрлашнинг мохияти ва турлари. Ностандарт масалаларни ечишда фикрлаш фаолиятининг тузилиши. Муаммоли цолатларда ностандарт масалаларни ечишда топ=ирлик (эвристик ечиш «Эврика» лотинча «топдим») билан щал этиш натижаси сифатида жиноятнинг очилиши. Тергов щаракатида сезгирлик (интуиция) нинг роли.

Щиссиёт ва ирода жараёнлари

Щиссиёт тушунчаси ва турлари. Щиссиёт фаолиётни бош=арувчи жараён сифатида. Со\лом нопатологик ва чегараланган щиссий шолат (фрустрация, агрессивлик, безовталиқ, фобия ва бош=алар). Тергов ва суд жараёнларида щиссий бош=ариш ва уни ҳисобга олиш.

Ирода жараёнлари ва шолатлари. Ирода тушунчаси ирода шаракати уларнинг тузилиши. Мунозарали (низоли) шолатларда фаолиятни иродавий бош=ариш. Жиноятни тергов =илиш жараёнида ирода шолатини бош=ариш.

ШАХС ПСИХОЛОГИЯСИ

Шахс ва унинг психологик хусусиятлари тузилиши

Шахс тушунчаси. Инсон индивид сифатида шахс индивидуаллиги. Шахс ривожланишида биологик ва ижтимоий муқитнинг ало=адорлик муаммоси.

Шахснинг психологик хусусиятлари

Темперамент (мижоз). Унинг тушунчаси ва турлари. Инсон фаолиятида мижоз хусусиятларини акс этиш.

Кобилият. Кобилият тушунчаси. Кобилиятнинг ривожланиши ва турлари. Характер (хул=-атвор) тушунчаси, турлари ва ызини тута билишнинг шакллари. Вояга етмаганларнинг психологияси. Тергов амалиётида шахснинг психологик хусусиятларини ҳисобга олиш.

Муомала ва ижтимоий гуруҳларда шахслараро муносабат.

Муомала психологияси. Муомалада ызаро бир-бирини тушуниш. Нут= расмий муомаланинг бир тури сифатида. Ишонтириш ва таъсир =илиш. Ижтимоий гуруҳларда шахслараро муносабат. Ижтимоий гуруҳлар тушунчаси ва турлари. Шахс дунё=арабини тартибга солувчи омил сифатида социал (ижтимоий)

Нормалар (маромлар) ва ижтимоий назорат.

Гуручий онг. Ижтимоий гуруҳда дунё=араш стереотипнинг шаклланиши. Ижтимоий гуруҳда шаклларнинг психологик хурфикрлиги. Ижтимоий гуруҳда (лидерлик) бошчилик =илиш.

Шахснинг ижтимоий-мослашган дунё=араши психологияси.

Шахснинг ижтимоий-мослашган дунё=араши тушунчаси. Щу=у=ий онг. Унинг билиш, баҳолаш ва тартибга солиш функциялари. Оммавий, гуручий ва шахсий щу=у=ий онг. Щу=у==а быйсунишлик дунё=арабини шакллантириш щу=у=бузарликка =арши курашнинг психологик жищатлари.

ЖИНОЯТЧИ ШАХСИНИНГ, ЖИНОЯТЧИ

ГУРУЩИНИНГ, ЖИНОЙ ШАРАКАТНИНГ ПСИХОЛОГИЯСИ.

Жиноятчи шахснинг психологик анализи.

Жиноятчи шахс тушунчаси: шахснинг норматив =адриятлар тизимининг ызгариши, ыз-ызини бош=ариш ва щу=у=ий онгдаги камчиликлари. Аксилижтимоий =урилмалар, жиноий хул=-атвор ышашликлари ва устун келувчи мотивлари. Жиноий шаракатда кыриладиган тафсилот томонлари, нопатологик психик аномалиялар, вояга етмаган щу=у=бузарларнинг психологик хусусиятлари.

Жиноятнинг психологик анализи

Жиноий хул=-атворнинг детерминацияси (тылдирилиши)

Жиноий хул=-атворнинг объектив ва субъектив омиллари шамда ижтимоий психологик шароитлари. Акселижтимоий ориентациядаги \аразлик, зыравонлик ва социал ва пассив типларининг шаклланиши, жиноятнинг мотиви ва ма=садининг психологик тавсилоти. Жиноий щаракатнинг психологик тафсилоти. Жиноий щаракатнинг психологик о=ибатлари.

Уюшган жиноятчиликнинг психологияси

Ижтимоий шамфикр гуруцлар, жиноий гуруцлар шаклланишининг сабаб ва шароитлари, гуруц аъзолари хул=-атворининг гуруций бирлиги, гуруций мав=елар ва уларнинг таба=аланиши. Уюган жиноятчиликда иштирокчилар психологияси.

ДАСТЛАБКИ ТЕРГОВНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

Тергов фаолиятининг психологик хусусиятларига умумий тавсиф.

Жиноятни очишнинг психологик томонлари. Моддий ва маънавий изларнинг жиноятни очишдаги информацион манбалик роли. Муаммоли-=идирув вазиятларига психологик тавсиф. Жиноятнинг информацион-манти=ий мадели. Тергов жараёнида юз бериши мумкин былган низоли вазиятлар ва психик-щу=у=ий таъсир этиш.

Во=еа жойини кыздан кечириш ва гувоцлантириш психологияси. Терговчининг кыздан кечириш фаолиятидаги фикрлаш ва фаолиятининг ма=сад томон йыналтирилганлиги. =олдирилган моддий излардан жиноятчи шахсининг алохида хусусиятларини ани=лаш. =олдирилган моддий излардан жиноятни содир этиш усули, ма=сади ва мотивларини ани=лаш. Жиноят изларини йы=отиш, ни=обларнинг психологик асосда амалга ошмаслиги.

Тинтув психологияси

Тинтув =идирув фаолияти сифатида. =идирилувчи ва яширинувчи шахс психологияси. Турли вазиятларида =идирув фаолиятининг мылжаллаш асослари. Тинтув ытказилаётган жойда дастлабки щаракатнинг психологик ащамияти. Тинтув ор=али топилаётган объектларнинг тинтув =илинувчи шахсга таъсир этиш хусусиятлари. Тинтув =илинувчи шахсларнинг ызларини тутиши. Тинтув =илинаётган шахслар билан нут=ий ва нигоций муомила. Биноларда ва очи= жойларда тинтув ытказишнинг психологик щусусиятлари.

Сыро= =илиш психологияси

Шакллантириш жараёнида кырдатмаларнинг тылалигига ва ты\рилигига таъсир этувчи омиллар, сыро= =илинаётган шахсларнинг шахсий-типик хусусиятларини ва умумий психологик =онуниятларини хисобга олиш. Сыро= =илинаётган шахслар билан «психологик ало=а» бо\лаш.

Гумондорни ва айбланувчини сыро= =илиш психологияси. Сыро= =илинаётган шахсларнинг психологик хусусиятлари ты\рисадаги маълумотдан фойдаланиш ва уларни химоя доминанти. =аршилиқ кырватиш вазиятида сыро= =илишнинг психологик хусусиятлари. Сыро= =илувчи шахсларнинг психик динамикасини юзага чи=ариш ва фойдаланиш. Сыро= =илинувчи шахсларнинг психикасига ты\ри кырдатма олиш ма=садида таъсир =илиш.

Жабрланувчини сыро= =илиш психологияси.

Жиноят содир этилаётган пайтда жабрланувчини ызини тутиш щолатини ани=лаш. Жабрланувчининг онгида жиноят ты\рисадаги тасаввурларини тиклашни психологик хусусияти. Юз берган во=еани бахолаш фаолиятини щисобга олиш. Жиноятга ва ща=и=атни юзага чи=аршга былган муносабати. Жабрланувчининг сыро= давридаги щаракат щусусиятлари ва уларни тергов даврида щисобга олиш. Вояга етмаган жабрланувчини сыро= =илишнинг алоцидалиги.

Гувошларни сыро= =илиш психологияси.

Гувошларнинг шахсий-типик ва ёшлари билан бо\ли= хусусиятлари. Уларнинг психологик ривожланганлик даражасини хисобга олиш. Вояга етмаган гувошларнинг сыро= =илишнинг мощияти. Сыро= давомида психологик ёрдам бериш усуллари.

Юзлаштириш психологияси.

Юзлаштириш сыро= =илинувчилардан ты\ри кырдатма олиш ма=садида ытказиладиган психологик ало=анинг таркибий =исми сифатида. Юзлаштириш жараёнида вужудга келадиган низоли щолатлар, улардан фойдаланиш ва бу щолатни тартибга солиш.

Юзлаштиришда сыро= =илинаётган шахсларнинг ызаро муносабатларини ва психологик хусусиятларини хисобга олиш. Юзлаштирилаётган шахсларни бирининг иккинчисига психологик таъсир кырватишган йыл =ыймаслик.

Таниб олиш учун кырватиш психологияси

Таниб олиш учун кырватиш процессуал =онуни доирасида амалга ошириладиган тергов щаракати. Таниб олиш психологияси ва турлари. Предметларни ва уларнинг тасвирини таниб олиш инсонни ва унинг фотосуратини таниб олиш учун кырватишнинг ащамияти. Таниб олишда ёл\он кырдатма ва янглишиш щолатлари ва уни фощ этиш. Кырдатма бериш ва уни фощ этиш усуллари.

Тергов экспериментини ытказиш психологияси

Эксперимент =атнашчиларнинг психологик хусусиятларини ани=лаш.Юз бериш мумкун былган психологик эщтимоллик щолатларини щисобга олиш (адаптацион, стеник, астеник, сенсibiliзациян щиссийетлар). Эксперимент усули билан далалларни текширишда айбланувчининг билим, малака ва =обилиятини ани=лаш.

Кырсатмаларни во=еа жойида текшириш психологияси

Кырсатмаси текширилаётган шахснинг кенгликка нисбатан ылчамларини, статистик ва динамик кыз чамалашларини ва жойларни топографик тасаввур этишларини ани=лаш. Мнемик фаолиятини активлаштириш (мнемик ёрдам), во=еалар тартибини тиклаш.Во=еа содир былган жойдан «таянч ну=таси» сифатида фойдаланиш.

Суд психологик экспертизаси.

Экспертиза предмети, ваколоти ва экспертиза олдига =ыйиладиган масалалар,экспертиза ытказишнинг зурурийлиги ва экспертизани белгилаш тартиби. Экспертиза саволларини тузатиш =ыйиладиган талаблар.

СУД ФАОЛИЯТИ ПСИХОЛОГИЯСИ

Суд мушокамасининг психологик асослари

Суд тергови жараёнида далилларни текширишнинг психологик хусусияти. Судланувчи шахснинг хусусияти ва содир этилган жиноий ходисанинг психологик томонини ани=лаш.

Суд харакатларининг психологик хусусиятлари. Судланувчини,гувощни ва жабрланувчини сыро= илиш психологияси.

Судда кырсатма берувчи шахсларнинг псищик холатларини щисобга олиш. Судланувчи,жабрланувчи, гувощлар томонидан былиб ытган жиноий ходиса тавсилотини тиклашнинг психологик хусусияти.Сыро= берувчиларга мнемик ёрдам бериш.

Суд мушокамасининг психологик хусусиятлари. Щукм =арорининг (матнининг) психологияси. Щукмнинг объективлигига =аршилик кырсатувчи психоген омилларини бартараф этиш.

Судья, давлат прокурор (айбловчиси)ва адвокатнинг касбий- психологик хусусиятлари

Судья, прокурор ва адвокатлар фаолиятидаги сезгирлик,мукамаллик ва билимдонлик томонлари. Судья,прокурор адвокатларнинг шахсий сифатлари ва улар фикрининг мущимлиги. Судья ва щал= маслащатчилри ыртасидаги муносабат психологияси прокурорнинг айблов ва адвокатнинг о=лов нут=ларининг психологик хусусиятлари.

Судланган шахс психологияси ва =айта тарбиялаш (ресоциализация) масаласи.

Судланган мащкум шахсни ырганиш. Унинг суд томонидан тайинланадиган жазо чорасига муносабат. =айта тарбиялаш ва ащло= тузатиш фаолияти масалалари. Жиноятни =айта тарбиялаш унинг шахсини =айта шакллантириш сифатида. Мащкумни =айта тарбиялаш ма=садида унинг шахсига таъсир =иладиган

психологик чоралар тизими. Мащқумнинг шахсий йыналишини ызгартирувчи чоралар. Жиноятчи шахсид намунали шахс стереотипини яратишга эришиш. Ижтимоий мослашган характер эгасини шакллантириш.

Мащқум шахсини ва жазони ытаб =айтган шахсни =айта тарбиялашнинг психологик воситалари ва шартлари.

Тарбиявий ишларни ташкил этишда мащқумнинг ижтимоий шолатини щисобга олиш. Тарбиячи ва махбус ыртасидаги «психологик тыси=ни» бартараф этиш. Мащқумни шахсини =айта кыришда асосий восита сифатидаги мешнатни ташкил этишнинг психологик хусусияти. Мащқумни =айта тарбилашда факультатив омилларнинг роли, (ы=итиш, иждокорлик, фаоллик). Мащқумлар мешнат коллективининг функционал ва структуравий ташкилоти, унда жамоат фикри, гуручий =адр- =имматнинг ижобий психологик шаклланиши. Тарбиявий таъсир этишни индивидуаллиштириш. «Педагогик порлаш» методи ва жазолаш, ра\батлантириш, ишонтириш, тавсия этиш, олдиндан ишонтириш методлари. Жазони ытаб =айтганларни ижтимоий реадaptациялаштиришнинг психологик муаммолари. Уларни озодликда яшашга тайёрлаш, =айта жиноят содир этиш имкон яратувчи омилларни бартараф этиш, уларда янги ижтимоий-ижобий ало=алар, яъни щаёттий =изи=ишлар, =урилма ва ма=садлашни шакллантириш.

АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. «Баркамол авлод – Ызбекистон тара==иётининг пойдевори». Т., 1997.
2. Ведерников Н.Г. Личность обвиняемого и подсудимого. 2000.
3. /озиев Э.Г. Психология муаммолари. Тошкент «Университет» 1999.
4. /озиев Э.Г. Менежмент психологияси. Тошкент, «ЫЗМУ», 2001.
5. Еникеев М.И. Юридическая психология. М., 2000.
6. Чалдини Р. Психология влияния. М. 2000
7. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. М. 2001
8. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. «Юнити» Москва., 2001
9. Рушиева Х.А., Суд-психологик экспертиза. Ы=ув =ылланма. Т. 2002.

+ЫШИМЧА АДАБИЁТЛАР:

10. Богданов В.М. Психологические особенности профессионального мышления работников уголовного розиска. Омск. 1999.
11. Дубровина И.В. Практическая психология образования. М., 2000.
12. Тарарухин С.А. Преступное Поведение. Социальные и психологические герти. М., 1999.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

«ПСИХОЛОГИЯ» КАФЕДРАСИ

“Тасдиқлайман”
ўқув ишлари бўйича
проректор: _____ проф.
Ш.Хуррамов
“ ____ ” _____ 2011-йил

“Тасдиқлайман”
ўқув - методик бошқарма бошлиғи:
_____ доц. Ў . Бердиев
“ ____ ” _____ 2011-йил

5310200-Психология таълим йналиши
4-курслари учун

«Хуқуқ психологияси»
фанидан ишчи ўқув дастури

Термиз -2011
АННОТАЦИЯ

Мазкур ишчи ўқув дастури 5310200-Психология бакалавр таълим йналиши талабаларига «Хуқуқ психологияси» фанини ўқитиш учун тузилган бўлиб, ДТС асосида талаоаларга хуқуқ психологияси тизими, вазифалари, умумий ва юридик психологиянинг ушиблари ва билиш жараёнлари, жиноятчи шахсининг, жиноятчи гурухининг, жиноий харакатнинг психологияси, даслабки терговнинг психологик асослари, сўроқ қилиш психологияси, суд-психологик экспертиза ўтказиш, аффект холатининг суд психологик

экспертизаси судланган шахс психологияси ва қайта тарбиялаш ва шунга катори ҳуқуқ психологиясининг бошқа турлари ҳақида билим беради.

Психология кафедрисининг 2011-йил 26-августдаги 1-сонли йи ўилишида муҳокама қилинган ва фойдаланиш учун тавсия этилган.

Ушбу ишчи ўқув дастури кафедра йиғилишининг ____августдаги 2011 йил 1- сонли баённомаси билан тасдиқланган.

Кафедра мудири в.б.
Тузувчилар:

п.ф.н. , доц. в.б. Т.Жураев
доц. М.Норбошева
ўқ. А.Тўрахонов

Ушбу дастур кўрсатма факультет ўқув-услубий Кенгаши йиғилишининг 29-август 2011 йилдаги қарори билан фойдаланишга тавсия этилган.

Маъруза мавзулари, кўриладиган масалалар ва вақт

№	Мавзулар номи	Кўриладиган масалалар	Вақт
1	Ҳуқуқ психологияси предмети,	Умумий ва юридик психологиянинг предмети. Турли фаолиятларда, шунингдек, жиноий суд ишида психология мавжудлигининг қонунийлиги.	4

	тизими, усуллари, вазифалари	Психика ва мия. Умумий ва юридик психологиянинг услублари. Психик жараёнларда объектив тадқиқотнинг зарурати. Кузатиш, суҳбат инсон фаолияти маҳсулини анализ қилиш. Психик жараёнларни тадқиқ қилишнинг экспериментал (тажриба) методи. Диагностик синов натижаларини қўллаш ва уларнинг психологик аҳамияти. Юридик психологиянинг тизими ва вазифалари.	
2	Ҳуқуқ психологияси билиш жараёнининг ўрганилиш аҳамияти	Сезгилар. Сезгининг умумий қонуниятлари. Сезгининг умумий психофизик қонуниятлари, тергов амалиётида бу билимлардан фойдаланиш. Идрок. Гувоҳлик кўрсатмаларида идрок қонуниятининг вужудга келиши. Кузатиш ва кузатувчанлик. Диққат. Терговчининг фаолиятида диққатнинг моҳияти. Хотира. Сўроқ давомида хотира қонуниятининг ушудга келиши ваундан фойдаланиш. Тергов давомида эслатиш, ёрдам кўрсатиш усуллари. Тасаввур-атрофдаги предмет ва ходисаларнинг фикрий шаклланиш жараёнидир. Тафаккур. Фикрлашнинг моҳияти ва турлари. Хиссиёт ва ирода жараёнлари. Хиссиёт фаолиётни бошқарувчи жараён сифатида. Соғлом нопатологик ва чегараланган хиссий ҳолат (фрустратсия, агрессивлик, безовталиқ, фобия ва бошқалар). Тергов ва суд жараёнларида хиссий бошқариш ва уни ҳисобга олиш. Ирода жараёнлари ва ҳолатлари. Мунозарали (низол) ҳолатларда фаолиятни иродавий бошқариш. Жиноятни тергов қилиш жараёнида ирода ҳолатини бошқариш.	4
3	Шахс психологияси	Шахс ва унинг психологик хусусиятлари тузилиши. Шахс тушунчаси. Инсон индивид сифатида шахс индивидуаллиги. Шахс ривожланишида биологик ва ижтимоий муҳитнинг аҳоқадорлик муаммоси.	2
4	Шахснинг психологик хусусиятлари	Темперамент (мижоз). Унинг тушунчаси ва турлари. Хусусиятлари Инсон фаолиятида мижоз хусусиятларини акс этиш. қобилият. қобилият тушунчаси. қобилиятнинг ривожланиши ва турлари. Характер (хулқ-атвор) тушунчаси, турлари ва ўзини тута билишнинг шакллари. Вояга этмаганларнинг психологияси. Тергов амалиётида шахснинг психологик хусусиятларини ҳисобга олиш.	2
5			2
6	Муамала психологияси	1. Муомала ва ижтимоий гуруҳларда шахслараро муносабат Муомала психологияси. Муомалада ўзаро бир-бири тушуниш. Нутқ расмий муомаланинг бир тури сифатида. и Ишонтириш ва таъсир қилиш. Ижтимоий гуруҳларда шахслараро муносабат. Ижтимоий гуруҳлар тушунчаси ва	2

		турлари. Шахс дунёқарашини тартибга солувчи омил сифатида сотсиал (ижтимоий) Нормаиар (маромлар) ва ижтимоий назорат. Гурухий онг. Ижтимоий гурухда дунёқараш Стреотипнинг шаклланиши. Ижтимоий гурухда ! шаклиарнинг психологик хурфикрлилиги. Ижтимоий гурухда (лидерлик) бошчилик қилиш.	
7	Оммавий, гурухий ва шахсий ҳуқуқий онг.	Шахснинг ижтимоий-мослашган дунёқараши ! психолсгияси Шахснинг ижтимоий-мослашган дунёқараши тушунчаси. Ҳуқуқий онг. Унинг билиш-баҳолаш ва и тартибга солиш функтсиялари. Оммавий. гурухий ва шахсий ҳуқуқий онг. Ҳуқуққа бўйсунитшлик дунёқарашини шакллантириш ҳуқуқбузарликка қарши курашнинг психологик жихатлари	2
8	Жиноят шахс психологияси	Жиноятчи шахс тушунчаси: шахснинг норматив ж қадриятлар тизимининг ўзгариши. ўз-ўзини бошқариш ва ҳуқуқий онгдаги камчиликлари. Аксиджтимоий қурилмалар, жиний хулқ-атвор ўхшашликлари ва усун келувчи мотивлари. Жиний ҳаракатда кўриладиган тафсилот: томонлари, нопаталогик психик аномалиялар, вояга ! этмаган ҳуқуқбузариарнинг психологик хусусиятлари.	2
10	Жиноятчи гурухининг ва жиний ҳаракатларнинг психологияси	Жиноятнинг психологик анализи. Жиний хулқ-атворнинг обектив ва субектив омиллари ҳамда ижтимоий психологик шароитлари. Аксиджтимоий ориентатсиядаги ўразлик, зўравоник ва сотсиал ва пассив типларининг шаклланиши, жиноятнинг мотиви ва мақсадининг психологик тавсиоти. Уюшган жиноятчиликнинг психологияси. Уюшган жиноятчиликда иштирокчилар психологияси. Даслабки терговнинг психологик асослари и Тергов фаолиятининг психологик хусусиятларига умумий тавсиф. Жиноятни очишнинг психологик томонлари. Муаммоли-қидирув вазиятларига психологик тавсиф. Жиноятнинг информатсион-мантқиқий мадели. Тергов жараёнида юз бериши мумкин бўлган низоли вазиятлар и ва психик-ҳуқуқий таъсир этиш. Воқеа жойини кўздан кечириш ва гувоҳлантириш психологияси. Жиноят изларини йўқотишни қобларнинг психологик асосда амалга ошмаслиги.	2
11	Тинтув психологияси	Тинтув қидирув фаолияти сифатида қидирилувчи ва яширинувчи шахс психологияси. Турли вазиятларида қидирув фаолиятининг мўлжаллаш асослари. Тинтув ўтказилаётган жойда даслабки ҳаракатнинг психологик ахамияти. Тинтув орқали топилаётган обектларнинг тинтув қилинувчи шахсга таъсир этиш хусусиятлари. Тинтув қилинувчи шахсларнинг ўзларини тутиши. Тинтув қилинаётган шахслар билан нутқий ва нигохий муомила. Биноларда ва очик жойларда тинтув ўтказишнинг	2

		психологик хусусиятлари.	
12	Суроқ қилиш психологияси	<p>Сўроқ қилинаётган шахслар билан «психологик алоқа» боғлаш.</p> <p>Гумондорни ва айбланувчини сўроқ қилиш психологияси. Сўроқ қилинаётган шахсларнинг психологик хусусиятлари тўғрисидаги малумотдан фойдаланиш ва уларни химоя доминанти. қаршилиқ кўрсатиш вазиятида сўроқ қилишнинг психологик хусусиятлари. Сўроқ қилувчи шахсларнинг психик динамикасини юзага чиқариш ва фойдаланиш.</p> <p>Жабрланувчини сўроқ қилиш психологияси Гувоҳиами сўроқ қилиш психологияси Вояга этмаган гувохларни сўроқ қилишнинг моҳияти. Сўроқ давомида психологик ёрдам бериш усуллари. Юзлаштириш психологияси. Юзлаштириш сўроқ қилинувчилардан тўғри кўрсатма олиш мақсадида ўтказиладиган психологик алоқанинг таркибий қисми сифатида. Таниб олиш учун кўрсатиш психологияси</p> <p>Кўрсатма бериш ва фoш этиш усуллари</p>	4
13	Тергов экспериментини ўтказиш психологияси	<p>Эксперимент қатнашчиларнинг психологик хусусиятларини аниқлаш. Юз бериш мумкин бўлган психологик эҳтимоллик ҳолатларини ҳисобга олиш (адаптатсион, сеник, асеник, сенсibiliзатсион хиссиётлар).</p> <p>Кўрсатмаларни воқеа жойида текшириш психологияси</p> <p>Кўрсатмаси текшириладиган шахснинг кенгликка нисбатан ўлчамларини, статистик ва динамик кўз чамалашларини ва жойларни топографик тасаввур этишларини аниқлаш.</p> <p>Мнемик фаолиятини активлаштириш (мнемик ёрдам), воқеалар тартибини тиклаш.</p> <p>Воқеа содир бўлган жойдан «таянч нуқтаси» сифатида фойдаланиш.</p>	2
14	Суд психологик экспертизаси	<p>Экспертиза предмети, ваколати ва экспертиза олдига қўйиладиган масалалар, экспертиза ўтказишнинг зарурийлиги ва экспертизанинг белгилаш тартиби</p> <p>Экспертиза саволларини тузатиш қўйиладиган талаблар</p>	6
15	Суд фаолияти психологияси	<p>Суд муҳокамасининг психологик асослари Суд тергови жараёнида даллелларни текширишнинг психологик хусусиятлари.</p> <p>Суд ҳаракатларининг психологик хусусиятлари. Суддлашувчини гувоҳни ва жабрланувчини суроқ қилиш психологияси.</p> <p>Судда кўрсатма берувчи шахсларнинг психик ҳолатларини ҳисобга олиш.</p> <p>Суд муҳокамасининг психологик хусусиятлари. Хукм қарорининг (матнининг) психологияси.</p> <p>Судья, давлат прокурор (айбловчиси) ва адвокатнинг касбий-</p>	2

		психологик хусусиятлари Судя, прокурор ва адвокатлар фаолиятидаги сезгирлик, мукамаллик ва билимдонлик томонлари. Судя, прокурор адвокатларнинг шахсий сифатлари ва улар фикрининг муҳимлиги	
16	Судланган шахс психологияси ва қайта тарбиялаш масаласи	Жиноятчини қайта тарбиялаш унинг шахсини қайта шакллантириш сифатида. Маҳкумни қайта тарбиялаш мақсадида унинг шахсига таъсир қиладиган психологик чоралар тизими. Тарбиявий ишларни ташкил этишда маҳкумнинг ижтимоий ҳолатини ҳисобга олиш. Тарбиячи ва маҳбус ўртасидаги «психологик тўсиқни» бартараф этиш. Маҳкумни шахсини қайта кўришда асосий восита сифатидаги меҳнатни ташкил этишнинг психологик хусусияти. Тарбиявий таъсир этишни индивидуаллиштириш	2
	Жами		38

Семинар машгулотлари

№	машгулот мавзулари	куриладиган масалалар	семинар
1	ҳуқук психологияси предмети, тизими, услублари вазифалари	1. Ҳуқук психологияси ва вазифалари 2. психика ва мия 3. Умумий ва ҳуқук психологиясининг услублари 4. психик жараёнларнинг шакли, қонуниятлари 5. психик жараёнларни тақдқиқи қилишнинг экспериментал методи. 6. Юридик психологиянинг тармоқлари	2
2	Ҳуқук психологиясида билиш жараёнларининг урганилиши, ахамияти	1. Сизгининг моҳияти ва турлари 2. Сизги турларининг тавсифи 3. Идрок хусусиятлари ва турлари 4. Диккатнинг асосий хусусияти 5. Хотиранинг турлари ва типлари 6. Тергов давомида эслатиш, ёрдам курсатиш усуллари. 7. тафаккур турллари ва моҳияти 8. Ҳиссиёт фаолиятни бошқарувчи жараён сифатида. 9. Ироджа жараёнлари ваҳолатдлари 10. мунозарали ҳолатларда фаолиятни иродавий бошқариш.	4
3	Шахс психологияси	1. Ҳуқук психологиясида шахс тушунчаси. 2. Инсон индивит сифатида 3. шахснинг индивидуаллиги 4. Шахс ривожланишида биологик муҳитнинг муаммоси. 5. Шахс ривожланишида ижтимоий муҳитнинг муаммоси	2
4	Шахснинг психологик хусусиятлари	1. Темперамент ва унинг турлари 2. Инсон фаолиятида миждоз хусусиятлари 3. қобилият тушунчаси 4. Характер тушунчаси, турлари 5. Характер шакллари	4

		6.Тергов амалиётида шахснинг психологик хусусиятларини хисобга олиш.	
5	Муомала психологияси	1.Муомалапсихологияси. 2.Муомалада ўзаро бир-бирини тушуниш 3.Ижтимоий гуруҳларда шахслараро муносабат 4.Ижтимоий гуруҳлар тушунчаси ватурлари 5.Нормалар ва ижтимоий назорат 6.Ижтимоий гуруҳда лидерлик	2
6	Оммавий, гуруҳий ва шахсий ҳуқуқий онг	1.Шахснинг ижтимоий-мослашган дунёқараши психологияси 2.Ҳуқуқий онг ҳақида 3.Ҳуқуқий онгни билиш. баҳолаш ва тартибга солиш функсиялари 4.Оммавий онг 5.Ҳуқуқий онг 6.Сшахсий онг 7.Ҳуқуққа бўйсунушлик дунёқарашини шакллантириш 8.Ҳуқуқ бузарликка қарши курашнинг психологик жихатлари	2
7	Жиноятчи шахс психологияси	1. Жиноятчи шахси тушунчаси 2.ўз-ўзини бошқариш ва ҳуқуқий онгдаги камчиликлар 3.Аксилижтимоий қурилмалар 4.Жиноий ҳаракатда кўриладиган тафсилот томонлари 5.нопатологик психик аномалиялар 6.Вояга этмаган ҳуқуқбузарларнинг психологик хусусиятлари	4
8	Жиноятчи гуруҳининг ва жиноий ҳаракатларнинг психологияси	1.Жиноятнинг психологик анализи 2.Жиноий хулқ атворни тўлдириш 3.Жиноий хулқ атворнинг объектив ва субъектив омиллари 4.Жиноий ҳаракатнинг психологик тафсилоти 5.Уюшган жиноятчилик психологияси 6.Жиноий гуруҳлар шаклланишининг сабаб ва шароитлари 7.Гуруҳий мавқелар ва уларнинг табақаланиши и 8.Уюшган жиноятчиликда иштирокчилар психологияси 9.Дастлабки терговнинг психологик асослари 10. Жиноятни очишнинг психологик томонлари 11. Воқеа жойини кўздан кечириш ва гувоҳлантириш психологияси 12. Жиноят изларини йўқотиш .	4
9	Тинтув психологияси	1 .Тинтув қидирув фаолияти сифатида 2.Қидирилувчи ва яширинувчи шахс психологияси 3.Тинтув ўтказилаётган жойда дастлабки	2

		харакатнинг психологик ахамияти 4.Тинтув қилинувчи шахсларнинг ўзини тутиши 5.Тинтув қилинувчи шахслар билан нутқий ва нигохий муомала 6.Биоларда тинтув ўтказишнинг психологик хусусиятлари	
	Сўроқ қилиш психологияси	1. Сўроқ жараёнида кўрсатмаларнинг тўғрилигига таъсир этувчи омиллар 2.Сўроқ қилинувчи шахснинг шахсий-типик хусусиятлари 3. Жабрланувчини сўроқ қилиш психологияси 4.Сўроқ қилинаётган шахслар билан «психологик алоқа» боғлаш 5.Гумондорни ва айбланувчини сўроқ қилиш психологияси 6.Сўроқ қилувчи шахсларнинг психик динамикасини юзага чиқариш 7.Гувохларни сўроқ қилиш психологияси 8.Юзлаштириш психологияси 9.Таниб олиш учун кўрсатиш психологияси кўрсатма бериш ва уни фoш этиш усуллари	4
11	Тергов экспериментини ўтказиш	1. Эксперимент қатнашчиларининг психологик хусусиятларини аниқлаш 2.Адаптацион, сеник, асеник хиссиётлар 3.Кўрсатмаларни воқеажойида текшириш психологияси	4
12	Суд психологик экспертизаси	1.Экспертиза предмети. ваколати 2.Экспертиза олдига қўйиладиган масалалар 3.Экспертиза ўтказишнинг зарурийлиги 4.Экспертиза саволларини тузатишга қўйиладиган талаблар	6
13	Суд фаолияти психологияси	1.Суд мухокамасининг психологик асослари 2.Суд харакатларининг психологик хусусиятлари 3.Суд мухокамасининг психологик хусусиятлари 4.Судя, давлат прокурори ва адвокатнинг сезгирлиги ва билимдонлик томонлари	4
14	Судланган шахс психологияси ва қайта тарбиялаш масаласи	1.Судианган шахсни ўрганиш 2.Жиноятчини қайта тарбиялаш 3.Махкумнинг шахсий йўналишини ўзгартирувчи чоралар 4.Тарбиявий таъсир этишни индивидуаллаштириш 5.Жазони ўтаб қайтганларни озодликка тайёрлаш	2
	Жами		46

Талабалар мустақил иши.

№	Мустақил иш топширик	вакт, соат
---	----------------------	------------

1	Тинтув, сурок ва тергов экспериментини утказиш психологияси	16
2	Суд психологик экспертиза турлари ва ваколатлари	22
3	Суд фаолияти психологиясини урганиш	14
4	Жиноятчи шахс психологияси	20
5	Судланган шахс психологияси ва кайта тарбиялаш масалаларини амалиётда кузйтиш ва урганиш	22
	Жами	94

“ХУҚУҚ ПСИХОЛОГИЯ” ФАНИ БЎЙИЧА ОРАЛИҚ НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1- оралиқ назорат саволлари

- 1.Юридик психологиянинг предмети, вазифалари ва ахамияти.
- 2.Юридик психологияда шахс ва жамият муаммолари.
- 3.Тергов жараёнида билиш мезонлари ва уларнинг адекватлиги.
- 4.Юридик шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари.
- 5Муомала техникаси ва стратегияси.
- 6Суд-психологик экспертизанинг зарурати.
- 7Юридик психология фанининг уқитишнинг мақсади ва вазифалари.
- 8Юридик психологиянинг замонавий методлари ва уларнинг амалиётга тадбиқ этишнинг ахамияти.
- 9Юридик шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари.
- 10Суд-психологик экспертизанинг замонавий имкониятлари.
- 11Юридик психологиянинг замонавий имкониятлари.
- 12Юридик соҳада психодиагностика ва психокоррекциянинг тутган урни.
- 13Шахсга таъсир этувчи психологик омиллар.
- 14Суд-психологик экспертизанинг ваколатлари.
- 15Юридик психология нимани урганади.
- 16Юридик психология қачон бошлаб мустақил Фан сифатида ривожлана бошлади.
- 17Юридик психологиянинг асосий услублари қайсилар.
- 18Юридик психологиянинг услубий асосини нима ташкил қилади.
- 19Юридик шахснинг асосий қисмлари қандай.
- 20Юридик шахс қандай топтирувчи омиллар.
- 21Хуқуқни қўллаш фаолиятидаги субъектлар шахсини урганишнинг психологик услублари.
- 22Юридик шахс қандай структурага эга.
- 23Юридик шахс уз қасбий фаолиятида қандай психик жараёнлар қонуниятларини ҳисобга олиш керак.
- 24Хис-туйғулар, сезгилар, психик ҳолатларни психологик-хуқуқий баҳолаш.
- 25Юридик шахсга тегишли юқсак ҳисларни санаб утинг.
- 26Эмоциянинг ифодаланиши қайси ҳолларда ифодаланади.
- 27Эмоциянинг қандай қуринишлари бор.
- 28Хуқуқни муҳофаза қилишга доир фаолиятда темпераментнинг хусусиятларини ҳисобга олиш.
- 29Темпераментнинг энг замонавий типологиясига қайсилар қиради.
- 30Хуқуқни муҳофаза қилувчи шахс идрокнинг энг муҳим хусусиятига нималар қиради.
- 31Юридик шахснинг характери шаклланишида нима асосий роль уйнайди.
- 32Тергов жараёнида конфликтнинг энг юқори чўққиси.
- 33Характернинг ўзига қаратилган сифатларига нималар қиради.
- 34Суд-психологик экспертизанинг тайинлаш сабаблари.

- 35 Суд-психологик экспертиза кимлар томонидан ўтказилади.
- 36 Суд-психологик экспертизани ўтказиш тартиби.
- 37 Жиноятга психологик анализ қандай берилади.
- 38 Жиноятчи шахси психологияси.
- 39 Оммавий жиноят психологияси.
- 40 Юридик шахсининг касбий фаолиятининг умумий ижтимоий-психологик тавсифномаси.
- 41 Юридик шахс психологияси.
- 42 Воқеа содир бўлган жойни қуздан кечириш психологияси.
- 43 Тинтув қилиш психологияси.
- 44 Таниб олиш учун тақдим этиш психологияси.
- 45 Юридик шахсининг касбий фаолиятида мулоқат.
- 46 Ўроқ қилишни олиб боришнинг умум ижтимоий-психологик ўзига хос хусусиятлари.
- 47 Юридик шахс касбий фаолиятнинг ташкилий бошқарувчилик кичик тузилмасини психологик таҳлил этиш.
- 48 Суд мажлисида ҳақиқатни билиш, белгилаш жараёнининг психологик ҳуқуқий тавсифномаси.
- 49 Суднинг қарорлар қабул қилишининг психологик ўзига хос хусусиятлари.
- 50 Суд-психологик экспертизани тайинлаш сабаблар

2-Оралиқ назорат саволлари

1. Темпераментнинг энг замонавий типологиясига қайсилар қиради.
2. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи шахс идрокнинг энг муҳим хусусиятига нималар қиради.
3. Юридик шахсининг характери шаклланишида нима асосий роль ўйнайди.
4. СПЭ нинг асосий вазифаси
5. Суд-психологик экспертизанинг тайинлаш сабаблари.
6. Суд-психологик экспертиза кимлар томонидан ўтказилади.
7. Суд-психологик экспертизани ўтказиш тартиби.
8. СПЭ нинг асосий вазифаси
9. Экспертиза саволлари қандай шаклда қўйилади?
10. Аффект нима?
11. Аффект қандай хусусиятларга эга?
12. СПЭ тайинлашнинг иккинчи шарти нималардан иборат?
13. СПЭ да ўз жонига қасд қилган шахсларни руҳий ҳолатини қандай аниқлаш мумкин
14. СПЭ қачон тайинланади
15. СПЭ объекти нима?
16. Экспертиза нима?
17. Эмоция ифодаланиши қайси ҳолларда ифодаланади
18. Суд-психология экспертизаси қандай босқичда амалга оширилади
19. Юридик психологиянинг асосий услублари қайсилар?
20. Оммавий жиноят психологияси.
21. Суд мажлисида ҳақиқатни билиш, белгилаш жараёнининг психология ҳуқуқий тавсифномаси.
22. Тинтув қилиш психологияси.
23. Таниб олиш учун тақдим этиш психологияси.
24. Ўзлаштириш психологияси.
25. Ўзлаштириш жараёнида вужудга келган низоли ҳолатлар, улардан фойдаланиш ва бу ҳолатни тартибга солиш.
26. Ўзлаштирилаётган шахсларни бирининг иккинчисига психологик таъсир курсатишга йул қуймаслик.
27. Таниб олиш психологияси ва турлари.
28. Ўроқ қилинувчи билан психологик алоқа ўрнатиш.

- 29 Ўлимдан кейинги суд психологик экспертиза.
- 30 Хукукни муҳофаза қилишга доир фаолиятда шахснинг индивидуал хусусиятлари-мижознинг (темпераментнинг) хусусиятларини ҳисобга олиш.
- 31 Жиноят юз берган жойни назоратдан утказиш.
- 32 Суд-психологик экспертизасида амалий психологиянинг тутган ўрни.?
- 33Юзлаштириш психологиясини тушунтириш.
- 34Юзлаштириш натижасига таъсир кўрсатувчи омилларни айтиш?
- 35Сўроқ қилишнинг психологик хусусиятлари қандай?
- 36.Қўлга олиш психологиясини тушунтириш?
- 37 Юридик шахснинг касбий фаолиятида мулокат.
- 38 Воқеа содир булган жойни куздан кечирриш психологияси.
- 39 Қўлга олиш психологияси.
- 40 Суднинг қарорлар қабул қилишининг психологик узига хос хусусиятлари.
- 41Юридик шахс қандай структурага эга.
- 42 Экспертизани ташкил эти учун утказиш масалалари.
- 43 Экспертиза саволларини тузишга қуйиладиган талабалар.
- 44 Экспертиза натижаларини расмийлаштириш.
- 45 Суд-психологик экспертизасининг моҳияти, мақсади ва вазифалари.
- 46 Эксперт қандай тилларга жавоб бериши керак.
- 47 Гувоҳ ва жабрланувчиларни сўроқ қилишга қаратилган тайёргарликнинг асосий тартиблари
- 48 Тинтув ўтказиш жараёнининг ўзига хос психологик томонлари ?
- 49 .Норкамания, алькоголизм мотивларининг психологик тавсифини тушунтириш?
- 50 Алкоголизм ва норкоманиянинг психопрофилактикаси?

Хуқуқ психологиядан тест саволлари:

- 1.Юридик психология нимани урганади.
 - А) Юрист шахснинг психологик хусусиятларини.
 - Б) Юридик хизмат ходимларнинг меҳнат самарадорлиги ва сифатини оширишдаги ролини.
 - В) Жиноятни олдини олиш ва очишдаги урнини.
 - Г) Хуқуқ системасини амалга ошириш билан боғлиқ булган психологик масалаларни урганади.

- 2.Юридик психология қачондан бошлаб мустақил фан сифатида ривожлана бошлади.
 - А) XVIII асрнинг 50-йиллари.
 - Б) XIX асрнинг 30-йиллари.
 - В) XIX асрнинг 30-50 йиллари.
 - Г) XIX аср охири XXаср боши
 - Д) XX аср бошлари.

- 3.Юридик психологиянинг асосий услублари қайсилар.
 - А) Шахсга психологик таъсир утказиш.
 - Б) Суд психологик экспертизаси
 - В) Илмий текшириш
 - Г) Жиноят ишга психологик анализ
 - Д) Эксперимент, кузатиш, суҳбат, анкета, тест.
 - Е) Ҳаммаси

- 4.Юридик психологиянинг услубий асосини нима ташкил қилади.
 - А) Психологик қонуниятлар

- Б) Психологик омиллар
- В) Эҳтиёжлар
- Г) Шахс фаолияти
- Д) Хаммаси

5.Юридик шахснинг асосий камолотлари қандай.

- А) Жисмоний етуклик
- Б) Ахлокий баркамоллик
- В) Ахлокий теранлик
- Г) Хаммаси уйғунлашса

6.Юридик шахсни камол топтирувчи омиллар.

- А) Ирсий омиллар
- Б) Ижтимоий муҳут
- В) Таълим-тарбия
- Г) Уларни уйғунлиги

7.Хуқуқни қўллаш фаолиятидаги субъектлар шахсини урганишнинг психологик услублари.

- А) Илмий текшириш услуби
- Б) Шахсга психологик таъсир курсатиш
- В) Суд психологик экспертиза услуби
- Г) Хаммасини ҳам қўллаш мумкин

8.Юридик шахс қандай структурага эга.

- А) Эҳтиёж
- Б) Мотив
- В) Кизиқиш
- Г) Майл
- Д) Хаммаси иштирок этади

9.Юридик уз қасбий фаолиятида қандай психик жараёнлар қонуниятларини ҳисобга олиши керак.

- А) Диккат-эътибор
- Б) Ховотирлаш
- В) Тафаккур қилиш
- Г) Идрок этиш, сезиш
- Д) Тасаввур этиш
- Е) Хамма психик жараёнлар

10.Хис-туйғулар, сезгилар, психик ҳолатларни психологик-хуқуқий баҳолаш.

- А) Объектив оламни ақс эттириш
- Б) Психик қескинлик ҳолатлари
- В) Бездовталиқ
- Г) Фрустрация
- Д) Аффект
- Е) Барча ҳолатларда ҳам баҳоланади

11.Юқсак ҳисларни санаб утинг.

- А) Нафосат
- Б) Ахлокий
- В) Ақлий

Г) Хаммаси

12. Эмоциянинг ифодаланиши қайси ҳолларда ифодаланади.

- А) Эмоционал
- Б) Кайфият
- В) Стресс
- Г) Аффект
- Д) Хаммасида ҳам

13. Эмоциянинг қандай қуринишлари бор.

- А) Статик
- Б) Динамик
- В) Хаотик
- Г) Хаммаси уйғунлашса

14. Хуқуқни муҳофаза қилишга доир фаолиятда шахснинг индивидуал хусусиятлари-мижознинг (темпераментнинг) хусусиятларини ҳисобга олиш.

- А) Холерик
- Б) Сангвиник
- В) Флегматик
- Г) Меланхолик
- Д) Қайси мижозга (темпераментга) тегишли бўлса

15. Темпераментнинг энг замонавий типологиясига қайсилар қиради.

- А) Экстравет
- Б) Интравет
- В) Хар иккаласи
- Г) Хаммаси

16. Юридик шахснинг характери шаклланишида нима асосий роль уйнайди.

- А) Ирода
- Б) Қобилият
- В) Интеллект
- Г) Эмоция
- Д) Хаммаси уйғунлашса

17. Хуқуқни муҳофаза қилувчи шахс гидрокининг энг муҳим хусусияти қайси.

- А) Предметлиги
- Б) Танловчанлиги
- В) Константлиги
- Г) Кулами
- Д) Хаммаси

18. Конфликтнинг энг юқори чуққиси.

- А) Ички-зиддият
- Б) Жанжал
- В) Карама-қаршилиқ
- Г) Мажоро

19. Характернинг узига қаратилган сифатларига қушимча қилинг.

- А) Уз-узини назорат қилиш
- Б) Узини ҳурмат қилиш
- В) Узини-узи бошқариш
- Г) Ҳаммаси уйғунлашса

20. Шахсни узгартирувчи асосий манбалар.

- А) Мактаб, олий укув юрти
- Б) Камолотга эришганлик
- В) Микро мухит
- Г) Ҳаммаси

21. Суд-психологик экспертизанинг тайинлаш сабаблари.

- А) Жиноят содир этилганда
- Б) Ҳуқуқбузарлик ишларида
- В) Жиноятни очишда
- Г) Узгармас ҳолатларда жиноят содир бўлганда

22. Суд-психологик экспертизаси қимлар томонидан утказилади.

- А) Прокурор
- Б) Суд
- В) Терговчи
- Г) Эксперт психолог
- Д) Ҳаммаси уйғунлашса

23. Суд-психологик экспертизаларини утказиш тартиби Уз ЖПКнинг қайси мода асосида таъминланади.

- А) Уз ЖПКнинг 171 моддасига асосан
- Б) Уз ЖПКнинг 172 моддасига асосан
- В) Уз ЖПКнинг 173 моддасига асосан
- Г) Уз ЖПКнинг 169 моддасига асосан
- Д) Ҳечқайси

24. Жиноятга психологик анализ қачон берилди.

- А) Жиноий ҳаракатларнинг намоён қилинишида
- Б) Ноурин хатти-ҳаракатларда
- В) Ҳуқуқ бузарликда
- Г) Қасдан ва эҳтиётсизлик туфайли содир қилинган жиноятларда
- Д) Ҳаммасида ҳам анализ қилинади

25. Жиноятчи шахси психологияси қандай аниқланади.

- А) Ҳуқуқбузар шахс махсус объект сифатида
- Б) Жиноятчи шахсининг хусусиятлари
- В) Жиноятни анализ қилишда
- Г) Жиноятни текширишда

26. Оммавий жиноят психологияси.

- А) Жиноят содир этганлар
- Б) Жиноий гуруҳ психологияси
- В) Бир неча шахс томонидан жиноят содир қилганлар
- Г) Экстремист, рецидивист, террорист.

27. Юридик шахс қасбий фаолиятининг умумий ижтимоий-психологик тавсифномаси.

- А) Ҳуқуқни муҳофаза қилишга доир фаолиятининг ижтимоий-психологик тавсифномаси

- Б) Пракурорнинг касбий фаолияти
- В) Суднинг касбий фаолияти
- Г) Терговчининг касбий фаолияти

28.Юридик шахс психологияси.

- А) Касбий ахамияти касб этадиган хусусиятлар
- Б) Конвенцидлик
- В) Ривожланган ҳуқуқий онги
- Г) Ахлоқий меъёри
- Д) Ҳаммаси

29.Воқеа содир булган жойни куздан кечирриш психологияси.

- А) Жиноятчи шахснинг психологияси
- Б) Жиноятга таалукли объектлар
- В) Жиноий фаолият излари
- Г) Жиноятчи шахснинг психологик узига хос хусусиятлари тугрисидаги манбаи

30.Тинтув психологияси.

- А) Тинтув қилинаётган объект
- Б) Тинтув пайтда терговчининг кидирувга доир фаолиятининг психологик узига хос хусусиятлари
- В) Кидирув қилинаётган шахснинг хусусиятлари
- Г) Ҳаммаси

31.Таниб олиш учун тақдим этиш психологияси.

- А) Одам идрок этишнинг узига хос хусусиятлари ва уни ухшатишнинг психологик хусусиятлари
- Б) Одамнинг психологик ҳолати
- В) Одамнинг индивидуал хусусиятлари
- Г) Одамнинг характерлари

32.Юридик шахснинг касбий фаолиятида мулоқат.

- А) Ижтимоий узига хос хусусиятлари
- Б) Коммуникатив
- В) Конструктив
- Г) Ҳаммаси

33.Сурок қилишни олиб боришнинг умум ижтимоий-психологик узига хос хусусиятлари.

- А) Зиддиятсиз вазиятда сурок қилиш
- Б) Психологик алоқа урнатиш
- В) Ахборот олиш, йигиш
- Г) Ёш хусусиятларини ҳисобга олиш
- Д) А.Б.В.Г.

34.Юридик шахс касбий фаолиятининг ташкилий бошқарувчанлик кичик тузилмасини психологик таҳлил этиш.

- А) Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари жамоасида психологик жихатдан қулай бошқарувчанлик муҳитини яратиш
- Б) Коммуникатив
- В) Конструктив
- Г) Бошқарув этикаси

35. Суд мажлисида хақиқатни билиш, белгилаш жараёнининг психологик-ҳуқуқий тавсифномаси.

- А) Суд таркиби томонидан далилларни баҳолаш
- Б) Хақиқатни белгилашнинг психологик узига хос хусусиятлари
- В) Ижтимоий – ҳуқуқий тавсиф килиш
- Г) А.В.Б.Г

36. Суднинг қарор қабул қилишида психологик узига хос хусусиятлари.

- А) Олинган далил ва маълумотларга суд томонидан тугри қарор чиқарилиши
- Б) Психологик ҳолатларни ҳисобга олиш
- В) Моддий жихатидан путур етганлик
- Г) Саломатлигига таъсири
- Д) Ҳаммаси

“Ҳуқуқ психологияси” фанидан соатлар ҳажми

№	Машгулотлар	аудитория соати		мустикал иш соати		Умумий вақт сарфи		Тупланадиган балла	
		7-сем.	8- сем	7-сем	8- сем	7-сем	8- сем	7-сем	8- сем
1	маъруза	22	18	24	18	48	36	30	30
2	Семинар	34	24	30	24	64	48	40	40
	Жами	56	42	54	42	112	84	70	70

Фаннинг рейтинг ишланмаси ва баҳолаш мезонлари

(7- семестр учун)

№	Назорат турлари	сони	балл	жами балл
	Жорий назорат 1.1. оғзаки (семинар режаси буйича берилган саволларга жавоб тайёрлаш) ТМИ – ёзма-(семинар режаси буйича берилган саволларга жавоб тайёрлаш)	17	17x 2,4	40
2	Оралик назорат 2.1. Ёзма-(учта саволдан иборат булган вариантларга жавоб ёзиш). 2.2.ТМИ .- (берилган мавзулар буйича эссе тайёрлаш)	1 1	3x6=18 12	30
3	Яқуний назорат 3.1. Тест (30 та саволдан иборат)	1	30x1=30	30
	Жами:			100

Фаннинг рейтинг ишланмаси ва баҳолаш мезонлари

(8- семестр учун)

№	Назорат турлари	сони	балл	жами балл

	Жорий назорат 1.1. оғзаки (семинар режаси бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаш) ТМИ – ёзма-(семинар режаси бўйича берилган саволларга жавоб тайёрлаш)	12	12x3,3	40
2	Оралик назорат 2.1. Тест-(тест вариантларга жавоб бериш). 2.2.ТМИ .- (СПЭ хулосасини хомаки вариантыни тайёрлаш)	1	20x1=20	30
		1	10	
3	Якуний назорат 3.1. Ёзма (3 та саволдан иборат вариантларга жавоб ёзиш)	1	3x10=30	30
	Жами:			100

"Хуқуқ психологиясл" фанидан баҳолаш мезони

1. Жорий назорат

1.1. Жорий баҳолаш бўйича амалий машғулотда қатнашиб унинг топшириқлари хамда Талабалар мустақил ишлари-(семинар режаси бўйича беришган ёзма топшириқлари) ни тўлиқ ва сифатли, ижодий тарзда бажарган талабани -1.5-1.7 балл, сифатии ва меёр талаблари даражасида -1.3-1.4 балл, ўрта даражада -1-1.2 бали, хато ва камчилклари бўлса-0.9 ваундан кам балл билан баҳолаш мумкин

2. Оралик назорат

Оралик баҳолаш ёзма ўтказилто, 3та саволга жавоб бериш сўралади. Хар бирсавол 6 баллгача баҳоланади:

-агар савол мохияти тўла очилган бўса, жавоблари тўлиқ ва аниқ бўлса-С.2-6-балл;
-саволнинг мохияти умумий очилган, асосий далиллар тўўри баён этилган бўлса-43-5.1-балл;

-саволгажавоб берилган, аммо камчиликлари бўлса-3.3-4,2-балл;

-саволгажавоб беришга ҳаракат қилинган, аммо чалкашликлар мавжуд бўлса- 3,2 - ва ундан кам балл билан баҳолаш мумкин,

Талабалар мусактл иши бўйича берилган мавзу асосида эссе тайёрлайди:

-мавзу ижодий, тўлиқ ва сифатли ёритилган ,хулоса ва амалий таклифлари мавжуд бўлсаА 10,4-12балл;

-мавзу мохияти очилган, фақат хулосаси бор бўлса-8.6-10.3 балл;

-мавзу мохияти ёритилган, аммо айрим камчиликлари мавжуд бўйиса-6,6-8.5 балл.

3. Якуний назорат

3.1. Якуний баҳолашда талаба 30 та тес саволига жавоб бериши лозим. Хар биртес саволига 1 баллдан берилади.

Аълў -26-30 балл, Яхши -22-25 балл, +ониқарлр-16.5-21 балт, Кониқарсиз -16 ва ундан кам балл.

Еслатма: Талабанинг умумий бали ҳисобланганда яхлитлаб олинади:

ўзлашлириш кўрсаткичи:

86- 100 балл- "аъло"

71-85балл-"яхши"
55-70 балл - "қониқарли"

Дарслик укув кулланмалар руйхати Асосий

1. Каримов И.А. «Баркамол авлод - ўзбекисон тараққиётининг пойдевори». Т. 1997.
2. Ведерников Н.Г. Лично обвиняемого и подсудимого. 2000.
3. Гозиев Е.Г. Психология муаммолари. Тошкент «Университет» 1999.
4. Гозиев Е.Г. Менежмент психологияси-Тошкент, «О"зМУ», 2001.
5. Еникеев М.л. Юридическая психология. М. (2000).
6. Чалдини Р. Психология влияния. М. 2000
7. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. М. 2001
8. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. «Юнити» Москва., 2001
9. Рухиева Х.А., Е Дозиев, А. Мухторов. Суд-психологик экспертиза. ўкув қўлланма. Т. 2001.

Кўшимча

1. Богданов В.М. Психологические особенности профессионального мышления работников уголовного розыска. Омск. 1999.
2. Дубровина Л.В. Практическая психология образования. М., 2000.
3. Тарарухин С.А. Пресуппное Поведение. Социальные и психологические герти. М., 1999.
4. А. Норбоев, А. Усманова. Юридическая психология. Учебник. Т. 2006.
5. Б. Умаров, У. Қодиров. Хуқуқ фаолияти психологияси. Тошкент. 2009.
6. Рухиева Х. Хуқуқ психологияси. Тошкент. 2011.

Интернет сайтлари

1. [www. psixolog. uz](http://www.psixolog.uz)
2. [www. ziyo net](http://www.ziyo net)
3. [www. flagiston ru](http://www.flagiston ru)

ТЕХНОЛОГИК КАРТА

1 - МАВЗУ

ХУҚУҚ ПСИХОЛОГИЯ ФАН СИФАТИДА, УНИНГ ПРЕДМЕТИ,

	ВАЗИФАЛАРИ ВА ТИЗИМИ.
Мақсад ва вазифалар	Талабаларни юридик психология фанининг предмети, мақсади ва вазифалари билан таништириш. Бу фан ноқонуний хатти-харакатлар содир этган этган шахслар психикасининг психологик механизмларини ва уни адолатни қарор топтиришда ресоциализация қилиш чоралари ҳамда камолотга эришиш йўлларини кўрсатувчи фан эканлигини, моҳияти ва асосларини тушунтириш. Юридик психология ва юридик адабиётларда предметини уйғунлиги. Юридик психология предметига нисбатан мавжуд 5 нуктаи назарлар мавжуд. Юридик психологиянинг бошқа фанлар билан ўзаро муносабати. Психологиянинг бошқа туркумлари билан муносабати тўғрисида тушунча бериш(тармоқлари). Мавзуга оид тарқатма материалларнинг талабалар томонидан яқка ва гуруҳий асосда ўзлаштириб олинишини таъминлаш, суҳбат – мунозара орқали ўзлаштиришни назорат қилиш.
Ўқув жараёнининг мазмуни	<ul style="list-style-type: none"> - хуқуқ психология фанининг мақсад ва вазифалари; - Хуқуқ психология нинг тушунчалари; - Хуқуқ психология нинг тармоқлари; - Хуқуқ психологиянинг бошқа фанлар билан алоқадорлиги.
Ўқув жараёнининг амалга ошириш технологияси	<p>Метод: оғзаки баён қилиш, “баҳс – мунозара” методи, жамоатчилик фикрий фаолияти, ижодий, танқидий ва таҳлилий ёндашув асосида ўтказилади.</p> <p>Шакл: аудитория – дарс шакли, жамоада ишлаш.</p> <p>Восита: тарқатма материаллар – матнлар, маълумотномалар</p> <p>Усул: ёзма материаллар ва чизмаларни аниқ ажратиш ва белгилаш асосида.</p> <p>Назорат: савол - жавоблар</p>
Кутиладиган натижалар	<p style="text-align: center;">Ўқитувчи:</p> <p>Маърузачи қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан мавзунинг ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғотади. Ўз олдида қўйган мақсадига эришади.</p> <p style="text-align: center;">Талаба:</p> <p>Янги билимларни ўзлаштиради. Яқка ҳолда ва гуруҳ билан ишлашни ўрганади. Нутқи ривожланади ва эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.</p>
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	Педагогик ва психологик технологияларни ўзлаштириш ва уларни дарсга тадбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш, мавзунинг ҳаётий воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш.

1 – МАВЗУ :ХУҚУҚ ПСИХОЛОГИЯ ФАН СИФАТИДА, УНИНГ ПРЕДМЕТИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ТИЗИМИ.

Режа:

1. **Хуқуқ психология предмети ;**
2. **Хуқуқ психология фанининг ривожланиш тарихи ;**
3. **Хуқуқ психологиянинг мақсад вазифалари, принципи ҳамда функциялари;**
4. **Хуқуқ психологиянинг замонавий имкониятлари.**

Кириш

Хуқуқ Психологиянинг предметини инсон психикаси ташкил этади. Психика - бу инсон руҳиятининг шундай ҳолати ки у ташқи ва ички оламни онгли равишда акс эттиришимиз ва англашимизни таъминлайди. Демак, объектив оламни субъектив равишда акс эттиришдир. Бола мактабгача даврда- ўйин, мактаб даврида- ўқиш, мустақил ҳаёт даврида- меҳнат каби ҳар-хил фаолият турларида ўзини намоён қилади.

1.Юридик психология предмети

Психологиянинг предметини инсон психикаси ташкил этади. Психика - бу инсон руҳиятининг шундай ҳолати ки у ташқи ва ички оламни онгли равишда акс эттиришимиз ва англашимизни таъминлайди. Демак, объектив оламни субъектив равишда акс эттиришдир. Бола мактабгача даврда- ўйин, мактаб даврида- ўқиш, мустақил ҳаёт даврида- меҳнат каби ҳар-хил фаолият турларида ўзини намоён қилади.

2. Хуқуқ психология фанининг ривожланиш тарихи ;

XX аср ва унинг эришилган ютуқлари асосида ва XXI асрнинг бошланишида жуда кўплаб давлатларда бўлгани каби дунё харитасида муносиб ўрин олган мустақил Ўзбекистонда ҳам барча соҳаларда туб ислохотлар амалга ошяпти.

3. Хуқуқ психологиянинг мақсад вазифалари, принципи ҳамда функциялари;

Юридик психология предметининг моҳияти ва тадқиқот объектини урганишда куйидаги вазифалар белгиланади:

фаннинг методологик ва назарий асосларини урганиш, назарий тадқиқотнинг услубиёти ва усулларини ишлаб чиқиш ва уларни бошқа фанларнинг услубиёти билан таккослаш ва мослаштириш;

предметнинг тизимий элементларини урганиш: юрист шахси; унинг фаолияти; ҳуқуқий ва ноҳуқуқий ҳулки; конунбузар ва конунга риоя қилган шахслар; конунбузарларнинг ижтимоий ҳуқуқий психологияси; жиноий ишни олиб боришнинг психологик хусусиятлари, конунбузарлар профилактикаси...;

4. Хуқуқ психологиянинг замонавий имкониятлари.

Ҳозирги биологизатор криминологик назариялар жиноий ҳуққ-атвор табиатини Ломброзо сингари жуда соддалик билан изоҳламайди. Улар ўз далилларини замонавий фанлар: генетика, психология, психоанализ ютуқлари асосида тузадилар. Масалан, жумладан, Клайнфельтер синдроми деган ном олган кашфиёт: 74XVV типдаги хромосомли бузилишлар эркакларда 46XY хромосомлари мажмуи нормал бўлганида жиноятчилар ўртасида 36 марта кўпроқ учраши 70-йиллардаги шов-шувлардан бири бўлган эди.

Хуқуқ психология илмий фан сифатида. XX аср ва унинг эришилган ютуқлари асосида ва XXI асрнинг бошланишида жуда кўплаб давлатларда бўлгани каби дунё харитасида муносиб ўрин олган мустақил Ўзбекистонда ҳам барча соҳаларда туб ислохотлар амалга ошяпти. Бу ислохотларнинг барчаси инсон омилини ҳар қачонгидан ҳам юқори савияга кўтариб, унинг кучи, идроки, салоҳияти, руҳий ҳамда маънавий баркамоллигини бевосита тараққиёт, ривожланиш ва цивилизация билан ўзвий боғлади. Бунда инсон ва унинг мукаммалиги, ўз устида ишлаши, ўз мукаммалиги хусусида қайғуриши муаммоси ҳар қачонгидан ҳам долзарб масалага айланди.

Инсон психологиясини билиш, ўз тараккиётини ва иқтидорини ташкил этишни билиш, ҳар қандай ёш даврда ҳам оптимал равишда ишга яроқлилиқни, турли ўзгаришларга психологик жиҳатдан тайёргарликни таъминлаш, янгича фикрлаш ва тафаккур қилиш, рўй бераётган жараёнларни объектив ва тўғри идрок қилиш қобилиятини ривожлантириш муаммоларини илгари сурилган.

Шундай қилиб, янги давр ҳар бир инсондан ўз ички имкониятларини адекват билиш, шу билимлар заҳираси билан яқинлари ва ҳамкасблари психик дунёсини билишни талаб қилмоқда. Янги давр ва унинг ўзгаришларга бой ҳаёти энди, ҳар бир кишининг психологик ҳолатлар қонуниятларини ҳисобга олиш ва шунга мос тарзда оқилона ва омилқорона иш юритиш заруратини талаб қилмоқда.

Жамият ривожланишининг ҳозирги босқичида, фанлар тизимида психология фани муҳим аҳамиятга эга. Академик Б.М. Кедровнинг фикрича - психология ўзлаштирилаётган гуманитар, аниқ ва махсус фанларнинг марказини ташкил этади (Б.М.Кедров, 1998).

Ҳозирги кунда психологик билимларга эҳтиёж кундан кунга ортиб бормоқда.

Психология фанининг фан сифатида шаклланишига, ривожланишига асос солган буюк мутафаккир юнон олими Аристотельдир.

Психология ўзи нима? юнонча сўз бўлиб, псюхе (*психе*) ва "логос" (таълимот,)сўзларида иборат бўлиб, анъанавий маънода "руҳ ҳақидаги фан" яъни ўзликни англаш демакдир. Психология -психика ҳақидаги фан экан, у инсон руҳий дунёсига алоқадор барча ҳодиса, жараёнлар, хусусият ва ҳолатларни ташқи оламсирилари ва ўзимизнинг онгимиз остида ётган психологик ҳолатлар, психологик жараёнлар шахснинг индивидуал психологик хусусиятлар ва хислатларининг психологик қонуниятлари ва принципларининг механизмларини ўрганади.

Психологиянинг предметини инсон психикаси ташкил этади. Психика - бу инсон руҳиятининг шундай ҳолати ки у ташқи ва ички оламини онгли равишда акс эттиришимиз ва англашимизни таъминлайди. Демак, объектив оламини субъектив равишда акс эттиришдир. Бола мактабгача даврда- ўйин, мактаб даврида- ўқиш, мустақил ҳаёт даврида- меҳнат каби ҳар-хил фаолият турларида ўзини намоён қилади.

Мана шу ёш даврларда инсоннинг руҳияти (психикаси) ўзига хос бетакрорлиги, хилма-хиллиги билан ажралиб туради. Улар шу қадар мураккаб ки, биз баъзан ўз-ўзимизни ҳам тушунмай қоламиз. Шунинг учун ҳам одамларнинг билимдонлиги нафакат ташқи оламда рўй бераётган объектив ҳодисалар моҳиятига алоқадор билимлар мажмуига эга булиш билан, балки ҳаётда муносиб ўрин эгаллаш, ўз ички имкониятлари ва салоҳиятидан самарали фойдаланган ҳолда фаолиятини оқилона ташкил этишниш барча сирларидан бохабар булиш, ўзига ва ўзгаларга таъсир курсатишнинг усулларини билиш ваулардан ўз урнида унумли фойдаланишини назарда тутати. Психологик билимдонликнинг мураккаблиги айнан шундаки, атрофимиздаги нарса ва ҳодисаларнинг моҳиятини бевосита хис қилиб билишимиз мумкин, лскин психик ҳолатга алоқадор бўлган жараёнларни, ҳолатларини миямиз, онгимизда рўй бераётган нарсаларнинг моҳиятини ўзимизда билвосита биламиз.

Шундай қилиб, психология фанида ўрганадиган жараёнлар психологик ҳолатлар, шахснинг индивидуал хусусиятлари ва ҳодисалар мураккаб ва хилма-хил. Уларни урганишнинг *икки* жиҳати бор: бир томондан, уларни урганиш мураккаб жараён бўлса, иккинчи томондан *осон* ҳам. Осонлиги шундан иборатки, улар бевосита ўзимизда берилган, уларни ўзюқдан кидириш шарт эмас, бошқа томондан, улар умумий қонуниятлар ва тамойилларга буйсунади.

Юрист-ҳуқуқшунос фаолиятининг энг муҳим томони, бу - инсонлар билан ишлашдир. Бу масаланинг мазмун-моҳияти *бир* нечта ўзаро боғлиқ булган аспектларда куришимиз мумкин:

- одамларни урганиш ва уларга баҳо бериш;
- психологик алоқа урнатиш ва уни ривожлантириш;
- уларга керакли психологик таъсир утказиш;

- ургатиш, укитиш, тарбиялаш ва х.к.

Хуқуқ фаолият билан боғлиқ булган ходимлар учун психологик билимларни эгаллаш жуда ҳам муҳимдир. Психологик лар юридик соҳдсига дойр маълумотларнинг таркибий қисми булиб ҳисобланади. Улар нафақат юрист учун мавжуд булган махсус муаммоларни ҳал этишга ёрдам беради, балки иш билан биргаликда "айблаш", "жиноятчи шахс", "жиноий хулқ-атвор" каби асосий жиной хуқуқий тушунчаларнинг ечнмини юридик психология нуктаи назаридан куриб чиқишни талаб этади.

Психология фанининг турли тармоқлари мавжуд ва улар томонидан инсон психикаси аниқ шарт-шароитларда урганилади, масалан:

- умумий психология;
- болалар психологияси;
- педагогик ва ёшлар психологияси;
- тиббиёт психологияси;
- спорт психологияси;
- авиация ва космос психологияси;
- ҳарбий психология;
- ижтимоий психология;
- этнопсихология;
- оилавий ҳаёт психологияси;
- психодиагностика;
- юридик психология кабилар.

Илк бор психология ва юриспруденция соҳасининг биргалик-даги илмий тадқиқотлари ва улар натижасида олинган маълумотлар "суд психологияси" атамаси билан фаолар тизимида ўз урнини эгаллай бошлагани эди (1690, 1720). Пекин юридик психология ўз йуналишини фан сифатида XIX аернинг охирида исботлашга кадам қуйди.

Хуқуқ психология - илмий педагогик фан булиб ҳисобланиб "инсон-хуқуқ" тизимидаги психологик қонуният ва тамойилларни урганишга ва бу тизимнинг самарадорлигини ошириш учун амалий тавсиялар ишлаб чиқишга ҳаракат қилади.

Хуқуқ психологиянинг замонавий тушунчаси, бу - хуқуқий тартибга солиш шароитларидаги шахс ва фаолиятнинг турли психологик аспектларини урганувчи фан булиб, у тизимли ёндашув орқали олдида турган вазифаларни ҳал этишга ва ривожлантиришга мақсадини қаратади. Психология ва юриспруденциянинг уйғунлашганлиги фанни икки томонлама бойитишга ва суд фаолиятидаги долзарб муаммоларни ҳал этишга ёрдам беради.

Психология ва юриспруденциянинг бирлашганлиги жамиятнинг эҳтисжидан келиб чиқилган. Бу бирлашиш ич боғлиқ булиб мавжуд булган фаннинг объекти, предмети ва усуллари нималардан иборат, унинг умумий фаилар билан алоқадорлиги ва у' ердаги урни қандан эканлиги каби саволларни урганишга қаратилган.

Хуқуқ психологиянинг пайдо булиши қонуний ҳодиса экан, бу ерда нимага асосланиб умумий психологиядан юридик психология махсус фан сифатида ажралиб юриспруденция фани учун ердамчи йуналиш булиб чиққанлигини аниқлаб олиш лозим.

Хуқуқ психология – суд ишларини юритиш чоғида, шахснинг хулқ-атворини махсус ўрганишда юриспруденция соҳасида керакли ва муҳим бўлган амалий вазифаларни эчишга ёрдам беради.

Амалиётда психологик билимларни икки усул орқали қўллаш мумкин:

-бевосита, бу усул мавжуд қонун қоидалар, қонуниятлар асосидаги билимларни шу вазиятнинг ўзидаёқ фаолия билвосита, бунда қонуниятлар асосида йигилган билимлардан бевосита фойдаланиш мумкин эмас. Бунинг учун аниқ, фаолият жараёнида. ўзгаришларга дуч қладиган қонуниятларни билиш ва таҳлил қилиш учун маълум вақт керак булади.

Хуқуқ психология фанида айнан психологик билимлардан билвосита усули орқали фойдаланиш кенг йулга қуйилган (Рамуль К-А. 1995г.). Масалан, дастлабки тергов, суд

тергови ва судланувчилари кайта тарбиялашда юзага келувчи мураккабвигг^е. лараро психологик муносабатлар, шахсни урганиш, махсус хрдисаларда намоён булувчи психик жараён ва ҳолатларни чуқур урганиш ва оқилона хулосалар чиқаришда маълум тажрибани кулга киритиш муҳим аҳамият касб этади.

Хуқуқ психология фанининг тарихий ривожланиши. Одил судловни урнашда психологик билимлардан фойдаланиш қадим замонлардан бошланган.

Антик «а урта аср (мил. ан. 3-аср ва 5-17-аср) ларда жиноий жавобгарликка тортиш учун эмпирик тажрибалардан фойдаланилган. Эмпирия - бу одамнинг ички дунёси асосида тупланган тажриба ташки дунё (атроф-муҳит, шароитлар, муносабатлар) дан йирик булганлигини билдиради. Инсон "кафасда", унинг ички дунёсини ўзгартириб булмайд, унинг табиати асли шундай деган фикрлар булган эди.

Одам "кафас"да булганлиги сабабли унга таъсир курсатувчи кучлар урганилмаган эди.

Урта аср даврларда жипоятчилар ўз айбини тан олмаслиги ва айбига иқроор булмаслиги натижасида уларни турли хил қийноқларга солиб керакли курсатмаларни олиш тажрибаси кенг тарқалган эди (узук муддатдаги жисмоний ва руҳий қийноқлар, удиклар ётган қоронги хоналарга камаш. Собик Буржуа ҳукм сурган даврдан бошлаб илк бор психологик билимлар пайдо булди. Ошқоралик ва тортишув асосида олинган гувоҳларнинг курсатмалари катта аҳамиятга эга була бошлади.

Россияда жиноятчиликда жиноятчининг психологиясига этибор бериш кераклиги тўғрисида И.Т.Посашков (1652-1726) фарл фикр юритади. Унинг нуқтаи назари буйича жиноятчиларнинг бошқа одамларга нисбатан салбий таъсирини йқотиш мақсадида уларнинг хулқ-атвор В.Н.Татишев (1686-1750) фикрига кура "қунунларни ёшлиқдан билиш лозим, уларни билмаслик бўзилишга олиб кслади", деган назария илгари сурилади.

Князь М.М.Шербатовнинг фикрига кура қонун чиқаришда халқнинг психологияси, инсонларнинг юрагини билиш лозимдир (1733-1790). У биринчилардан булиб жиноятчини муддатдан аввал чиқариб юбориш масаласини қутарган.

19-асрда И. Гофбауэрнинг "Суд ҳабтида психологияпи куллаш" ва И.Фридрихнинг "Суд психологиясига оид мунтазам кулланма"деб помланган илмий изланншларида психологик нуқтаи назаридаи шахе, уни айблаш тушупчаси, суд жараённ, психологияси каби саволлар кенг ёритиб берилган.

20-асрда И.С.Баршевнинг "Жиноий ҳуқуқшунослик фани", Н.Я.Янович-Яневскийнинг "Жиноий адлия тўғрисида фикрлар" каби ишларида психология билимларига катта эътибор қаратилган. И.С. Баршевнинг фикри буйича "психологияни билмаслик бу тирик инсонларни эмас, мурдаларни суд қилиш демақдир.

Бадиий асарларда ҳам (Ф.М. Достоевский, Л.Н.Толстой, А.Б.Чехов ва бош.) инсоннинг ички дунёси, унинг хиссиётлари, ички туйғулари хақида сўз юритилади.

Хуқуқ психологиянинг 20-асрдаги ривожланишига А.Ф.Кони катта хисса қушали. Унинг асарларида суд фаолиятининг психологияси, гувоҳлар ва жабрлауувчилар психологияси ва курсатмаларига катта ургу берилган.

А.С.Тагернинг "Суд исихология"сини ривожлантиришга катта хисса қушгаилиги унинг бир иеча илмий тадқиқрт ишларда иштирок этганлигидан далолат беради. У "гувоҳлар турли психологик ҳрлат ва ҳодисаларнинг таъсири остида ўз курсатмаларини баён қилишлари мумкин", - деган фикрни илгари суради (қуриш, эшитиш, эслаб қолиш, гапириб беришнинг индивидуал хусусиятлари турли ва шдрдл)^ турлича булиши мумкин.)

XX аернинг 30-йилларида жамиятда, шу жумладан илму-фаннинг турли тармоқларида кескин ўзгаригалар юз беради. Психология фани қарийиб 30 йил давомида педагогика фанига буйсиниб, юридик психологияга оид ишлар тухтатилпб, йирик илму-фан, санъат арбоблари ўзларининг ишларидан четлатилиб қатагон булганликлари каби ҳодисалар кенг тарқалган булади.

Факатгнна 50-иплларнипг охирлари 60-йилларнинг бошлари-да психология фани ва шу. ўринда юридик психология фани- аста-секинлик билан катта ва огир зарбалардан сунг

тиклана бошлайди: 1964 йил - собик ЦК КПСС кдрорига биноан юридик психология фанини ривожлантириш ва юридик маълумотларни янгилаш ишлари бошланади.

1971 йил-суд психологиясига багишланган 1-Бутуниттифок конференцияси булиб утади.

1986 йил-юридик психология фапига багишланган 2-Бутуниттифок конференция Тарту шаҳрида ташкил қилинади.

1989 йил-Ленинград шаҳрида юридик психология буйича барча Олий укув юртлари учун ишчи дастурларни тўзиш ва тасдиқлаш каби тадбирлар амалга оширилади.

XX аернинг 90- йилларида Россия олимлари томонидан юридик психология соҳаси буйича олиб борилган йирик илмий-тадқиқот ишлари кенг йулга қуйилади.

Ҳозирги кунда юридик психология предметининг замонавий тарздаги ифодаси илмий-амалий фанга асосланган булиб, "инсон-хуқук" тизимидаги психологик қонуниятларни урганиш ва шу тизимнинг самарадорлигини ошириш учун керакли булган тавсиялар ишлаб чиқиш маъноини билдиради.

Юридик психология предметини таърифлашда куплаб олимлар гомонидап гурли-хил ёндашувлар булган: юридик психологиянинг предмета - хуқук нормалари билан боғлиқ психик ҳодиса, механизм, қонуниятларга қаратилган (А.Р.Ратинов, 1989); юридик психология, бу- бир томондан психик ҳодисаларнинг пайдо булиши ва ривожланиши, иккинчи томондан ноқонуний ҳаракатлар асосида инсоннинг психикасини урганишдир (А.В.Дулов, 1990), каби фикрлар илгари сурилади.

Юридик психология фанида психология ва юридик билимлар бир бутунликни ташкил қилади ва улар бир-бирлари билан ўзвий боғлиқ. Юридик психология предмети таркибига қуйидагй тушунчалар қиради:

психологик: юридик:

-жараён;- фаолият мойиллиги;

-холат;-хуқук мойиллиги;

-ҳодиса;-деликто мойшшиги;

-фаолият; -акл-роя мойиллиги;

-шахс;-мотив:

-куллаш;-айбланиш;

- хулк-атвор;- касддан ҳаракат қилиш кабилар.

мулоқот...

Психология фани жамиятимиз ривожланиб бораётган сари ўз аҳамиятига эга бўлиб, инсоният ҳаётида зарур бўлган муҳим илм соҳаларидан бирига айланиб бормоқда. Бугун психология илми кириб бормаган фан ва ишлаб чиқариш соҳасини деярли учратиб бўлмайд.

Юридик психология учун энг муҳим керакли бўлган маълумот ва далил исботларни суд-психологик экспертизаси бера олади.

Ушбу таркибий қисмлар турли илмий-тадқиқот усуллар билан тасдиқланади.

Хуқук психологиянинг мақсад вазифалари, принциплари ҳамда функциялари

Юридик психология предметининг моҳияти ва тадқиқот объектини урганишда қуйидаги вазифалар белгиланади:

фаннинг методологик ва назарий асосларини урганиш, назарий тадқиқотнинг услубиёти ва усулларини ишлаб чиқиш ва уларни бошқа фанларнинг услубиёти билан такқослаш ва мослаштириш;

предметнинг тизимий элементларини урганиш: юрист шахси; унинг фаолияти; хуқуқий ва нохуқуқий хулқи; конунбўзар ва конунга риоя қилган шахслар; конунбўзарларнинг ижтимоий хуқуқий психологияси; жиноий ишни олиб боришнинг психологик хусусиятлари, конунбузарлар профилактикаси...;

юрист- амалиётчилар учун хуқук ишларига оид ва амалиётни янада яхшилаш учун юристлар жамоасини мустаҳкамлаш ва уларнинг фаолиятларини рағбатлантиришга

каратилган тавсиялар ишлаб чиқиш, касбий йуналиш ва касб танлашга оид услубиётлар ишлаб чиқиш;

4) "юридик психология" фанини назарий ва методологик жиҳатдан таъминлаш;

5) амалиётни махсус психологик билимлар билан таъминлаш, суд психик экспертизасига оид назария ва услубиётни ишлаб чиқиш, юриспруденция жараёнида мутахассис - психологнинг иштирокини таъминлаш.

6) Жиноятни олдини олишда ёки суд ҳукмини тўғри чиқарилишида тергов ва суд ишларидаги муаммоли вазиятларни тўғри ҳал қилишида инсоннинг индивидуал психологик хусусиятлари, психологик ҳолатлари ҳамда психик жараёнларни мукамал ўрганган ҳолда масалан оидинлаштиради. Юридик психологиянинг илк тарихи

Инсоний билимлар турли тармоқларининг туташган жойида пайдо бўлган кўплаб янги фанлар каби юридик психология ҳам ўз ривожланишининг дастлабки босқичларида мустақил бўлмаган ва махсус олимлар қадрига эга эмас эди. Бу фанга тегишли бўлган масалаларни айрим психологлар, юристлар ва ҳатто билимнинг бошқа соҳаларидаги мутахассислар ҳал этишга ҳаракат қилишган. Ривожланишнинг илк босқичи ҳуқуқий фанларнинг ҳуқуқшуносликнинг анъанавий методлари билан ҳал этиб бўлмайдиган ўзига хос вазифаларни ҳал қилиш учун психологияга мурожат қилиш зарурати билан боғлиқдир. Юридик психология ҳам психология фанининг кўплаб бошқа тармоқлари сингари соф синалмаган назариялардан илмий-экспериментал тадқиқотгача бўлган йўлни босиб ўтди.

М.М.Шербатов (1733-1790) бир қатор суд-психологик жиҳатларни ва инсонпарварлик ғоясини кўриб чиққан илк муаллифлардан бири эди. У ўз асарларида қонунларнинг инсон шахсининг индивидуал ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилишини талаб қилган, биринчилардан бўлиб жазодан шартли-муддатидан илгари озод қилиш ҳақидаги масалани киритган эди. У жиноятчининг қайта тарбияланишида меҳнат омилини ижобий баҳолаган эди.

И.Т.Посошковнинг (1652-1726) асарлари ҳам қизиқиш уйғотади, уларда айбланувчилар ва гувоҳларни сўроқ қилиш, жиноятчиларни таснифлаш ҳусусида психологик тавсиялар берилган, яна бошқа айрим масалалар устида фикр юритилган.

Жиноятчини тузатиш ва қайта тарбиялаш ғоясининг тарқалиши ҳуқуқни ана шу муаммоларни илмий асослаш учун психологияга мурожат этишга мажбур қилди. XIX асрнинг бошида Россияда В.К.Елпатьевский, П.Д. Лодий, Л.С.Гордиенко, Хр.Штельцер ва бошқалар бу муаммоларни ҳал этиш устида иш олиб боришди.

Бироқ у пайтда метафизик, синалмаган назария тусига эга бўлган психологиянинг ўзи ҳатто жиноят ҳуқуқи билан биргаликда ҳам инсон шахсини ўрганишнинг етарли даражадаги мезонлари ва методларини ишлаб чиқа олмади.

Россияда XIX асрнинг III чорагида юридик психология бўйича анчагина асарлар пайдо бўлди. Булар И.С. Барьшевнинг "Жиноий қонуншунослик фанига назар" К. Янович-Яновскийнинг "Психология ва физиология" нуқтаи назаридан жиноий адлия ҳақидаги фикрлар". Ферзенинг "Суд психологияси очерки", Л.Е.Владимировнинг "Янги тадқиқотлар бўйича жиноятчиларнинг ўзига хос хусусиятлари" ва айрим бошқа асарлардан иборат эди.

Кўрсатилган асарларда суд ва тергов органларининг аниқ фаолиятида психологик билимлардан соф прагматик фойдаланиш ғоялари илгари сурилган. Масалан, И.С.Баршев агар судья психологияни билмаса, бу «суднинг тирик мавжудотлар устидан эмас, балки мурдалар устидан ўтказилишини» билдирад эди, деб ёзган эди.

Немис олимлари И.Гофбауэрнинг «Суд ҳаётининг асосий соҳаларида қўлланиладиган психология» (1808й.) ва И.Фридрихнинг «Суд психологияси бўйича бир тизимли қўлланма» (1835й.) асарларида психология маълумотларидан жиноятларни тергов қилишда қўлланиш борасида уринишлар қилинган.

Машхур француз математик олими Лаплас ҳам гувоҳлик кўрсатмаларини баҳолашнинг психологик масалалари билан шуғулланган. Лаплас 1814 йилда Францияда босилиб чиққан (русча таржимаси—М., 1908й.)

“ Эҳтимоллар назарияси фалсафаси тажрибалари “ асарида гувоҳлик кўрсатмаларининг эҳтимоллигини суд ҳукмлари, йиғилишлардаги қарорлар ваш у кабиларнинг натижаларининг эҳтимоллиги билан бир қаторда кўриб чиқади, уларга математик ҳисоблаш асосида баҳо беришга ҳаракат қилади.

У берилган кўрсатманинг ҳақиқатга мувофиқлиги эҳтимолининг Элементлари куйидагилардан иборат бўлади, деб ҳисоблаган эди:

- Гувоҳнинг ҳикоя қилаётган ҳодисасининг ўзининг эҳтимолликларидан;
- Сўроқ қилинаётган шахсга нисбатан тўртта фаразларнинг эҳтимолликларидан;
 - а) гувоҳ адашмаяпти ва алдамаяпти;
 - б) гувоҳ алдаяпти, лекин адашмаяпти;
 - в) гувоҳ адашмаяпти, лекин алдаяпти;
 - г) гувоҳ ҳам алдаяпти, ҳам адашмаяпти.

Лаплас гувоҳнинг кўрсатмаларининг ҳақиқатлигини ёки ёлғонлигини бундай тарзда баҳолашнинг фактлар далолат берадиган ҳолатлар сонининг кўп миқдорда эканлиги сабабли қийин эканлигини тушунар, лекин суд ҳам ўзининг ҳукмларида математик ишончликка эмас, балки фақат эҳтимолликка таянади, деб ҳисоблар эди. Лекин барибир Лапласнинг схемаси гувоҳлик кўрсатмаларини баҳолашнинг илмий методикасини яратиш борасидаги илк уриниш тарзида қизиқарлидир.

Суд психологияси муаммоларини ўрганиш узоқ вақт давомида ана шундай уринишлардан нарига ўтмаган. XIX асрнинг иккинчи яримида барча капиталистик мамлакатларда нафақат табиий фанларнинг гуркираб ривожланиши, шу билан бирга жинойтчиликнинг ҳам ўсганлиги суд-психология тадқиқотларини янада жонлантириш ва кенгайтириш учун туртки бўлди.

Ҳуқуқ психологиянинг фан сифатида шаклланиши

XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида психология психиатрия ва бир қатор юридик фанларнинг (биринчи навбатда-жинойт ҳуқуқи) интенсив ривожланиши билан боғлиқ ана шу даврда бу Фан соҳасида иш олиб борган бир қатор олимлар (И.М. Сеченов, В.М. Бехтерев, С.С. Корсаков, В.П. Сербский, А.Ф. Кони ва бошқалар) прогрессив позицияларни эгаллашган эди.

Психология, психиатрия ва ҳуқуқнинг ривожланиши юридик психологиянинг мустақил илмий фан сифатида шакллантирилиши зарурлигига олиб келди. П.И.Ковалевский 1899 йилда психопатология билан ҳуқуқий психологияни ажратиш, шунингдек бу фанларни юридик таълим курсига жорий этиш ҳақидаги масалани кўйди.

Тахминан ана шу даврда жинойт ҳуқуқининг антропологик ва социологик мактаблари ўртасида кураш авжига минди. Антропологик мактабнинг асосчиси Ч.Ломброзо эди, у «туғма жинойтчи» назариясини яратган эди, бу назарияга кўра бундай жинойтчи ўзининг атавистик хусусиятлари туфайли тузалиши мумкин эмас.

Социологик мактаб вакиллари утопик социализм ғояларини қўлланишган ва жинойтчилик сабабларини тушунтиришда ижтимоий фактларга ҳал қилувчи аҳамият беришган. Бу давр учун социологик мактабнинг айрим ғоялари прогрессив элементлар касб этган эди.

XX асрнинг бошида юридик психологияда тадқиқотнинг экспериментал методлари пайдо бўлади.

Шу даврдаги асарларнинг аксарият қисми гувоҳлик кўрсатмалари психологиясига бағишланган. Булар: И.Н.Холчевнинг «Хаёлпараст ёлғон», Гр.Португаловнинг «Гувоҳлик кўрсатмалари тўғрисида» (1903), Е.М.Кулишернинг «Гувоҳлик кўрсатмалари психологияси ва суд тергови» (1904) асарларидир. М.М.Хомяковнинг «Гувоҳнинг психологияси

масаласига доир» (1903), А.В.Завадский ва А.И.Елистратовнинг «Ўғитсиз сўроқларнинг гувоҳлик кўрсатмаларининг ишончлилигига таъсири ҳақида» (1904), О.Б.Гольдовскийнинг «Гувоҳлик кўрсатмалари психологияси» (1904) мавзуларидаги маърузалари ҳам шу мавзуга бағишланган эди.

Л.Е.Владимиров, Г.С.Фельдштейн, М.Н.Гернет ва бошқаларнинг ҳам жинойтчи шахсининг психологиясини тадқиқ этишга доир асарлари пайдо бўлади.

Суд психологияси бўйича энг батафсил асар Ганс Гроссга тегишли эди. Унинг 1898 йилда босилиб чиққан «Криминал психология» асарида шу даврдаги бир қатор психологларнинг умумий патологик экспериментал тадқиқотлари натижаларидан фойдаланилган.

Психологиянинг экспериментал методининг бевосита қўлланилиши жинойтларни тергаш психологиясини ўрганишда олдинга ташланган жиддий кадам бўлди. Ушбу методнинг яратувчиларидан бири француз психологи Альфред Бинэ ўғитнинг болалар кўрсатмаларига таъсири ҳақидаги масалани илк марта экспериментал йўл билан ўрганиб чиқди. У 1900 йилда «Уқтирувчанлик» номли китобини эълон қилди, унда махсус боб ўғитнинг болалар кўрсатмаларига таъсири ҳақидаги масалага бағишланган. Унда А.Бинэ шундай қизиқарли хулосаларни чиқаради: 1) саволларга жавобларда ҳар доим хатолар бўлади; 2) кўрсатмаларга тўғри баҳо бериш мақсадида суд мажлиси протоколларида саволларни ва уларга жавобларни батафсил баён қилиш керак бўлади.

1902 йилда немис олими Вильям Штерн гувоҳлик кўрсатмаларининг ишончлилигини аниқлаш бўйича тажрибалар ўтказди. Унинг вазифаси А.Бинэдаги сингари гувоҳларнинг кўрсатмаларини олишнинг илмий асосланган усуллари излаб топиш эмас, балки кўрсатмаларнинг ишончлилиги даражасини белгилашдан иборат бўлган. В.Штерн ўз маълумотларига таяниб, гувоҳлик кўрсатмалари принципал даражада ишончли эмас, хато, чунки «эсан чикариш бу қоидадир, хотирлаш эса – истиснодир», деб таъкидлаган. В.Штерн ўз тадқиқоти якунлари ҳақида Берлин психология жамияти мажлисида ахборот берган, бу маълумотлар Европанинг кўплаб мамлакатларидаги юридик доираларда катта қизиқиш уйғотган. Кейинчалик В.Штерн яққол ифодаланган идеалистик тусга эга хотиранинг персоналистик концепциясини яратди. Бу концепцияга биноан одамнинг хотираси объектив борлиқнинг акси бўлмайди, балки фақат унинг шахсининг тор худбин манфаатларини, унинг индивидуалистик ниятларини, ғурурини, шуҳратпарастлигини, иззатталаблилигини ва шунга ўхшаганларни кўзлайдиган бузиб акс эттирилиши бўлади.

В.Штерннинг маърузаси рус юристлари орасида ҳам қизғин баҳс келтириб чиқарди. Петербург университети профессори О.Б.Гольдовский, Қозон университети профессорлари А.В.Завадский ва А.И.Елистратов В.Штерннинг Россиядаги чинакам тарафдорлари бўлиб чиқишди. Улар В.Штерннинг тажрибалари каби тажрибаларни ўзлари ҳам мустақил ўтказишган ва шунга ўхшаган хулосаларга келишган. О.Гольдовский шундай деган эди: «Хатоларнинг психологик асослари турли-туман ва гувоҳ тасвирлаган манзаранинг воқелик билан таққосланиши ғоят нохуш хулосага олиб келади. Гувоҳ аниқ нухани эмас, балки унинг сохта шаклини беради».

А.В.Завадский ва А.И.Елистратовнинг қарашлари қуйидаги фикрда анча аниқ ифодаланган: «В.Штерн гувоҳлик кўрсатмаларининг ишонч-лилиги устида бир қатор тажрибалар олиб борган. Тажрибалар унга шундай ҳолатни солиштириш ҳуқуқини берган: бехато кўрсатмалар истисно бўлади, хатоларга эга кўрсатмалар қоида тусини олади. Бундай қоидани тўлиқ аниқланган деб ҳисоблаш мумкин».

Германияда, шунингдек, О.Липпман, А.Крамер, В.Ф.Лист, С.Яффа ва бошқалар суд психологияси масалалари билан шуғулланишган. 1903 йилдан бошлаб В.Штерн Лист ва Гросс билан ҳамкорликда «Кўрсатмалар психологияси бўйича маърузалар» журналинини нашр қилишган.

Криминалистик психология бўйича тадқиқотлар бошқа мамлакат-ларда ҳам: Францияда – Кларапед, АҚШда – Мейерс, шунингдек, Микин Кеттел томонидан ҳам

ўтказилган; М.Кеттел 1895 йилда талабаларнинг хотираси билан тажриба ўтказган, сўнгра гувоҳлик кўрсатмаларининг аниқлиги даражасининг кўрсаткичини тузишни таклиф қилган.

Россияда М.М.Хомяков, М.П.Бухвалова, А.Н.Берштейн, Е.М.Кулишер ва бошқалар гувоҳлик кўрсатмалари психологияси масала-лари устида иш олиб боришган. 1905 йилда «Психология муаммолари. Ёлғон ва гувоҳлик кўрсатмалари» тўплами босилиб чиқди. Тўпландаги кўпгина мақолалар гувоҳлик кўрсатмаларининг ишончли эмаслиги ҳақидаги ғояни илгари суради.

Россиянинг ўша пайтдаги жинойт-кассация Сенати обер-прокурори (кейинчалик адлия вазири) И.Г.Шегловитовнинг В.Штерннинг тажрибалари ҳақида фикри характерлидир. У шундай ёзга: «Энг янги кузатувлар шуни кўрсатадики, гувоҳлик кўрсатмалари ҳақиқатнинг кўплаб ноихтиёрий бузиб кўрсатишларига эга, шунинг учун жинойтнинг ташқи ҳолатини фақат гувоҳлар ёрдамида белгилашдан қочиш зарур».

Бироқ шуни қайд қилиш зарурки, ўша даврдаги юристлар ва психологларнинг ҳаммаси ҳам гувоҳлик кўрсатмаларига нисбатан салбий муносабатга қўшилишмаган. Улар орасида аввало йирик рус юристи А.Ф.Конининг номини келтириш зарур. Петербург университети юридик жамияти жинойт бўлими мажлисидаги О.Гольдовскийнинг «Гувоҳлик кўрсатмалари психологияси тўғрисида»ги маърузаси бўйича музокараларда А.Ф.Кони В.Штерн ва О.Гольдовскийнинг хулосаларига кескин қарши чиққан. У шундай деган: «Штерннинг тадқиқотлари ғоят бир томонлама эканлиги бўлими мажлисидаги О.Гольдовскийнинг «Гувоҳлик кўрсатмалари психологияси тўғрисида»ги маърузаси бўйича музокараларда А.Ф.Кони В.Штерн ва О.Гольдовскийнинг хулосаларига кескин қарши чиққан. У шундай деган: «Штерннинг тадқиқотлари ғоят бир томонлама эканлиги бўлими мажлисидаги О.Гольдовскийнинг «Гувоҳлик кўрсатмалари психологияси асосиз таъкидларга жавоб бўлган эди.

Қозон университети олимлари М.А.Лазарев ва В.И.Валицкий шундай қайд қилишган эдики, Штерннинг қоидалари амалиёт учун аҳамият касб этмайди, гувоҳлик кўрсатмаларидаги ноихтиёрий хатолар эмас, балки гувоҳларнинг онгли ёлғонининг энг катта ёмонлик эканлиги энг кўп тарқалган ҳолатдир, бу гувоҳларнинг 3/4 қисми ҳақиқатдан чекинади, деганига нисбатан тўғрироқдир.

Таниқли психолог Б.М.Теплов ҳатто муаллифларнинг тўлиқ субъектив виждоний ишлаганида ҳам психологик тажрибаларнинг натижалари мазмунига кўра улар амал қиладиган назария томонидан белгиланади, деб тўғри қайд қилган эди. В.Штерн ва бошқалар ўзларининг психологик изланмаларида объектив борлиқнинг психик акс этишининг ўзига хос хусусиятларини тушунмасликни намоён этишган. Масалан, улар ноихтиёрий хотира моҳиятини миянинг унга таъсир этувчи омилларни пассив тарзда эслаб қолишининг тасодифий натижаси сифатида кўриб чиқишган. «Бизнинг хорижий психологиядаги хотирага оид турли назарияларни таҳлил этишимиз шуни кўрсатдики, хотиранинг фаолият ва аввало субъектнинг амалий фаолиятининг маҳсули ва алоҳида, мустақил идеал фаолият сифатида ўрганилмаганлиги улар учун асосий ва умумий нуқсондир. Бу хотира ҳақидаги механистик ва идеалистик тасаввурларни келтириб чиқарадиган асосий сабаблардан бири эди».

Фанлар, шу жумладан, ижтимоий ҳодисалар ҳақидаги фанларнинг ривожланиши жинойтчиликнинг сабабларини ўрганиш, унинг олдини олиш билан шуғулланадиган ижтимоий институтлар фаолиятини илмий асослашга доир интилишни ҳосил қилади. Шундай қилиб, XIX асрнинг охиридаёқ ушбу муаммо ечимига нисбатан янгича ёндашув шакллана бошлади, унинг моҳияти жинойт хулқ-атворнинг сабабларини очиб бериш ва уларнинг асосида жинойтлар ва жинойтчиликка қарши кураш бўйича амалий фаолият дастурини яратишдан иборат эди.

XIX асрнинг ўрталарида Чезаре Ломброзо биринчилардан бўлиб жинойт хулқ-атвор табиатини антропология позициясидан туриб илмий изоҳлашга ҳаракат қилган. Ломброзо назарияси бизнинг давримизда ҳам ўз тарафдорларига эга. Клайнфельтернинг хромосомлар аномалиялари назарияси, туғма тажовузкорлик ва бузғунчилик майллари, ген инженерияси

ҳақидаги фрейдистик ва неофрейдистик таълимотлар каби замонавий назарияларда уларнинг таъсирини кўриш мумкин.

Шубҳасиз, агар Ч.Ломброзонинг антропологик назарияси мантиқига охиригача амал қилинадиган бўлса, унда жиноятчиликка қарши кураш «туғма» жиноятчиларни жисмоний йўқ қилиб ташлаш ёки умрбод қамаб қўйиш йўли билан амалга оширилиши керак. Жиноий хулқ-атвор табиатини тушунтиришдаги биологизаторлик ёндашуви жиноятчилик ижтимоий ҳодиса сифатида ўрганила бошлаган вақтда буржуа социологлари, Ломброзонинг замондошлари томониданоқ жиддий, адолатли танқид остига олинган.

Хуқуқ психологиянинг XX асрдаги тарихи

XIX асрнинг охири – XX асрнинг боши криминологик билимнинг ижтимоийлашуви билан характерланадики, бунда ижтимоий ҳодиса сифатидаги жиноятчилик сабабларини буржуа социологлари Ж.Кетле, Э.Дюркгейм, П.Дюпотти, М.Вебер, Л.Леви-Брюль ва бошқалар ўргана бошлаган, улар ижтимоий статистика методини қўлланиб, жиноий хулқ-атвор табиатини тушунтиришдаги антропологик ёндашувга барҳам беришган, чекинувчан хулқ-атворнинг жамиятнинг фаолият кўрсатишининг ижтимоий шарт-шароитларига боғлиқ эканлигини кўрсатишган.

Жумладан, Жан Кетле, Эмиль Дюркгейм томонидан муайян тарихий муддат давомида ўтказилган турли нормал кўринишларнинг (жиноятчилик, ўзини ўзи ўлдиришлар, фоҳишабозлик) салмоқли статистик таҳлили шуни кўрсатдики, одамларнинг хулқ-атворидаги нормал ҳолатлар шуни кўрсатадики, буни келиб чиқишининг асосий сабабини ижтимоий муҳитдаги иқтисодий қийинчиликлар, ижтимоий муҳитнинг яхши эмаслигидан дейишади.

Тартибга солиб турадиган турли ижтимоий-психологик механизмлар ва феноменлар ҳисобига делинквент хулқ-атвор табиатини тушунтиришга нисбатан турли-туман ёндашувлар тақдим этилган. Жиноятчилик ҳақидаги турли буржуа ижтимоий-психологик назарияларнинг характерли белгиси – ягона методологик платформанинг йўқлиги, жиноятчилик ва бошқа салбий ижтимоий ҳодисаларнинг ижтимоий-иқтисодий детерминизациялашувини ҳисобга олмасликдан иборатдир. Жиноятларнинг ижтимоий – психологик теорияси ҳақидаги фактларни америкалик ижтимоий-психология йўналиши вакиллари – Р.Мертон, Ж. Старленда, Д. Матса, Т.Сайкса, Э. Глюка ва бошқалар таҳлил этиб беришган.

Замонавий криминологик билимнинг ажралиб турадиган ўзига хос хусусияти – бу чекинувчан хулқ-атвор сабаблари ва омилларини кўриб чиқиш ва ўрганишга нисбатан бир тизимли ёндашув, муаммонинг айнаи бир вақтда фаннинг турли тармоқлари вакиллари: юристлар, социологлари, психологлари, медиклар томонидан ишлаб чиқирилишидир.

Бу ўз навбатида жиноятларнинг олдини олиш амалиётига нисбатан комплекс ёндашиш имконини беради. Бунда амалиётда ҳуқуқни муҳофаза қилиш, превентив, пенитенциар фаолиятни амалга оширадиган ижтимоий институтларнинг психолого-педагогик жиҳозлантирилиши катта роль ўйнайди.

Ҳозирги биологизатор криминологик назариялар жиноий хулқ-атвор табиатини Ломброзо сингари жуда соддалик билан изоҳламайди. Улар ўз далилларини замонавий фанлар: генетика, психология, психоанализ ютуқлари асосида тузадилар. Масалан, жумладан, Клайнфельтер синдроми деган ном олган кашфиёт: 74XVV типдаги хромосомли бузилишлар эркакларда 46XY хромосомлари мажмуи нормал бўлганида жиноятчилар ўртасида 36 марта кўпроқ учраши 70-йиллардаги шов-шувлардан бири бўлган эди.

Шунингдек, хромосомли аномалларнинг умуман ҳамма жиноятчиларда эмас, балки аввало узун бўйли шахслар ўртасида кўпроқ учраши ҳақидаги фараз ҳам текшириб кўрилди. Америка психик саломатлик миллий маркази 1970 йилда хромосомли аномалларнинг жиноятчилик билан тахмин қилинадиган алоқасига бағишланган 45 та тадқиқотнинг обзирини ўз ичига оладиган маърузани эълон қилди. Жами 5342 жиноятчи тадқиқдан

ўтказилди, бунда хромосомли бузилишларда агрессив хулқ-атвор билан боғлиқ деб ҳисобланадиган узун бўйли шахслар гуруҳи махсус танлаб олинди. Бундай шахслар орасида фақат 2% да, ҳар қандай бўйли жиноятчилар орасида – 0,7%, 327 кишидан иборат қонунга итоаткор фуқароларнинг назоратли гуруҳи орасида – 0,1% да хромосомли бузилишлар аниқланди.

Ўз моҳиятига кўра бу тадқиқот хромосомли бузилишларнинг нафақат жиноятчилик, шу билан бирга руҳий касалликлар билан ҳам айрим энг кам алоқасини белгилаб берди.

Францияда 1972 йилда Халқаро конференцияда турли мамлакатлар тадқиқотчилари гендаги бузилишлар билан жиноятчилик ўртасидаги боғлиқликнинг статистик тасдиқланмаслиги ҳақидаги яқдил фикрни билдиришди.

Шундай қилиб, хромосомли аномаллар назарияси ҳам бир пайтлар-даги жиноятчиликнинг антропологик назарияси каби бироз синчиклаб ўрганилганида ўз тасдиғини топмади ва жиддий асосли танқидга учради.

Биологизаторлик ёндашуви тарафдорлари ва, жумладан, фрейдистик ва неофрейдистик мактаб вакиллари гўёки зўравонлик жиноятларининг илк сабабчиси бўлиб хизмат қиладиган тажовузкорлик каби хусусият табиатини тушунтиришга алоҳида эътиборни қаратишади. Тажовузкорлик – бу муайян объектга ёки одамга зарар етказишни мақсад қилган хулқ-атвордир. У, фрейдистлар ва неофрейдистларнинг фикрича, айрим англомайдиган туғма майлларнинг ҳар хил сабабларга кўра амалга оширилмаслиги натижасида вужудга келади ва тажовузкорлик энергияси, бузғунчилик энергиясини ҳаётга келтиради. Э.Фрейд либидони, А.Адлер - ҳокимиятга, бошқалар устидан устунликка интилишни, Э.Фромм – бузғунчиликка майлни ана шундай англомайдиган туғма майллар сифатида кўриб чиқишган.

Шубҳасиз, бу тарздаги тушунтиришда тажовузкорлик албатта туғма, кучли ифодаланган англомайдиган, ҳаётда ҳар доим ҳам амалга ошавермайдиган ва шу сабабли деструктив, бузғунчилик хулқ-атворида намоён бўладиган майлларга эга ҳар қандай одамда пайдо бўлиши керак.

Бироқ тажовузкорлик ва унинг табиатининг хориждаги ва мамлакатимиздаги кейинги тарафдорлари (А.Бандури, Д.Берговец, А.Басе, Э.Квятковская-Тахович, С.Н.Ениколопов ва бошқалар) тажовузкорлик ва унинг ифодаланиши табиатига нуқтаи назарни жиддий ўзгартиришди.

Тажовузкорлик табиатида ижтимоий ҳаётда амал қиладиган омилларга тобора кўпроқ ўрин берилаяпти. Масалан, А.Бандурининг фикрича, тажовузкорлик - бу ижтимоийлаштиришнинг бузилган жараёнининг натижаси, жумладан, ота-оналарнинг жазолашлар, болаларга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлишни суистеъмол қилиш натижаси. А.Берговец эса объектив вазият билан одамнинг тажовузкор хулқ-атвори ўртасида ҳар доим иккита воситачи сабаблар: тажовузкорликка тайёрлик (ёвузлик) ва ушбу вазиятни ўзи учун талқин қилишлик вужудга келишини кўрсатади.

Индивидуал психосоматик ва жинс-ёшга оид хусусиятлар, улар билан боғлиқ чекланишлар (ақлий ривожланишдаги қоқоқлик, асабий-психик ва соматик патологиялар, ўсишдаги кризисли ёшга оид даврлар ва шу кабилар) ноижтимоий хулқ-атворнинг психобиологик асослари сифатида кўриб чиқиладика, улар индивиднинг ижтимоий кўникмалар билан боғлиқ чекланишлар (ақлий ривожланишдаги қоқоқлик, асабий-психик ва соматик патологиялар, ўсишдаги кризисли ёшга оид даврлар ва шу кабилар) ноижтимоий хулқ-атворнинг психобиологик асослари сифатида кўриб чиқиладика, улар индивиднинг ижтимоий кўникир билан боғлиқ чекланишлар (ақлий ривожланишдаги қоқоқлик, асабий-психик ва соматик патологиялар, ўсишдаги кризисли ёшга оид даврлар ва шу кабилар) ноижтимоий хулқ-атворнинг психобиологик асослари сиа делинквент субмаданиятининг шаклланиши усулларини изоҳлашнинг бир қатор ўзига хос уринишлари мавжуд.

Р.Мертоннинг делинквент хулқ-атворда ахлоқ нормаларининг ўлиб, йўқолиб бориши ҳақидаги фаразга қурилган (жиноятчилик психологияси) «ижтимоий аномалия» назариясини; жиноятчи ахлоқнинг умумий қабул қилинган нормаларига умуман

қўшиладию, лекин ўзининг жиний хулқ-атворини оқлайди, деб хисоблайдиган Д.Матс, Т.Сайкснинг «нейтраллаштириш» назариясини шунга киритиш мумкин.

Собиқ совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида одил судловни амалга ошириш, қонунийлик, жинийтчи шахси ва бошқа масалаларга бўлган катта ижтимоий қизиқиш юридик психологиянинг ривожланишига кўп ёрдам берди. Мамлакатда жинийтчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарларни қайта тарбиялашнинг янги шакллари излана бошлади. Юридик психология шу муаммоларни ҳал этишда фаол иштирок этди. 1925 йилда Москвада дунёда биринчи марта жинийтчилик ва жинийтчини ўрганиш бўйича Давлат институти ташкил этилди. Ушбу институт фаолият кўрсатишининг дастлабки беш йили давомида юридик психология бўйича кўп сонли асарларни эълон қилди. Москва, Ленинград, Саратов, Киев, Харьков, Минск, Бокуда ва бошқа шаҳарларда жинийтчилик ва жинийтчини ўрганиш бўйича махсус кабинетлар ташкил этилди.

Шу билан бир вақтда гувоҳлик кўрсатмалари психологияси, психологик экспертиза ва бошқа айрим муаммолар бўйича тадқиқотлар олиб борилди.

Психолог А.Р.Лурия 1927 йилда Москва губерния прокуратурасида ташкил этилган экспериментал психология лабораториясида қизиқарли тадқиқотларни ўтказди. У жинийтларни тергаш учун экспериментал психология методларини қўлланиш имкониятларини ўрганди ва кейинчалик «ёлғонни фаш қилувчи» (лай-детектор) деган ном олган асбобнинг иш принципларини ифодалаб берди.

В.М.Бехтерев ва А.Ф.Кони каби таниқли мутахассислар ўша пайтдаги юридик психология ривожига катта ҳисса қўшишди.

Пед. Технологиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив”, “Бумеранг”, Кластер, “Ақлий хужум”, “Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ” каби интерфаол усуллардан фойдаланилади.

Мавзунини мустахкамлаш учун саволлар :

- 1 Юридик психология предмети тушунчаси ҳақида айтиш?
2. Юридик психология тарихий шаклланиши ҳақида нималар биласиз?
3. Ҳуқуқшунослик фаолиятининг ижтимоий психологик тавсифномаси қандай тузилишга эга?
5. Ҳозирги замон юридик психология фанининг имкониятлари ҳақида нималар биласиз?
6. Юридик психология ривожланиш тарихида қандай муаммолар бўлганлигини аниқланг.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1 Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч.
–Т. : маънавият ,2008-17 б.
- 2.Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник.
–С.П. : Питер.2010.
- 3.Дулов.А.В.Судебная пс-я. Минск.2005.
- 4.Ениниев.М.И.Юридическая пс-я.М.: 2006.
- 5.Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертизы.
Учебник.М.: 2008.
- 6.Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я.
Учебник.М.: 2007.
- 7.Ситковская.О.Я. Судебно-психологическая экспертиза аффекта.
Учебник. Мет-пос.М.:2008.
- 8.Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
- 9.Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси
Муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.

Технологик карта

2 - МАВЗУ	Хуқуқ психологиянинг методологик асослари ва усуллари
Мақсад ва вазифалар	<p>Талабаларга илмий билимлар ривожланишининг замонавий босқичида методологик муаммолар ахамиятини ўсиши тушунтириш. Илмий тадқиқот методологияси тушунчаси.Юридик психологияда талаблар. Юридик психологияда – психологик тадқиқотни иккита асосий типи. Экспериментли ва корреляцион. Маълумотларни валидлиги, ишончлилигини ва шартли масаласини очиш хусусияти тўғрисида тушунча бериш.</p> <p>Юридик психология қўлланиладиган асосий методлар . Юридик – психологияда татбиқ этиладиган методикаларнинг валидлиги ҳамда уларга муносабат.</p> <p>Юридик психологияда «тест» ларни қўллашнинг муоваффақият гарови. Юридик психологияда тергов экспериметлари. Юридик психологияда ўтказилган методикаларни корреляцияси ва интерперитатцияси.</p> <p>Мавзуга оид тарқатма материалларнинг талабалар томонидан якка ва гуруҳий асосда ўзлаштириб олинишини таъминлаш, суҳбат – мунозара орқали ўзлаштиришни назорат қилиш.</p>
Ўқув жараёнининг мазмуни	<ul style="list-style-type: none"> - Илмий билимлар ривожланишининг замонавий босқичида методологик муаммолар ахамиятини ўсиши; - Илмий тадқиқот методологияси тушунчаси; - Юридик – психологияда тадқиқотни иккита асосий типи; - Юридик психологияда тадқиқотни асосий методлари; - Юридик психологияда «тест» қўллашни шароитлари.
Ўқув жараёнининг амалга ошириш технологияси	<p>Метод: оғзаки баён қилиш, “ФСМУ”, “Блиц”, “Кластер”, “Интер фаол”, “Бахс – мунозара” методи, жамоатчилик фикрий фаолияти, ижодий, танқидий ва таҳлилий ёндашув асосида ўтказилади.</p> <p>Шакл: аудитория – дарс шакли, жамоада ишлаш.</p> <p>Восита: тарқатма материаллар – матнлар, маълумотномалар</p> <p>Усул: ёзма материаллар ва чизмаларни аниқ ажратиш ва белгилаш асосида.</p> <p>Назорат: савол - жавоблар</p>
Кутиладиган натижалар	<p style="text-align: center;">Ўқитувчи:</p> <p>Маърузачи қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан мавзунинг ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғотади. Ўз олдига қўйган мақсадига эришади.</p> <p style="text-align: center;">Талаба:</p> <p>Янги билимларни эгаллайди. Якка ҳолда ва гуруҳ билан ишлашни ўрганади. Нутқи ривожланади ва эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.</p>
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	<p>Педагогик ва психологик технологияларни ўзлаштириш ва уларни дарсга тадбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш, мавзуни ҳаётий воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш.</p>

2 – МАВЗУ : Ҳуқуқ психологиянинг методологик асослари ва усуллари

Режа :

- 1.Юридик психологиянинг методологик асослари.
- 2.Юридик психологиянинг замонавий методлари ва уларнинг мақсад ва вазифалари.
- 3.Тергов жараёнида методларнинг амалиётга тадбиқ этишнинг аҳамияти

Кириш

Методология - бу, назарий ва амалий фаолиятни ташкил қилиш ва тўзишга қаратилган тамойил ва услублар тизими тушунчаси, ҳақиқатни билиш ва исбот қилиш усуллари ҳақидаги таълимотдир.

1.Юридик психологиянинг методологик асослари.

Аниқ изланиш предметига эга бўлган ҳар қандай фан ўша предметининг моҳиятини ёритиш ва материаллар тўплаш учун махсус усуллар ва воситалардан фойдаланади ва улар фаннинг методлари деб юритилади

2.Юридик психологиянинг замонавий методлари ва уларнинг мақсад ва вазифалари.

Кузатиш методлари , Сўроқ методлари Тестлар Экспериментал ва моделлаштириш методлари орқали инсон психик ҳолати аниқланади.

3.Тергов жараёнида методларнинг амалиётга тадбиқ этишнинг аҳамияти.

Суд-психологик экспертизаси замонавий, илмий - психологик методлар асосида ўтказилиши керак. Эксперт текширувининг ҳулосалари терговчи, судьяларнинг текшируви ва берган баҳоларига лойиқ бўлиши лозим.

Суд-психологик экспертизасининг асосий мақсади - патологик бўлмаган шахсни, яъни психик ривожланиши жиҳатидан орқада қолиб кетмаган шахснинг руҳий ҳолатидаги ўзгаришларда ҳуқуқий нормага нисбатан муносабатини психодиагностик усуллардан фойдаланиб, илмий жиҳатдан асослаб беришдир.

Юридик психология фаннинг методологик асослари

Атрофимиздаги бутун борлик, яъни табиат, одамлар, вазият, ҳодиса ва имкониятларнинг онгимизда фаол тасвирланишини "билиш" деб аталади. Онг - бу фақат одамгагина тааллуқли булган объектив дунёни олий шаклидаги тасвири ва бу тавсир уйғунлашган психик жараёнлар орқали амалга оширилади. Одам оьги 2 та хусусиятга эта:

-биологик - материя субстратига кура бош миянинг функцияси;

- ижтимоий - онгнинг идеал равишда жамият тажрибаси, ижтимоий муҳит билан боғлиқ булган функцияси.

Масалан, тафаккуримиз онг орқали *идеал* равишда онгнинг махсулини ташкил қилса, психик жараёнлар (сезги, қабул билиш, тасаввур, фикрлаш) материал (биологик) Характерда ўз фаолиятини олиб боради.

Билиш махсус олий шаклдаги тасаввур хиеоблаиб, у бор нарсаларнинг шахсий долатидаги чегараларидан чиқиб кетиши му лори Билиш табиати - унинг имкопият, шарт-шаронтлари, ҳаққонийлигини билиш назариясига таълуқли булиб у орқали урганилади.

Ижтимоий билишнинг хусусиятлари шундан иборатки, одам ҳар вақт ҳам ўрганилаётган объектларни кўздан ксчира олишга, у билан мулоқатда булиш ва тадқиқотлар утказишга имконият топа олмайди. Чумки содир булаётган ходисалар ўзипиғ маъносига тўғри келмаслиги мумкин (масалан, юридик психология нуктаи назаридан воқеа содир булган жойда топилган предметлар ҳақиқий ҳодисага тегишли булмаслиги мумкин). Шунинг учун ҳам воқеа ва ҳодисаларнинг ҳаққонийлигини аниқлаб олишда катта ва мураккаб фикр юритиш керак булади.

Юридик психологияда доимо конунбўзарлар, жиноий иш ва жиноятчилар тўғрисида маълумотлар олинади. Бу маълумотларни топит, тахлил қилиш ва уларга баҳо бериш билиш аспектининг мазмунини ташкил қилади (масалан, тергов ишларини олиб бориш, жиноий ишни фoш қилиш, жиноят содир булиши тўғрисида огохлантйрйш ишларида).

Амалистда билишнинг 3 тури мавжуд:

1. оддий (кумдалик хайтимиздан келиб чиккан, хайтий тажрибамиз асосидаги билимлар);
2. илмий (аниқ текшириб курилган, табиат ва жамият конунлари асскпда исботлаиан билимлар);
3. фалсафий (билимларимиз объектив хакикатга айланган, субъект томонидан хакикий тасвирга эга, объектив табиат томонидан тан олинган). Ушбу тасаввурлар мантикий фикр юритиш, предмет ва х,одисалар]Ии ссзиларли даражада кабул қилиш, мантикий хулосалар чикариб исботлаб бериш натижасида юзага келади.

Оди'л суд на хуку кии мухрфаза қилиш оргаплари фаолиятилимг хусусиятларидан келиб чикиб А.К. Дулов (1998) 6 та фаолият гурларини курсагиб угади:

- билиш фаолияги;конструктив фаолият; коммуиикатив фаолият;
- ташкилий фаолият;тарбиявий фаолият; тасдикловчи фаолият.

Мазкур фаолиятлар асосида олинган маълумотлар оддий, илмий ва фалсафий нуктаи назаридан куриб чикилади ва тахдил қилиш учун манбаа яратилади.

Юридик психология фанининг методологик масалаларини куйидаги илмий тартибда кўриш мумкин: диалектика

- мантнк
- пазарий билиш

Мантнк - аниқкатегорйялар тизими, билишнинг мазмуий томони ва унинг найдо булиш ва ривожланиш жараёни булиб хисобланади ва у пазарий билиш билан боглик: (бошлангич ва умумий шароитдаги мавжуд булнан билишларни урганиш);

диалектика билан боглик:

(табиат, жамият ва тафаккур жараёни х,амда ривожланишнинг уйгунлашган конунларни урганиш).

Юқоридаги илмий низом назария ва усулнинг бирлигини аниқлаб беради. Бу бирлик одамга атрофдаги борликни мустақил равишда тушиниб етишига ёрдам берадн.

бу, аниқ тушунчалар тизими булиб, улар тадкикот ооъекти, унинг ички алокалари, ривожланиш коиунларнинг мазмунини тасвирлайди.

Предметга (объектга) булган ҳаракатни аниқлаб беради.

Назария ва намоён булади.

Усул натижавий функцияни бажариб, у субъект объектга нисбатан ўзини қандай тутиш, мақсадга эришиш учун қандай амалий опсрацияларни бажариши кераклигини бслгилаб беради. усулнинг тадкикотда кулланилиши услубиётда намоён бўлади.

Тадкикот услубиёти - бу, изчил операциялар ва кулланаётган усулларни тартибга солувчи коидалар тизими.

Амалий ва пазарий жиҳатдан хакикатни билиш учун усул назария оркали ўз вазифаларини бажаради.

Юридик психология методологияси юриспруденция ва умумий психология методологиялари бирлигида намоён булади.

Методология - бу, назарий ва амалий фаолиятни ташкил қилиш ва тўзишга каратилган тамойил ва услублар тизими тушунчаси, хакикатни билиш ва исбот қилиш усуллари ҳақидаги таълимотдир.

Шунй таъкидлаб утиш керакки, услубий тадкикот усуллардан ташкари тадкикот шаклларида эга.

Усул - бу обьскгга нисбатан булган психологик билимларни эгаллаш ҳаракатини англатса, шакл - шу билимларни эгаллаш босқичидалари маъносини билдиради. Маълум бир пайтда йигилган билимларни ургаишда илмий муаммо, фактлар, гипотеза ва назариядан фойдаланиш мумкин.

Психологик-ҳуқуқий билимларни
илмий муаммо
фактлар
гипотезалар
назария
шакллари орқали кул га киритиш мумкин.

Оддий шаклдаги билимлар (тушунча, фикр юритиш, хулоса чиқариш) кейинчалик илмий билиш даражасига кутарилади.

Илмий билимлар эмпирия, яъни тажрибадан назарияга келиб тушиб шакллана бошлайди. Бу билимлар ҳаёт давомида текшириб, таққосланиб кейин илмий билимларга айланади. Об'ектив дунёни тушуниб - етиш аниқ; илмий-тадқиқот усуллардан ташқари кушилиб кетган усуллар орқали амалга оширилади. Масалан: индукция-дедукция, тахдил-синтез, абстракциялаш-

Аниқ изланиш предметига эга бўлган ҳар қандай фан ўша предметининг моҳиятини ёритиш ва материаллар тўплаш учун махсус усуллар ва воситалардан фойдаланади ва улар фаннинг методлари деб юритилади. Фаннинг салоҳияти ва обрўси ҳам биринчи навбатда ўша методлар ёрдамида тўпланган маълумотларнинг ишончилиги ва валидлилигига боғлиқ бўлади. Бу фикрлар бевосита психологияга ҳам алоқадор бўлиб, методлар масаласи бу фанда жуда катта аҳамиятга молик масала сифатида қаралади. Чунки юқорида таъкидлаганимиздек, психик ходисаларни бевосита кўл билан ушлаб, кўз билан илғаб, кулоқ билан сезиш қийин. Лекин жуда кўплаб фанлар билан фаол ҳамкорлик шунга олиб келганки, психологиянинг ҳар бир тармоғи ўз вазифаларини ечиш ва маълумотларга эга бўлиш учун кўплаб методларни синовлардан ўтказиб, энг ишончли ва мукамалларини сақлаб қолган.

Математик статистика ва эҳтимоллар назариясининг психология соҳасида қўлланилиши ва унда эришилган муваффақиятлар аввало ҳар бир методнинг ишончилилик даражасини аниқлаш, қолаверса, тўпланган маълумотларнинг қай даражада асосли ва валид эканлигини исботлашга ёрдам беради.

Умумий психологияда инсон психикасини тадқиқ қилиш ме-тодларининг турли йўналишлари мавжуд. Текшириладиган психик ҳаёт ходисалари жуда хилма-хил бўлиб, мураккаб ва психологик жараёнларга хос ходисаларни ўз ичига олади. Инсонда бу психологик ҳолатлар, ходисалар ва жараёнлар қандай методлар, яъни қайси йуллар, қандай усуллар билан текширилади, деган савол туғилиши табиий. Аввало методнинг ўзи нима, деган саволга жавоб беришга тўғри келади. Метод лотинча «methados» сўзидан олинган бўлиб, текшириш, ўрганиш, ва тушунтириб бериш деган маънони англатади, ҳамда аниқ масала, муаммоларни ҳал қилишга қаратилган воқеликнинг амалий ёки назарий билиш усуллари мажмуидан иборатдир.

Бу методнинг умумий таърифидир. Агар уни ҳар бир алоҳида фанга нисбатан оладиган бўлсак, у вазиятда метод айни шу фаннинг предметини текшириш, ўрганиш ва тушунтириб бериш усуллариининг йигиндиси эканлиги келиб чиқади. Демак, ҳар қандай метод маълум принципларга асосланмоғи керак¹.

Бу принцип қуйидагилардан иборатдир:

1. Текшириладиган ҳар бир психик ҳодисага бошқа ҳодисалар билан боғланган деб қаралиши зарур. Жумладан, психик ходисани унинг нерв-физиологик асосидан ажратиб ўрганиш мақсадга мувофиқ эмас. Ёки шахсдан ажратиб ўрганиш ҳам ижобий натижа бермайди.

2. Ҳар бир психик ҳодиса ва воқеалар умуман шахс вужудга келиш, тараққий этиш ва ўзгариш жараёнида кўздан кечирилиши муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун масалан, болалар ва ўсмирлар психикасининг тараққиёт қонуниятларини ўзлаштирмасдан туриб, катталар психикасини етарлича аниқ ва тўлиқ ҳолда билиб бўлмайди.

3. Психик ҳаёт ходисаларини уларнинг тараққиёт жараёнида ўрганганда микдор

Ўзгаришларнинг сифат ўзгаришларга ўтишини ва бир сифат ҳолатларининг иккинчи сифат ҳолатига ўтишини кўздан кечирмоқ керак. Масалан, одам психикасининг тараққий этишини ўргана туриб, билим олиш ва тўплаш жараёнида одамнинг билиш жараёнлари сезги, идрок, диққат, хотира, тафаккур ва нутқи мушоҳадакорлиги сифат жиҳатдан ўзгаришини кўрсатиб берса бўлади.

4. Табиат ва жамиятдаги барча мавжуд нарса ва ҳодисалар ўзаро боғлиқликда яшайди. Бирон нарса ёки ҳодиса билан боғлиқ бўлмаган, яъни яқка ҳолда яшайдиган нарса ёки ҳодиса бўлмайди ва бўлиши ҳам мумкин эмас.

5. Табиат ва жамиятдаги барча мавжуд нарса ва ҳодисалар ҳар доим хатти-ҳаракатда бўлиб, ҳаракатдан тўхтаб қотиб қолган ҳеч нарса ва ҳеч бир ҳодиса бўлмайди.

6. Нарса ва ҳодисаларнинг микдор жиҳатдан бундай ўзгариши, дастлабки вазиятларда билинар-билинамас бўлиши мумкин². Лекин бориб-бориб, маълум бир нуктага етганда бу микдор ўзгаришлари, сакраш йўли билан сифат ўзгаришларга ўтади. Яъни нарса ва ҳодисалар эволюцион тарзда (босқичма-босқич) эмас балки инқилоб тарзда бирданга ўзгариб кетадилар.

7. «Табиат ва жамиятдаги барча нарса ва ҳодисаларнинг тараққиёти асосида ички қарама-қаршиликлар кураши ётади, яъни ҳар қандай тараққиёт ички зиддиятларнинг ҳал қилиниши жараёнида юзага келади. Юқорида айтиб ўтганимиздек, ҳар бир фаннинг методи ўз предметини ўрганиш ва текшириш жараёнида ана шу принципларга асосланади». Амалий психологиянинг ҳам ўз предмети бўлиши, психик жараёнлар, шахснинг индивидуал психологик хусусиятларини, ҳамда психик ҳолатларини ўрганишда асосан бир қанча илмий методлардан фойдаланиши зарур.

«Ҳозирги фан ва техника тараққиёти психологик тадқиқот ва текширишларнинг илмийлигини янада ошириш учун (субъектив омилларнинг таъсирини камайтириш мақсадида) комплекс дастур асосида бошқа фанлар медицина, физика, физиология, биология, ҳуқуқ, социология, кибернетика, статистика, фалсафа, мантиқ ва ҳоказолар билан биргаликда тадқиқот ишлари олиб боришни тақозо этмоқда. Амалий йўсиндаги илмий-тадқиқот фаолияти ана шу кўп қиррали (комплекс) ёндашишни талаб қилади. Психология соҳаларида (психофизиология, космос, медицина, инженерлик, юридик психологияси) ёки авиация психологиясида тадқиқот объектига системали ёндашиш принципи амалга оширилмоқда. Комплекс метод ёрдамида ўрганилаётган объектдаги ўзгаришлар турли нуктаи назардан таҳлил қилинади ёки уларга ҳар хил ёндашилади. Масалан, болада оддий билимларни ўзлаштириш хусусияти психологик жиҳатдан текширилаётган бўлса, комплекс ёндашиш таъсирида ана шу ўзлаштиришнинг фалсафий, мантикий, физиологик, ижтимоий, биологик хусусиятлари ёритилади. Айтايлик, кексайишнинг биологик омилларини ўрганиш унинг психологик, физиологик, мантикий жиҳатларини ёритишга хизмат қилади.

Комплекс дастур ёрдамида амалга оширилган тадқиқот на-тижаси илмий аҳамиятга молик бўлиб, инсоншунослик муам-моларини ҳал қилишда катта ёрдам беради ҳамда муҳим аҳамият касб этади.

Шунинг учун ҳам бугунги кунда амалий психология ўз олдида турган назарий ва амалий вазифаларни чинакам илмий асосда ҳал қилишда, психология соҳасида илмий текшириш ишларини муваффақиятли олиб боришда фойдаланадиган усул ва воситаларга, яъни методларга катта эътибор беради. Уларнинг ҳақиқатни очишга, психик жараёнларнинг қонунларини муқаррар қилишга қодир бўлишларини тақозо қилади. Демак, одамнинг теварак-атрофдаги воқеликни билиши кузатишдан, тажрибадан бошланади.

Шу сабабли амалий психология ҳам ўз тадқиқот доирасини ўрганиш тажрибасидан, психик ҳаёт фактларини кузатиш, аниқлаш, тавсиф этиш ва таҳлил қилишдан бошлаши лозим.

Сўнгра аниқланган ва таҳлил қилинган фактлар асосида, психик ҳаёт қонуниятларини очиб, тегишли назарий ва амалий хулосалар чиқарилиши мумкин.

Ҳар бир фандаги каби амалий психологияда ҳам тажриба кузатиш ва эксперимент шаклида қўлланилади. Кузатиш ва экспериментдан ташқари илмий текширишнинг бошқа махсус методлари суҳбат, биография, солиштирма тарихий метод ва бошқа усуллар ҳам қўлланилади.

Психологиянинг асосий методлари

АСОСИЙ МЕТОДЛАР	Асосий методларнинг вариантлари
КУЗАТИШ МЕТОДИ	Ташки (объектив кузатиш) Ички (субъектив, ўз-ўзини кузатиш) Эркин кузатув Стандартлаштирилган Гуруҳ ичида кузатиш Гуруҳ ташқарисида кузатиш
СЎРОҚ МЕТОДЛАРИ	Оғзаки сўроқ Ёзма сўроқ Эркин сўроқ (суҳбат) Стандартлаштирилган сўроқ
ТЕСТЛАР МЕТОДИ	Тест-сўров Тест-топширик Проектив тест Социометрик тест
ЭКСПЕРИМЕНТ	Табиий эксперимент Лаборатория эксперименти
МОДЕЛЛАШТИРИШ	Математик моделлаштириш Мантикий моделлаштириш Техник моделлаштириш Кибернетик моделлаштириш

Кузатиш методи

Кузатиш методи психологиянинг асосий ва кенг қўлланиладиган методларидан бири бўлиб, бу метод ёрдамида психик жараёнларни шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари, ҳамда психик ҳолатларини табиий шароитда, яъни одам у ёки бу фаолиятда қандай бўлса шундайлигича ўрганилади. Бироқ психик ҳодисалар одамнинг субъектив ички кечинмалари бўлгани учун уларнинг ички мазмуни шахснинг ўзигагина аён дир. Масалан, кишининг хаёлига нималар келганлигини, нималар эсга тушганлигини, ҳар хил истак, орзу, туйғуларнинг мазмуни ва шу кабиларни фақат шахснинг ўзигагина айта олади. Психик жараёнлар (сезги, идрок, диққат, хотира, тафаккур, нутқ, хаёл кабилар)ни шахснинг ўзигагина билиши, англаши мумкин деб қаралган. Субъектив кузатиш, яъни ўз-ўзини кузатиш методидан бир неча аср давомида фойдаланиб келинган бўлишига қарамай бу методни илмий метод деб бўлмайди. Психик ҳодисаларнинг физик ва физиологик ҳодисалардан фарқи ҳам шундаки, улар ички мазмунга эга бўлганидек, бу психологик ҳолатларнинг сиртки ифодалари ҳам бор дир. Шу сабабли кузатиш методи психологияда ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, ўз-ўзини (субъектив) кузатиш ва сиртдан (объектив) кузатиш деб икки усулга ажрати

"Ўз-ўзини кузатиш методи

Ўз-ўзини кузатиш методининг бир қатор салбий томонлари бор. Биринчидан ўз-ўзини кузатиш методидан фойдаланилганда ҳар бир одам ўз манфаати юзасидан субъектив хулоса чиқаради. Иккинчидан, субъектив методдан фойдаланганда одам ўз шахсига хос бўлган айрим салбий (яъни иродасизлик, номустақиллик, қўрқоқлик, қобилиятсизлик каби) хусусиятларни боқша одамларда ҳам худди шундай бўлади деб ўйлаши мумкин.

Бу методдан фойдаланиш анча мураккаб. Чунки бирор кучли психик ҳолатни кечираётган киши (масалан, қайгу ёки шодлик вақтида) бирор ўй ёки хаёлга ботган вақтда ўзи уларни онгли равишда таҳлил қилиб бериши жуда мушкул иш д ир. Яъни, шахс а йни

вазиятда психик ҳолатни «ҳам кечирувчи, ҳам текширувчи» бўлмоғи қийиндир. Аммо чинакам фаний билим объектив яъни ҳамма учун умумий ҳақиқат бўлмоғи шарт, Яна шуниси ҳам борки, бу методдан фойдаланиш учун психологиядан анча маълумотли бўлмоқ ва ўз кечинмаларини таҳлил қила билмоқ ҳам керак.

Бу метод билан кичик ёшдаги болаларнинг психологиясини ўрганиб бўлмайди. Демак, бу методнинг имкониятлари чеклан-гандир. Бироқ юқорида кўрсатилган камчиликлар ўз-ўзини кузатиш методини тамомила рад қилиш учун етарли асос бўлолмайди. Киши ўз бошидан кечираётган бирон бир психик ҳолатни айна вазиятда ўзи текшира олади. Онгли шахснинг хусусиятларидан бири ҳам шундан иборатки, у ўзининг бошидан ўтказаетган воқеа ва ҳодисаларни шу оннинг ўзидаёқ англайди, фаҳмлайди, яъни уларни кузатиб бора олади, ҳатто инсон ўзини идора қила олади, баъзи туйғуларни боса олади. Масалан, ваҳимага берилмасликка ёки жаҳлини босишга ҳаракат қилади. Демак, у шу вазиятда бу каби ҳислар ўзида пайдо бўлса ҳам уларга йўл қўйиш ярашмаслигини билиб туради. Буни ҳар ким ўз тажрибасидан жуда яхши билади. Одам фақат ҳаддан ташқари ҳаяжонланган, жуда кучли туйғу-ҳиссиёт депрессия, агрессия, шок ва аффект ҳолатларига берилган вазиятлардагина ўз бошидан ўтказаетган ҳолатларни таҳлил қила олмайди, у ўзини йўқотиб қўйгандай бўлади. Аммо психик воқеа ва ҳодисаларни, уларни айна кечираётгандагини кузатиш мутлақо шарт эмас. Уларни ҳар ким ҳам, яъни эсга тушириш йўли билан таҳлил қилиши мумкин.

Кўпинча ўтмишда бошдан кечирилган психик воқеа ва ҳодисалар кейинчалик хотирага олиниб, таҳлил қилинади. Масалан, катта завқ-шавк билан ишлаб ўтирган киши бутун вужуди билан илҳомга берилиб ўтиради ва айна вазиятда илҳомнинг ўзи ҳақида ва ўзи илҳом кечираётганлигини ўйламайди. Аммо кейинчалик у илҳомга берилган вақтида қандай руҳий ҳолатларни кечирганини хотирасига олиб, шу каби психик кечинмаларнинг хусусиятларини таҳлил қилса бўлади. Психологияда бу методни қўллаш натижасида эришилган хулосаларни бошқа методларни қўллаш йўли билан текширилади ва тўлдирилади. Чунки умумпсихик ҳодисаларни фақат ягона бир метод билан ўрганиш мумкин эмас.

Сиртдан кузатиш методи

Ўз номидан куришиб турибдики, бу метод воқеаларга ара-лашмай, унинг табиий боришини ҳисобга олиш методидир. Яъни кишининг руҳий ҳаётига диққат бериб психик жараёнлари индивидуал психик хусусиятлари ҳамда, психологик ҳолатларини шу тариқа ўрганиш сиртдан кузатиш методи дейилади. Лекин бунда шуни назарда тутиш керакки, ўқиш фаолиятларида катта қийинчиликларга дуч келувчи ўқувчиларни ҳаддан ташқари қийнаб, жонига тегиб кузатиш ҳамиша зарарлидир. Маълумки, ички туйғуларнинг, психик жараёнларнинг «ташқи ифодалари», яъни сиртқи аломатлари мавжуддир.

Бу ифодалар одамнинг ҳаракатлари, мимика ва пантомимкаларидан (имо-ишораларидан, юриш туришларидан) иборат. Сиртдан кузатишнинг мақсади ички руҳий ҳолатларнинг фақат сиртқи кўринишларинигина эмас, балки уларга қараб психик жараёнларнинг ички мазмунларини очиш ва шундай тарзда кузатилган психик жараёндан маълум илмий-амалий натижалар чиқаришдир.

Масалан, ўқувчилар диққатининг хусусиятларини ёки улар диққатининг қанчалик чидамли эканлигини, диққат нима сабабдан ўзгариб туришини билиш зарур бўлса, дарсада эшитиб ўтирган ўқувчиларнинг диққати сиртдан кузатилади. Дарсада болаларнинг қилиб ўтирган ҳаракатларидан, уёқ-бу ёққа қараб ўтиришларидан ёки тик қотиб ўқитувчига тикилиб ўтиришларидан, уларнинг диққатлари тўғрисида тегишли хулосаларга келиш мумкин.

Сиртдан кузатиш вақтида кузатилаётган фактлар қайд этиб борилади. Қайд этишда уларнинг сурати ҳам олиниши мумкин. Бу соҳада фото ва видео аппаратуралардан кенг фойдаланадилар, айниқса кичкина болаларнинг психикаси ва хайвонлар психикасини ўрганишда шу воситалардан кенг фойдаланилади. Бу метод билан тўпланилган фактлар

тахлил қилинади ва умумийлаштирилиб, маълум психологик қонуниятлар муқаррар қилинади.

Бироқ бу методнинг асосий камчилиги шуки, унинг ёрдами билан психик ходисаларнинг ички мазмунини чуқур ўрганиб бўлмайди. Масалан, бир кишининг ташқи кўринишидан унинг хаёл суриб ўтирганини билиш ва унинг шу ҳолатини кузатиб туриш ҳам мумкин бўлади. Аммо унинг хаёлига қандай нарсалар келганлигини, хаёлида қандай образлар пайдо бўлганлигини, яъни ундаги психик ҳолатнинг ички мазмунини била олмаймиз. Психологнинг туб мақсади, албатта, хаёлга чумиб ўтирган кишининг фақат юз ифодаларини қайд этиб бориш, уларнинг суратини олиш каби ишлардан иборат бўлмасдан, балки шу ташқи ифода ва аломатларга қараб психик жараёнларни тўлиқ ва тўғри билиб олишдир. Шунинг учун бу методлар ёрдамида олинган маълумотлар эришилган натижалар ўз-ўзини кузатиш методи билан олинган маълумотлар асосида тўлдирилади.

Ёш болаларнинг психикаси асосан шу метод билан текширилади ва уларнинг ҳаракатларига қараб психик ҳолатлари ҳақида хулоса чиқарилади.

Сиртдан кузатиш методи билан ҳар бир психик ҳолат табиий шароитда, турмушда қандай юз берадиган бўлса, шу ҳолича олиб текширилади. Бу методдан фойдаланувчилар маълум илмий текшириш режаси асосида иш кўрсалар ҳам шу жараёнларга таъсир қилмасдан, сиртдан туриб текширадилар ва текширмоқчи бўлган психик жараённинг юз беришини пойлаб юришга мажбур бўладилар. Илмий текшириш соҳасидаги бу ноқулайлик ва қийинчиликлар эксперимент методи билан бартараф қилинади.

Эксперимент методи

Эксперимент методи психологияда XIX асрнинг иккинчи яр-мидан татбиқ қилина бошланди ва унинг асосий методларидан бири бўлиб қолди.

Эксперимент методининг психологияда икки асосий тури мавжуд бўлиб, уларни лаборатория ва табиий эксперимент деб ажратадилар.

Текширилиши лозим бўлган биронта психик ходиса ва воқеа лаборатория шароитида махсус равишда вужудга келтирилиб, уни техник аппарат, асбоб ва воситалар ёрдами билан текшириш усули эксперимент методи дейилади. Эксперимент асосида текширишлар одатда махсус лаборатория ва институтларда олиб борилади ва бунинг учун ҳар хил техник аппарат, асбоб ва материаллардан фойдаланиладн. Психологик эксперимент методи жуда қулай ва аниқ натижалар берадиган методлар сирасига киради. Чунки унинг ёрдами билан хоҳлаган бирон бир психик ҳодисани атайин вужудга келтириб, ҳар томонлама батафсил ва аниқ ўрганиш мумкин. Масалан, диққатнинг ҳажмини, эсда қолдириш тезлигини, хотира топқирлигини, хаёл ва тасаввурларнинг бойлигини, тасаввурлар боғланиши (ассоциацияси)ни ва шу сингари бошқа психик жараёнларни шу метод билан тез ва аниқ текширилади ва натижада маълум психологик қонуниятлар ҳосил қилинади.

Психик жараёнлар билан организмдаги ўзгаришлар ўртасидаги муносабат, организм реакцияларининг суръати ва шунга ўхшаш ходисалар ҳам шу йўл билан ўрганилади.

Психик ҳодисаларни лаборатория эксперименти методи ёрдамида ўрганиш жараёнида уларни турлича ўзгартириб туриш, бошқа ходисаларга боғлаб, шароитни турлича ўзгартириб, уларнинг кучини, тезлигини, ҳажмини ва бошқа. томонларини аниқ ўрганиш ва кузатиш натижаларини математик усул билан ҳисоблаб чиқиш мумкин. Шу билан бирга бирор лабораторияда ўтказилган тажриба натижаларини, лозим топилса бошқа бир лабораторияда ҳам айнан такрорлаб, уни синаб кўриш мумкин. Чунки эксперимент методи ўтказиш жараёнида ишлатиладиган асбоб, аппаратуралар ва бошқа лаборатория жиҳозлари аниқ ва тўғри кузатиш ҳамда бир тажрибани айнан такрорлаш имкониятини беради. Шунинг учун ҳам бу метод объектив натижа берадиган методдир.

Бироқ психологияда лаборатория эксперимент методи баъзи бир нуқсонлардан ҳам холи эмас. Эксперимент методининг нуқсонларидан бири унинг маълум даражада сунъийлигидир. Эксперимент қилинаётган жой - лаборатория, психология кабинетларининг психологик муҳити кишининг психикасига таъсир қилади. Яна шуниси ҳам

борки, киши ўзининг текширилаёт-ганлигини пайқаб қолса, ўнғайсизланади ва ўзини одатдагидан бошқачароқ ҳис қилади, тортинади ва хоказо. Бу эса, албатта, экспериментнинг натижаларига ҳам таъсир кўрсатиб, кутилган мақсадга олиб келмаслиги мумкин. Маълумки уялиш, тортиниш, шошиб қолиш ҳам психик жараёнларнинг сифатига таъсир қилади.

Шунинг учун ҳам психологияда эксперимент методини алоҳида диққат ва эҳтиёт билан қўллаш лозим.

Психологияда эксперимент методининг яна бир кўриниши-дан фойдаланадиларки, бу табиий эксперимент дейилади.

Табиий эксперимент методи. Ўрганмоқчи бўлган шахсдаги бирон бир психик жараёни, унинг ўзига сездирмасдан ва унинг учун табиий бўлган шароитда ёки унинг кундалик фаолияти жараёнида вужудга келтириб ўрганиш усули **табиий эксперимент методи** деб аталади.

Психик жараёнларни табиий эксперимент методи билан ўрганиш лаборатория шароитида сунъий йўллар билан ўтка-зиладиган эксперимент методидан фарқ қилади. Чунки табиий эксперимент текшириладиган одам учун табиий бўлган бир шароитда ва унинг кундалик фаолияти жараёнида амалга оши-рилади. Текширилаётган одам ўзи устида махсус тажриба қилинаётганини пайқамайди. Шу сабабли унинг ҳамма хатти-ҳаракатлари, юриш-туришлари самимий ва табиий бўлиб чиқади. Шунинг учун ҳам бу метод аниқ илмий натижалар ҳосил қилишга ёрдам беради.

Табиий эксперимент методини рус психологи Лазурский вужудга келтирди, шундан сўнг XX асрдан бошлаб бу метод психологияда кенг ёйилди. Бу метод хусусан боғча ёшидаги ва мактаб ёшидаги болаларнинг психологиясини ўрганишда татбиқ қилинади. Масалан, боғча ёшидаги болаларнинг ижодий ҳаёлига хос бўлган хусусиятларни аниқлаш мақсадида куйидаги табиий экспериментни ўтказиш мумкин. Болалар боғчасида болалар учун одатдагича хикоя айтиш вақтида махсус тайёрланган бир хикояни гапириб, унинг энг қизиқарли, воқеанинг энг баравж жойига келиб тўхтатилади. Шундан сўнг бу хикоянинг нима билан тамом бўлишини гапириб бериш болалар ихтиёрига қолдирилади. Болаларни шу тарихга гапириб берган нарсаларидан уларнинг ҳаёли ва тасаввурларига хос бўлган хусусиятлари аниқланади.

Яна бир мисол. Ўқитувчи бирор таълим-тарбиявий чоранинг ўқувчилар психикасига, онгига қандай таъсир қилишини синаб кўриш мақсадида шу чорани синф ёки мактаб муҳитида, ўқувчилар одатланган бир машғулот жараёнида ўтказиб, маълум бир хулосага келади.

Табиий эксперимент методидан фойдаланиш учун аввалом бор пухта тайёргарлик кўриш керак. Бу метод ёрдамида тўпланган материаллардан хулоса чиқарганда субъективликнинг олдини ола билиш лозим, яъни текширувчи одам психик жараёнларнинг фақат ташқи аломатларинигина қайд этиб бориб, уларнинг ички хусусиятларини аниқлашда текширилаётган одамда ҳақиқатда бўлмаган кечинмаларни бўлди деб ўйлаши ёки уларни бутунлай бошқача изоҳламоғи мумкин. Шунга кўра психологияда табиий эксперимент методи бошқа методлар билан биргаликда татбиқ қилинган тақдирдагина тўла илмий қийматга эга бўла олади.

Шу методлар билан бир қаторда психологияда яна сўроқ - суҳбат методлари ва киши фаолияти маҳсулини таҳлил қилиш каби бир-қанча ёрдамчи методлардан ҳам фойдаланилади.

Сўроқ-суҳбат методи. Бирорта психик жараённинг ички хусусиятларини аниқлаш юзасидан текширилаётган одамга махсус берилган саволларга жавоб олиш усули **сўроқ ва суҳбат методи** дейилади. Бу метод ҳам психик жараёнларни бошқалар устида ўрганишдан иборатдир. Текширилаётган одам берилган саволларга жавоб қайтаради. Унинг жавоблари ёзиб борилади, сўнгра улар таҳлил қилиниб, маълум бир хулоса чиқарилади. Бирок бу методдан тўғри фойдалана билиш керак. Айниқса, бериладиган саволларни пухта ва чуқур уйлаб чиқиш лозим. Бу саволлар шундай мазмунда ифода қилиниши зарурки, уларга бериладиган жавоблар худди текширилмоғи лозим бўлган кечинма ва жараёнларнинг ички

хусусиятларини билиб олишга ёрдам берсин, бу жавоблар самимий ва ҳолисона бўлсин, улар текширилувчига таъсир қилиб, унинг фикрини бошқа бир изга солиб юбормасин. Савол берган вақтда шуни эсда тутмоқ керакки, одамнинг табиати тез таъсирланувчан бўлиб, тақлидга мойил бўлади. Хусусан, бу ёш болаларга хос хусусиятдир. Шунинг учун ҳам, масалан, болаларнинг кизиқиш, орзу-ҳавасларини ёки қандай мавзудаги китобни ўқишни истаганликларини аниқлаш учун «Саёҳат, саргузашт, ҳайвонот ёки уруш ҳақида ёзилган китобларни ўқишни истайсанми?» ёки «Сен ким бўлишни хоҳлайсан, муҳан-дисми, учувчими ёки ўқитувчими?». Мана шу хилда ифодаланган саволларни бериш ярамайди. Чунки одатда болалар бу са-волларнинг мазмуни таъсирига берилиб, саволда нималар кўрса-тилса, факат шуни қайтараверадилар. Аммо «Сен ким бўлишни истайсан?» деб савол берилса, бола ҳолисона жавоб бериб, ўзи нимага қизикадиган бўлса, шуни кўрсатади.

Сўроқ ва суҳбат методи ҳозирги замон психологиясида давр талабидан келиб чиққан ҳолда кенг ишлатилади. Хусусан, тергов жараёнида фикрлаш, ирода, хаёл ва ижод жараёнлари каби энг олий руҳий ҳолатларни ўрганишда бу методдан кўп фойдаланилади. Унинг қиймати шундаки, респондент (текширувчи) ўзининг берган саволи билан реципиент (текшириляётган) одамнинг диққатини ички кечинмаларига қаратади ва уни шу ҳақида чуқур ўйлашга, ўзининг кечинмаларини таҳлил қилишга мажбур этади.

Сўроқ қилиш методи юридик психологиянинг энг долзарб методларидан бири ҳисобланиб, тергов ҳаракатларини ўтказишда муҳим аҳамият касб этади. У ҳам психологиянинг барча тармоқларида бирламчи маълумотлар тўплашнинг анъанавий усулларидан ҳисобланади. Унда текширилувчи текширувчи томонидан қўйилган қатор саволларга мухтасар жавоб қайтариши керак бўлади.

Оғзаки сўроқни ёки баъзан уни оддийгина қилиб, суҳбат методи деб аталади, ўтказадиган шахс унга маълум даражада тайёргарлик кўргач сўроқ ўтказди. Агар мабодо унинг профессионал маҳорати ёки тажрибаси бунга етарли бўлмаса, сўров ўз натижаларини бермаслиги мумкин. Лекин маҳоратли респондент ушбу методлар ёрдамида инсон руҳий кечинмаларига алоқадор бўлган ноёб маълумотларни тўплаш имконига эга бўлади.

Ёзма сўроқ ёки анкетанинг афзаллиги шундаки, унинг ёрдамида бир вақтнинг ўзида кўпгина одамлар фикрини ўрганиш мумкин бўлади. Унга киритилган саволлар, улардан кутиладиган жавоблар (ёпиғ анкета), ёки эркин ўз фикрини баён этиш имкониятини берувчи (очик анкета) сўровномалар аниқ ва раван тилда жавоб берувчилар тушуниш даражасига монанд тузилган бўлса, шубҳасиз, қимматли бирламчи материаллар тўпланади.

Сўроқнинг ҳам эркин ва стандартлаштирилган шакллари мавжуд бўлиб, биринчисида олдиндан нималар сўралиши қатъий белгилаб олинмайди, иккинчи шаклида эса, ҳаттоки, компьютерда дастур ишлаб чиқилиб, минглаб одамларда бир хил талаблар доирасида сўроқ ўтказилиши назарда тутилади.

Тест методи.

Тестлар охириги пайтда ҳаётимизга дадил кириб келган текширув усуллари сирасига киради. Улар ёрдамида бирор ўрганиляётган ходиса хусусида ҳам сифат, ҳам миқдор характеристикаларини олиш, уларни кўпчиликда қайта-қайта синаш ва маълумотларни корреляцион анализ орқали ишонччиликка текшириш мумкин бўлади. Тест лотинча “**test**” – сўздан олинган бўлиб, **синаш** деган маънони англатади. Айни тестга қўйилган талаб ҳеч қачон ўзгармайди, ҳаттоки, шундай тестлар борки, улар турли миллат ва элат вакилларида, турли даврларда ҳам ўзгармаган ҳолда Тадқиқотларда қўллаш мумкин. Масалан, Равеннинг ақлий интеллектни ўлчаш, Кэттелнинг ва Айзенкнинг шахс тестлари шулар жумласидандир.

Тест — сўров олдиндан қатъий тарзда қабул қилинган саволларга бериладиган жавобларни тақозо этади. Масалан, Айзенкнинг 57 та саволдан иборат тести шахсдаги интроверсия-экстрове́рсияни ўлчайди, саволларга «ҳа» ёки «йўқ» тарзида жавоб бериш сўралади.

Тест — топшириқ одам хулқи ва ҳолатини амалга оширган фаолиятлари асосида баҳолашни назарда тутлади. Масалан, шахс тафаккуридаги креативлиликни аниқлаш учун кўпинча бир қарашда оддийгина топшириқ берилади: берилган 20 та доира шаклидаги шакллардан ўзи хоҳлаганча расмлар чизиш имконияти берилади. Маълум вақт ва тезликда бажарилиш суръати, расмларнинг ўзига хос ва бетакрорлигига қараб шахс фикрлаши жараёнининг нақадар ностандарт, ижодий ва креативлигига баҳо берилиб, миқдорий кўрсаткич аниқланади. Бу методларнинг умумий афзаллиги уларни турли ёш, жинс ва касб эгаларига нисбатан қўллашнинг қулайлиги, бир гуруҳда натижа бермаса, бошқа гуруҳда яна қайта текширув ўтказиш имкониятининг борлиги бўлса, камчилиги-баъзан текширилувчи агар тестнинг моҳиятини ёки қалитини билиб қолса, сунъий тарзда унинг кечишига таъсир кўрсатиши, фактларни фалсификация қилиши мумкинлигидир.

Тестлар ичида **проектив тестлар** деб номланувчи тестлар ҳам борки, тестнинг асл мақсади текширилувчига сир бўлади. Яъни шундай топшириқ берилдики, текширилувчи топшириқни бажараётиб, нимани аниқлаши мумкинлигини билмайди. Масалан, машҳур Роршахнинг «сиёҳ доғлари» тести, ёки ТАТ (тематик апперцепцион тест), тугалланмаган хикоялар каби тестларда бир нарсанинг проекциясидан гўёки иккинчи бир нарсанинг моҳияти аниқланади. Ўша 1921 йилда кашф этилган «сиёҳ доғлари» ва уларга қараб текширилувчининг нималарни эслаётганлиги, доғлар нималарга ўхшаётганлигига қараб, унинг шахс сифатидаги йўналишлари, ҳаётий тамойиллари, қадриятларига муносабати, ишни бажариш пайтидаги эмоционал ҳолатлари аниқланади. Бу тестлар жуда ноёб, қимматли, лекин уни фақат профессионал психологга қўллаши ва натижаларни моҳирона таҳлил қилиши талаб қилинади.

Психологик экспериментнинг моҳияти шундаки, унда шартли равишда шундай сунъий бир вазият шакллантирилади ва ташкил этиладики, айнан шу вазиятда қизиқтираётган психик жараён ёки ходиса ажратилади, ўрганилади, таъсир кўрсатилади ва баҳоланади. Агар табиий эксперимент ўша қизиқтираётган феномен текширилувчи учун табиий ҳисобланган шароитларда (масалан, меҳнат жараёнида, каникулда ёзги лагерда, лицей аудиториясида ва шунга ўхшаш) мақсадли ташкил этилиб, ўрганилса, лаборатория эксперименти махсус жойларда, махсус асбоб-ускуналар воситасида ўрганилади. Масалан, диққатингизнинг хусусиятларини билиш керак бўлса, психология лабораториясида махсус тахистоскоп деб аталган мослама ёрдамида ёки «Ландольт халғачалари» деб номланган жадваллар ёрдамида ўрганиш мумкин бўлади. Хаттоки, ижтимоий муносабатлар борасида ҳам ўзаро ҳамжиҳатлик, лидерлик ва конформлилик ходисаларини текшириш учун *группавий интеграторлар ва гомеостат* деб номланувчи мосламалар яратилган ва улар ёрдамида гуруҳдаги турли хил ходисалар ўлчанган.

Моделлаштириш методи кузатиш, сўроқ, эксперимент ёки бошқа усуллар ёрдамида ўрганилаётган ходиса ва воқеаларнинг туб моҳияти очилмаган вазиятларда далил исботларни топиш мақсадида қўлланилади. Бунда ўша ходисанинг умумий хоссаси ёки асосий параметрлари моделлаштирилиб, ўша модель асосида тадқиқотчини қизиқтирган жиҳат ўрганилади ва хулосалар чиқарилади.

Моделлар техник, мантиқий, математик ёки кибернетик бўлиши мумкин. Математик модел асосида ўрганилган ходисага машҳур тадқиқотчилар Вебер-Фехнерларнинг сезгирликнинг куйи, юқори ҳамда нормал пароглари (чегараси)ни аниқлашга қаратилган математик формуласи ва шу асосда тўпланган маълумотлар таҳлилин мисол қилиш мумкин. Мантиқий моделлар ёрдамида кўпинча инсон интеллекти ва тафаккур жараёнлари ва қонунларини ҳисоблаш машиналари иш принциплари билан киёслаш орқали тузилган ғоялар ва символлар ишлатилади. Кибернетик моделлаштиришда эса ғоялар психологиясини ЭҲМ даги математик программалаштириш тамойилларига мослаштириш назарда тутилади. Ҳозир кўпгина мураккаб шахс хусусиятлари ҳам программалаштирилган бўлиб, улар алгоритмлар асосда қисқа фурсатда кўпгина сифатларни кўплаб параметрлар нуктаи назаридан ҳисоблаб натижаларни умумлаштиришга имкон бермоқда. Кўпинча математик ўйинлар ғояси одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар соҳасини ўрганишда ҳам қўлланилмоқда. Маълум бўлишича, одамнинг фикрлаш операциялари билан ЭҲМ ларнинг

ишлаш принциплари ўртасида маълум уйғунлик бор экан, бу эса мураккаб психик жараёнларни моделлаштириш орқали инсон ақлу-заковати чегарасини янада кенгайтириш истиқболлини беради.

Умуман психологиянинг ва унинг ҳар бир алоҳида тармоқларининг ўзига хос методлари бор. Улар ижтимоий хулқ ва алоҳида индивид ички дунёсини комплекс тарзда ўрганиш имконини беради. Гап шундаки, уларни ўз вақтида ва профессионал тарзда қўллай билиш ва олинган натижалардан тўғри хулосалар чиқара олиш кўзланган мақсаднинг мувофақияти гарови ҳисобланади.

Шахс фаолияти маҳсулини таҳлил қилиш методи. Одам психологиясини, хусусан унинг шахсий хусусиятларини, орзу-ҳавасларини, туйғу-ҳисларини ўрганишда татбиқ қилинадиган бу методдан фойдаланиш шундан иборат бўладики, унда кишининг меҳнат самараси, ижодиёти, қилган фаолияти таҳлил қилинади. Амалий психологияни ўрганишда ҳам шу методдан фойдаланадилар. Яъни ҳар хил ёшдаги болаларнинг ўйинлари, мағшулотли, расмлари, ёзувлари ва бошқа ижодий ишлари таҳлил қилиниб, шу ёшдаги болаларнинг тасаввурлари, хаёл, қобилиятлари, орзу-ҳаваслари, билим ва тажрибалари аниқланади.

Умуман, психик ҳаёт ва уни белгилловчи сабаб ҳамда мотивлар жуда мураккаб ва хилма-хил бўлганлиги учун психология фанида ҳар хил методлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Шахснинг индивидуал психологик хусусиятларни текширишда унинг таржимаи ҳоли, ҳамда ижтимоий келиб чиқиши, олган тарбияси, фаолияти, орзу-ҳаваслари, ёши, соғлиги ва шунга ўхшаш ҳолатлар ҳисобга олинади. Чунки кишининг индивидуал психологик хусусиятлари ва хислатлари бир шаклда қотиб қолмасдан ўсиб, ўзгариб туради ва бу фақат организмнинг табиий ҳолати билангина эмас, балки асосан шахснинг ижтимоий ҳаёт кечириш тарзи, унинг мафқураси ва мақсад-маслаклари билан белгиланади. Фақат ягона бир метод билангина илмий натижаларга келиш мумкин эмас. Психик ходисаларни айниқса ҳар тарафлама ўрганиш зарур. Бу эса ҳар хил методлардан фойдаланишни тақозо қилади. Аммо юқорида кўрсатилган методлардан айрим ҳолларда бирини таянч метод тариқасида олиш мумкин. Бироқ шу бир метод натижасида ҳосил қилинган маълумотни бошқа методлар ёрдами билан синаб, текшириб кўриш лозим. Лекин бу методларнинг ҳаммаси амалий тажриба принципларига асослангандагина киши психикаси ва онг ходисаларини чинакам илмий суръатда тушунтириш ва психология фанини инсониятнинг порлоқ истиқболига хизмат қилдириш мумкин.

Айниқса ўқитувчи учун психологиянинг илмий ўрганиш ме-тодларини яхши билиш, улар воситаси билан ўз ўқувчиларининг индивидуал психологик хусусиятларини ўргана билиш, унга ёш авлодларга истиқлол тарбиясини бериш ишини унумли ва ижодий бажаришга имконият беради.

Суд-психологик экспертизаси замонавий, илмий - психологик методлар асосида ўтказилиши керак. Эксперт текширувининг хулосалари терговчи, судьяларнинг текшируви ва берган баҳоларига лойиқ бўлиши лозим.

Суд-психологик экспертизасининг асосий мақсади - патологик бўлмаган шахсни, яъни психик ривожланиши жихатидан орқада қолиб кетмаган шахснинг руҳий ҳолатидаги ўзгаришларда ҳуқуқий нормага нисбатан муносабатини психодиагностик усуллардан фойдаланиб, илмий жиҳатдан асослаб беришдир.

Психологиянинг бир бўлими бўлган психодиагностика XIX асрнинг охирларидан бошлаб шакллана бошлади. Бу соҳанинг йирик намояндлари Дж. Кеттел ва Ф. Дальтонлардир. Унга француз психологи А.Бине болаларни ақлий салоҳиятини ўлчаш методика (ақлий интеллект шкаласи - IQ) сини ишлаб чиқиб, катта ҳисса қўшди.

Психодиагностика махсус йўналишларга асосланган жуда кўп методларни ўз ичига қамраб олган. Мутахассислар суд экспертизасида психологик диагностиканинг айниқса, шахснинг ҳуқуқий нормаларни бузишидаги руҳий ҳолатини аниқлаш ва ўсмирнинг психологик ривожланиши жихатидан орқада қолганлик даражасини аниқлаш усулларидан фойдаланадилар. Психодиагностикада бош ролни тест методи эгаллайди. Суд

экспертизасидаги диагностик тестлар ишонarli, ишнинг моҳияти учун аҳамиятли бўлиши билан тўғри хулоса чиқаришда ҳам қўл келиши лозим. Тестлар қанчалик ишонarli бўлса, унинг берган жавоб вариантлар, натижалари ҳам шунчалик аниқ белгиланган бўлади. Психодиагностик тест усулларида энг кўп фойдаланадиган тури шахснинг психологик хусусиятлари ва интеллектини текширадиган тестлар ҳисобланади.

Интеллектини текширувчи тестлар асосан одамнинг ақлий ривожланиш даражасини, идрок ва зеҳни, қобилиятларини ўрганади. Бу тестлардан кўпроқ шахснинг ақлий ривожланишини қай даражада эканлигини аниқлашда фойдаланилади. Умуман олганда тестлар психик процессларни нормал ҳолатдан бузилганлигини, патопсихологик жиҳатларини таҳлил қилишда қўлланиладиган метод ва методикалар ҳисобланади.

Суд-психологик экспертизасида “шахсий сўровнома” (личний опросник ММРІ - Миннесотский многофазный личностный опросник) усули амалиётда кўп қўлланилади. Бу сўровнома жисмоний ва психологик касалликларни, нерв фаолияти системасидаги бузилишларни, ижтимоий муҳит муносабатларни, ҳулқидаги оғишлик, девоналик аломатларини (маниак, психопат, агрессивлик, садистлик каби аломатларини) аниқлайди., ўрганади. Ўн ўлчовга асосланган сўровномани суд-психологик экспертизаси учун асосан тўртинчи ўлчови (беихтиёр, тасодифий таъсирга берилувчилар, ижтимоий қолоқликни қайта ишлаш диагностикаси), олтинчи ўлчови (шахсни аффе́кт ҳолатини аниқловчи), еттинчи ўлчови (ҳавотирга тушиш, ташвишланиш даражасини аниқлаш), саккизинчи ўлчови (ижтимоий муносабатлардан узоқлашиш, бегоналашиш сабабларини аниқлаш) тестларидан кўпроқ фойдаланилади.

Психологияда ММРІ нинг асосан учта соддалаштирилган усули бўлиб, булар Березин, Мирошниченков сўровномаси, В.М.Бехтерев номидаги илмий текшириш институтининг медицина психологияси лабораторияси учун соддалаштирилган сўровнома варианты ва Л.Н.Собчикнинг сўровномасидан иборатдир.

ММРІ сўровномаси жинoий ишларга аҳамияти бўлган шахсларни индивидуал психологик хусусиятларини текширишда, диагностика қилишда кўп фойдаланилиши мумкин.

Суд экспертизаси олиб борган текширишларида Кетелл сўровномасидан ҳам кенг фойдаланилади. Бу сўровнома авторнинг фикрича “ўн олтига шахсий омиллар” асосида аниқланади.

Суд экспертизасининг амалиётида лойиҳалаш методидан ҳам кўп фойдаланилади. Бу метод асосан турли хил вазиятлардаги шахснинг хусусиятларини аниқлашда қўлланилади. Лойиҳалаштирилган диагностик методнинг кўп тарқалган туридан бири Роршах тести дир. У ўнта жадвалдан тузилган бўлиб, икки томонлама симметрик равишда олиб борилади. Яъни текшириладиган шахсга “бу нимага ўхшайди?” деб савол бериб, унинг жавобидан шахсий хусусиятларидаги устунлик жиҳатларини аниқлаб, илмий томондан изоҳлаб берилади.

Розенцвейг методида текширилувчига расмлар чиздириш орқали шахснинг таъсирчанлик жиҳатлари аниқланади.

Тематик (апперцептив) тест ТАТ анча мураккаб тестлардан бири ҳисобланади. Текширилувчи қоғозга тасвирланган турли хил образли расмларни ҳар томонлама изоҳлаб беради. Текширилувчининг расмларни изоҳлаб беришига қараб, яъни ундаги тасвирга ижобий ёки салбий муносабати, чекинишлари, тасвирдан четга чиқишлари, тасвирни нотўғри қабул қилиши каби характер хусусиятлар ўрганилади ва аниқланади.

А.Е.Личконинг ишлаб чиқилган “патопсихологик диагностик сўровнома” (патопсихологический диагностический опросник ПДО) сидан вояга етмаган болаларни психик хусусиятларидаги ўзгаришларни (психический аномалий) бор-йўқлигини текширишда ва уни ўрганишда қўлланилади.

ПДО сўровнома ёрдамида қалтис вазиятлардаги шахс характерини ўзгариш жиҳатларини ўрганилади. (акцентуация характера). Бу сўровнома шахснинг психикасига таъсир этувчи омилларни аниқлайди ва уни заиф сабабларини текширади. Суд-психологик

экспертизаси амалиётда ПДО сўровномасидан кўп фойдалангани учун етарли тажриба ва маҳоратга эга.

Шахсининг индивидуал психологик хусусиятларидаги ўзгаришларни текширишда ва мотив (сабаб)ларини аниқлашда текшириляётган шахсни наслини ўрганиш яъни, психогенетик диагностика методидан ҳам фойдаланиш суд-психологик экспертизасини ўтказишда муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида таъкидлаб ўтилган метод ва методикалардан хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, бугунги кунда жиноий жавобгарлик ишларида суд-психологик экспертизасини қўллаш давр талаби бўлиб, у фақат қўриляётган ишнинг одилона баҳоланишига, балки тўғри хулоса берилишига, ҳамда фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини химояланишига ҳам олиб келади.

Пед. Технологиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив “, “ Бумеранг “, Кластер, “Ақлий хужум” ”Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ”каби интерфаол усуллардан фойдаланилади.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар :

- 1.Юридик психологиянинг методологик асослари нималардан иборат?
- 2.Юридик психологиянинг замонавий методлари ва уларнинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат ?
- 3.Тергов жараёнида методларнинг амалиётга тадбиқ этишнинг аҳамияти қандай?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч.
-Т. : маънавият ,2008-17 б.
- 2.Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник.
–С.П. : Питер.2010.
- 3.Дулов.А.В.Судебная пс-я. Минск.2005.
- 4.Ениниев.М.И.Юридическая пс-я.М.: 2006.
- 5.Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза.
Учебник.М.: 2008.
- 6.Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я.
Учебник.М.: 2007.
- 7.Ситковская.О.Я. Судебни-психологическая экспертиза аффекта.
Учебник. Мет-пос.М.:2008.
- 8.Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
- 9.Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси
Муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
- 10.Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.:
Прогресс,2006.

Технологик карта

3 - МАВЗУ	Юридик меҳнат психологияси.
Мақсад ва вазифалар	Юридик меҳнат психологияси- ҳуқуқни қўлловчи фаолиятнинг психик қонуниятларини ўрганиш ва юридик касбининг касбграммаларига оид психологик асосларини ишлаб чиқиш, маҳорат ва индивидуал тури, касбий кўникма ва малакаларни тарбиялаш, кадрларни танлаб олиш ва жойлаштириш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини бошқариш, касбий йўналиш, касбий саралаш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ишчилари шахсини тарбиялаш ва шакллантириш, касбий бузилиш ва уни олдини олиш, ишчи жойни ва ишчи вақтни ташкиллаштириш каби масалаларни ўрганишга қаратилган.
Ўқув жараёнининг мазмуни	-Юридик фаолиятнинг мақсад ва вазифалари. -Юридик фаолиятида муомала ва мулоқот. - Юридик фаолиятда нутқнинг ўрни. -Юридик фаолиятда хиссиётларнинг бошқарилиши.
Ўқув жараёнининг амалга ошириш технологияси	Метод: оғзаки баён қилиш, “ФСМУ”, “Блиц”, “Кластер”, “Интер фаол”, “Баҳс – мунозара” методи, жамоатчилик фикрий фаолияти, ижодий, танқидий ва таҳлилий ёндашув асосида ўтказилади. Шакл: аудитория – дарс шакли, жамоада ишлаш. Восита: тарқатма материаллар – матнлар, маълумотномалар Усул: ёзма материаллар ва чизмаларни аниқ ажратиш ва белгилаш асосида. Назорат: савол - жавоблар
Кутиладиган натижалар	Ўқитувчи: Маърузачи қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан мавзунинг ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғотади. Ўз олдига қўйган мақсадига эришади. Талаба: Янги билимларни эгаллайди. Якка ҳолда ва гуруҳ билан ишлашни ўрганади. Нутқи ривожланади ва эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	Педагогик ва психологик технологияларни ўзлаштириш ва уларни дарсга тадбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш, мавзуни ҳаётий воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш.

3- Мавзу. Ҳуқуқ меҳнат психологияси. 2-қисм (2 соат)

Режа.

1. **Юридик фаолиятнинг мақсад ва вазифалари.**
2. **Юридик фаолиятида муомала ва мулоқот.**
3. **Юридик фаолиятда нутқнинг ўрни.**
4. **Юридик фаолиятда хиссиётларнинг бошқарилиши.**

Кириш

Юрист фаолиятида нутқ ахборот манбаи ҳамда таъсир утказиш курали вазифасини утайди. Нутқ ёрдамида таъсир утказишнинг ҳар хил турлари мавжуд: кишининг кишига таъсуроти, кишининг бир гуруҳ шахсларга, кишининг аудиторияга "таъсири ва хоказо. Юридик фаолият ходимининг нутқ фаолияти кишининг гуруҳига таъсиридан иборатдир.

1.Юридик фаолиятнинг мақсад ва вазифалари.

Юридик меҳнат психологиясининг предмети- ҳуқуқни қўлловчи фаолиятнинг психик қонуниятларини ўрганиш ва юридик касбининг касбграммаларига оид психологик асосларини ишлаб чиқиш, маҳорат ва индивидуал тури, касбий кўникма ва малакаларни тарбиялаш, кадрларни танлаб олиш ва жойлаштириш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини бошқариш, касбий йўналиш, касбий саралаш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ишчилари шахсини тарбиялаш ва шакллантириш, касбий бузилиш ва уни олдини олиш, ишчи жойни ва ишчи вақтни ташкиллаштириш каби масалаларни ўрганишга қаратилган

2. Юридик фаолиятида муомала ва мулоқот.

Одамларнинг жонли мулоқоти одатдаги сўзлашув нутқи орқали рўй беради. Бу нутқ ниҳоятда ранго - ранг. Таъсирчан ва тушунарлидир. Бунда оханг ва урку катта аҳамият касб этади. Нутқий мослашиш нормалари одамларга катта таъсир курсатади. Шунинг учун оддий сўзлашув нутқи санъатини эгаллаётган тил грамма гикаси ва стилистикасига *диккат* билан ёндашиш керак. Бу айниқса зиёлиларнинг вакиллари билан ишлашда алоҳида аҳамият касб этади.

3.Юридик фаолиятда нутқнинг ўрни.

Юрист фаолиятида нутқ ахборот манбаи ҳамда таъсир утказиш курали вазифасини утайди. Нутқ ёрдамида таъсир утказишнинг ҳар хил турлари мавжуд: кишининг кишига таъсуроти, кишининг бир гуруҳ шахсларга, кишининг аудиторияга "таъсири ва хоказо. Юридик фаолият ходимининг нутқ фаолияти кишининг гуруҳидаги таъсиридан иборатдир.

4.Юридик фаолиятда хиссиётларнинг бошқарилиши.

Хиссиёт (эмоция - лотинча хаяжонланиш, кўзгатиш) - кишининг реал борликка шахсий муносабатига оид кечинмаларидир. Хиссиёт (эмоция) термини бошдан кечирилаётган хис туйғуларнинг конкрет, нисбатан элементар формасини англатади.

Юридик меҳнат психологиясининг предмети- ҳуқуқни қўлловчи фаолиятнинг психик қонуниятларини ўрганиш ва юридик касбининг касбграммаларига оид психологик асосларини ишлаб чиқиш, маҳорат ва индивидуал тури, касбий кўникма ва малакаларни тарбиялаш, кадрларни танлаб олиш ва жойлаштириш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини бошқариш, касбий йўналиш, касбий саралаш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ишчилари шахсини тарбиялаш ва шакллантириш, касбий бузилиш ва уни олдини олиш, ишчи жойни ва ишчи вақтни ташкиллаштириш каби масалаларни ўрганишга қаратилган.

Кўпгина буюк психолог олимлар (Л.С.Выготский, С.Л.Рубинийсин, А.Н.Леонтьев, Б.Г.Ананьев ва бошқа) психологиянинг методологик асосларини ўрганиш учун, инсоннинг амалий меҳнат фаолиятини психологик талқин қилиб чиқиш керак деб фикр юритганлар.

Амалий меҳнатнинг юриспруденция мисолида самарадорлиги ва сифатини оширилишини қуйидаги аспектларда кўриш зарур:

- 1) юриспруденцияга оид кўп мақсадли меҳнат жараёнининг самарадорлигини ўрганиш, тизимли

талқин қилиш орқали амалга оширилади; (бу, терговчи прокурор, судьялар, юрисконсультлар ва х.к. фаолияти)

2) меҳнатнинг самарадорлигини ошириши учун унинг имкониятларини кўриб чиқиш лозим;

3) самарадорликни ўрганиш давомида тизимли ёндашиш асосида фаолиятнинг турли томонлари ва шахснинг структурасини талқин қилиш керак;

4) меҳнат самарадорлигини ошириш давомида унга таъсир этувчи ташқи шарт-шароитларни психологик талқин қилишни назарда тутиш керак.

Юридик фаолиятида ютуғлар, биринчи навбатда мулоқот, махсус вазият пайтида одамларни бошқариш билан боғлиқдир. Лекин, бу ходисаларни тушуниш давомида текшириб кўриш қийиндир. Бунинг учун амалиётда ҳуқумдор бўлган меҳнат жараёни зарурдир.

Шунинг учун юридик меҳнат психологиясининг асосий вазифаси- бу, шахс ва унга қўйилаётган талабларнинг бир-бирига бўлган таққосланишдан иборатдир. Юқорида гапириб ўтилган мулоқот жараёни, шахс томонидан (одамларни бошқаришда) қандай амалга оширилиши мумкин?

Қўйилган талаблар ижро этиляптими?

Бу масалага тизимли ёндошиш қуйидагичадир:

- биринчидан: фаолият давомида намоён бўлаётган касбий маҳорат сифатларини аниқлаш;

- иккинчидан: шахсий сифатларни белгилаш;

- учинчидан: касбграмма структурасини тузиш (яъни, касб маҳорат ва шахсий билим, кўникма малакаларни тақсимлаш);

- тўртинчидан: “шахс ва ҳуқуқ” тизимидаги боғлиқликни аниқлашдан иборат.

Шахс, юридик касбини танлашдан олдин, биринчи ўринда бўлғуси касб фаолиятининг мураккаблиги ва унга қўйилган талаблар тўғрисида тасаввурга эга бўлиши керак.

Олинган маълумот, касбга бўлган муҳаббат шахсий қобилиятдан ташқари катта ҳаётий тажриба, касбий кўникма ва малакалар керакдир. (Масалан: кўпчилик ёшлар учун юридик институтга кириш обрў ҳисобланади.)

Юридик меҳнат фаолиятнинг бошқа касблардан ажралиб турувчи томонлари қуйидагилардан иборат:

- биринчидан: терговчи, прокурор, судья, адвокатларнинг ҳар бир янги ишлари янги вазифаларни бажаришни талаб қилади. Бу вазифаларга янгича ёндошиш, ҳақиқатни қўлга киришига ёрдам беради.

- иккинчидан: ҳар бир юрист ходими сўзнинг ҳаракатларини қонун нормалари билан солиштириб кўриши керак.

- учинчидан: юрист ходим нафақат ўзининг шахсий иш фаолиятини ташкил қилиш, балки бошқалар билан ишлашга қаратилган масалаларни кўриб чиқиши лозим.

Энди касбий маҳорат этика масалаларига тўхталиб ўтсак. Касбий этика- бу, ҳуққ кодекси – яъни, одамлар орасида, касбий фаолият асосида ўзаро муносабатларнинг ахлоқий тавсифини ифодалайди. Умумий бир жамият ёки синфга тегишли бўлган ахлоқий талаблардан ташқари, айрим касбий фаолият турлари учун ҳам махсус ҳуққ нормалари мавжуд. Бу нормаларни қабул қилиш ва уларга риоя қилиш фаолиятида ижобий натижаларга олиб келади.

Ахлоқий маданиятни билиш:

1) шахснинг дунёқараши, этик билим ва эътиқодини ифодалайди (жамиятнинг ахлоқий талабларини билиш, одамнинг онгли равишда мақсадини ифодалаш);

2) ахлоқий ҳиссиётлар маданияти-нафақат “яқши” ва “ёмонни” фарқлай олиш, балк бой эмоционал доирага эга бўлиш, бошқаларга нисбатан ҳамдард, малҳам бўлиш қобилияти;

3) амалий фаолиятда – фаол ҳаётий поғонани – ахлоқий маданият орқалигина эгаллаш мумкин.

Юрист қандай ахлоқий сифатларга эга бўлиши керак?

-объектив бўлиши;

-адолатли бўлиши;

- холис бўлиши;

-мустақил бўлиши;

-инсон ҳуқуқларига риоя қилиш ва муҳофаза қилиши;

-айбдорлик презумпцияси тамойилига риоя қилиш.

Юқоридаги ахлоқий сифатлар тамойиллар сифатида юрист

фаолиятининг мазмуни ва хулқининг стратегиясини ташкил қилади.

Юрист фаолияти билан шуғулланувчи шахснинг этика ва

маданияти доимо “юқорида” бўлиши лозим.

Касбий ахлоқ ҳақида гап кетганда суд этикаси ривожланишни ҳам назарда тутишимиз лозим.

Суд этикаси тизими 2 бўлимдан иборат:

- умумий;

- махсус;

- Умумий бўлим суд этикасининг асослари, унинг предмети, усуллари, вазифаларини кўриб чиқса;

- махсус бўлим-суд ишларидаги ахлоқий муносабатларни кўриб чиқади (суд тергов ишларидаги терговчининг этикаси, адвокат фаолиятининг ахлоқи, экспертчиларнинг ахлоқи, тузатиш меҳнат колонниялари тарбиячилари ахлоқи, терговчининг ахлоқий тарбияси ва ўзи ўзини тарбиялаш) каби масалалар киради.

Суд этикаси асосчиси А.Ф.Кони ҳисобланади. У “суд этикаси”ни юридик ўқув юртларида ўтиш муҳим деб ҳисоблайди.

Юрист фаолияти – кўпқиррали “иерархия” га эга. Унинг тизими қандай эканлигига бир назар ташлайлик.

Терговчининг касбграммаси.

Касбграмма - бу, касбий ва шахсий сифатлар, билим, кўникма ва малакаларнинг ўзаро боғлиқликлари назарда тутаяди.

Ҳар бир юридик касбининг касбграммаси мавжуд. Келинг буни терговчи касбида кўриб чиқайлик. Терговчи касбграммасида 6 тур фаолияти ўз аксини топган. Бу фаолиятлар вужудга келган махсус вазиятларда ўз ифодасини топади.

Терговчи касбграммаси тизими

Ижтимоий фаолият:

1. Умумий сифатлар:

ватанпарварлик,
инсонпарварлик,
ҳаққонийлик,
тамойиллик,

2. Махсус сифатлар

ҳақиқатга интилиш;
адолатни ҳукм суришига интилиш;
касбий ғурур
касбий этика

Реконструктив фаолият:

Хотира, тасаввур қилиш, тафаккур, умумий ва махсус ақл, индукция каби хусусиятларни қўллаш.

Ташкилий фаолият:

1. ташкилотчилик қобилияти, ирода, тиришқоқлик
2. мулоқот давомида ташкилотчилик қобилиятлари.

Тасдиқловчи фаолият:

Тартибийлик, аниқ ҳаракат қилиш, пухталиқ ёзма нутқининг ривожланганлиги қобилиятлари.

Коммуникатив фаолият:

Мулоқотга мойиллик, эмоционал қатъийлик, сезгирлик, бошқаларга қулоқ солиш, бошқалар билан суҳбат қилиш кўникмаларининг номаён бўлиши.

Қидирув фаолияти:

Кузатувчанлиги, билармонлиги, диққатининг ҳажми, диққатининг мустаҳкамлиги, диққатини жамлаш, юқори даражадаги йўналганлиги сифатлари.

Ҳар бир иш бўйича терговчи ўзи бир неча ролларни ижро этиши мумкин: у социолог ва криминалист (жиноий ишнинг сабаблари ва қандай шароитда содир этилганлигини аниқлайди), педагог ва психолог (шахсга тарбиявий таъсир ўтказиш ишларни олиб бориш) дир.

Судья фаолият:

А.Ф.Кони суд фаолияти ва суд этикасини ўрганиш давомида судьянинг шахсига катта эътибор бериб ўтган. Унинг фикрича: “фаолият қоидалари қанчалик яхши бўлмасин, улар тажрибасиз, кўпол, виждонсиз одамлар қўлларида ўз кучи ва аҳамиятини одил суднинг нотўғри ҳаракатлари боис энг адолатли ва қонуний нормалар ҳам, “йўқ нарса”га айланиб қолиши мумкин. Ҳақиқатни ўрнатишда суд фаолиятининг ўзига хос жиҳатларидан ташқари, судьянинг инсонийлик хулқи катта аҳамиятга эга.

Судья, ҳақиқатни топиш давомида, руҳий кучлар, юзаки фикрларга берилмасдан иш тутиши лозим. Судьянинг шиори: “Мен бошқача иш тута олмайман” эмас, “Мен шуни хоҳлайман” дир.

Қонунга амал қилаётганда шахсий эътироз, адоват, ҳайрихоҳлик бўлиши мумкин эмас.

(А.Ф.Кони нуқтаи назари)

Суднинг асосий вазифаси – кўрилаётган ишга оид исботларни амалий қонун ҳужжатлари асосида чуқур ва ҳар томонлама ўрганиб чиқиб одил ҳуқум чиқаришдир. Суд жараёни давомида, жуда қисқа муддат ичида судьялар судланувчи тўғрисида тўлиқ тавсиф олишлари лозим. Бу тавсиф, шахсни атрофдаги ижтимоий муҳитга бўлган муносабатини акс эттирувчи маълумот бўлиб, бунда уни ривожланишига оид тўғри ижтимоий тавсиф қўйилганлиги ва унга таъсир ўтказувчи ижтимоий воситалар белгиланганлиги ифодаланади ва ниҳоят, чиқарилган ҳуқум, шахсни жамият билан бўлган муносабати асосидаги мавжуд бўлган низони бартараф қилишга имконият беради.

Суд жараёнини маданий равишда олиб бориш лозим. Суд - бу ягона ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ҳисобланиб, бунда қўлланилаётган қонун ошқоралик шароитида намоён бўлиши керак. Бу ҳолатда судья нафақат судланувчига балки, суд жараёнида иштирок этаётган барча иштирокчиларга тарбиявий таъсир кўрсатади:

- фуқароларда ҳуқуқий онгни шакллантиради;
- жиноий жараёнда жазони қўллаш учун, керакли ижтимоий-психологик муҳит яратади;
- суд жараёнининг маданияти нуқтаи назаридан судланувчи ва унинг шерикларига ахлоқий жазо қўллади;
- суд жараёни жиноий ишни содир этишнинг сабаблари ва шароитларини топишга жамоанинг фикрини қўллади.

Судья касбграммасининг асосий томонлари: ижтимоий, реконструктив, коммуникатив, ташкилий, тасдиқловчи кабилардан иборатдир. Буларни иш жараёнида қўлланилиши судьянинг касбий, ўзига хос хусусиятларини намайён бўлишида ниҳоятда қўл келади.

Ушбу мавзунинг ёритишда биз терговчи ва судьянинг касбграммаларига батафсил назар ташлаб ўтдик. Юридик касбларнинг бошқа турлари: прокурор ва унинг ёдамчилари, адвокат, эксперт-криминалист, нотариус, жиноий қидирув инспектори, ГАИларда ҳам ўзига тегишли касбий ва шахсий сифат, билим, кўникма ва малакаларга эга.

Юрист фаолиятида нутқ ахборот манбаи ҳамда таъсир утказиш курали вазифасини утайди. Нутқ ёрдамида таъсир утказишнинг ҳар хил турлари мавжуд: кишининг кишига таъсуроти, кишининг бир гуруҳ шахсларга, кишининг аудиторияга "таъсири ва хоказо. Юридик фаолият ходимининг нутқ фаолияти кишининг гуруҳига таъсиридан иборатдир.

Огзаки нутқ муомаланинг асосий воситаси булиб хисобланади. Унинг ёрдамида бевосита коммуникатив ва бошқарув фаолияти амалга оширилади. Огзаки нутқ учун суҳбатдошлар бир - бирларини эшитишлари ва куриб туришлари муҳимдир. Тадқиқотларда аниқланишича, суҳбатдошини курамай тинглаётган кишида идрок қилиш кескин сустлашади. Ёзма нутқ суҳбатдошнинг булмаслиги билан ҳарактерли булиб, реал шароитга бефарқ эмас. Юрист турли Хужжатларни тўзишга киришаётган (маълумотнома, хисобот, баённома ва хоказо) ўз тафаккури натижаларини излаб топади. Иш коғозларида ёзма нутқ мазмундор ва лунда жумлалар, аниқ тушунчалар, тегишли терминлар билан ифодаланмоғи лозим. Юрист тилнинг турли услубларини пухта эгаллаган булиши унинг фаолиятида муҳим аҳамият касб этади.

Ички нутқ онда киши хулқ - атворини эттирувчи турли образларни (юз ифодаси, юриш - туриши каби) жонлантиришга хизмат килади. Юрист ўз ички нутқини бошқара билиши даркор. Ташқи нутқ, амалда одатдаги огзаки ёки ёзма нутқидир.

У ўзича таркиб топади. Бирок баъзи холларда ички нутқнинг давомига айланади.

Огзаки нутқнинг турларидан бири диалогдир. Унинг семантикаси айтилган гап суҳбатдош томонидан қандай идрок қилинишига боғлиқ. Битта сўзнинг ўзи ҳар хил оҳангда талаффуз этилиб, буйрук, илтимос, дустона танбех, хайфсан ва хоказоларни англатиши мумкин. Нутқ турларидан бири - монолог ҳуқуқшунос томонидан хилма - хил. формаларда баён этилиши* мумкин. Аудитория каршисидаги маъруза, овоз \ чиқариб уқиш, огзаки хисобот кабилар шу жумладандир. Нутқ фаолиятининг мазмундорлиги нотиклик санъатини эгаллаш даражасига боғлиқ булиб хисобланади.

Одамларнинг жонли мулоқоти одатдаги сўзлашув нутқи орқали рўй беради. Бу нутқ ниҳоятда ранго - ранг. Таъсирчан ва тушунарлидир. Бунда оҳанг ва урку катта аҳамият касб этади. Нутқий мослашиш нормалари одамларга катта таъсир курсатади. Шунинг учун оддий сўзлашув нутқи санъатини эгаллаётган тил грамма гикаси ва стилистикасига диққат билан ёндашиш керак. Бу айниқса зиёлиларнинг вакиллари билан ишлашда алоҳида аҳамият касб этади.

Касб-корга оид (профессиональ) нутқ муайян билимларни талаб килади. Нутқнинг бу тури мугахассислар, жумладан юристлар мулоқотга хосдир. Касб -кор нутқи лексикаси, терминларнинг талаффуз этилиши, маъносининг жумлалар, фикрнинг мантики билан ажралиб туради.

Амалиётчи фаолиятида тайёрланган нутқ тез - тез кулланади: саволларга аввалдан тайёрлаб куйилган жавоблар, суд жараёнидаги савол -жавоблар, айблов хулосаси, суҳбат учун аввалдан тайёрланган саволларга ва эҳтимол кутилган жавоблар шулар жумласидандир. Булажак нутқий мулоқотга киришишдан аввал нутқнинг мазмунини ва шакли устидан аввалдан ишлаш муҳим ва зарурдир. Айни шунда аввалдан тайёрланган тестга берилиб кетиш юристнинг ижодий тафаккурини чеклаб қўяди -Шунинг учун юрист гапларини чуқур уйлаб олиши билан бирга хозиржавобликни (импровизация) ҳам кўзда тутмоғи зарур.

Профессиональ (касбий) кўзатувчанлик

Хукукшунослик касби ходимлардан одамларнинг хулк - атворини, ташки киёфасини, юриш -туришйй;',. имо - ишораларини, хатти - ҳаракатларини мунтазам равишда кўзатиб боришни. талаб килади. Кўзатиш деганда одамлар предметлар, воқеа ва ҳодисаларни бирон - бир мақсадни кўзлаб идрок этиш тушунилади. Кўзатишда нигоҳ^ билан ёки эшитиш оркали кўзатилаётган ҳодисанинг у ёки бу тарзда ўзгаришларини фарқлай билиш, уларни бошқа ҳодисалар билан ўзвий боғлаш Ҳамда мантикий хулоса чиқариш асосий жараён булиб Хисобланади. Юридик фаолиятда, ходимга кўзатувчанлик борасида катта талаблар куйилади.

Кўзатувчанлик муайян фаолият жараёнида ривожланади. Шу билан бирга махсус машқлар, шунингдек абстракт бъектлар билан машқлар бунга ёрдам беради.

Амалиётчи юрист кўзатилаётган объект, хусусан унинг барча асосий белгиларини фарқлаб олишга, бошқача қилиб айтганда унинг моҳиятини идрок этишга интилноғи даркор. Куриш ва эшитиш таъсуротлари кўзатувчанликни ривожлантиришда катта роль уйнайди.

Инсон. психик фаолияти барча турларининг зарур компонентидир. Кўзатувчан булиш учун аввало кўзатиш қобилиятини орттириш лозим. Юрист кўзатилаётган ҳодисанинг моҳиятига кириб боришга интилиши, иш материалига оид барча диққатга сазовор белгиларни эътиборга олиши керак. Ўз олдига муайян мақсадни куйган холда кўзатувга. кириптш муҳимдир. Фақат мақсадга мувофи кўзатишгина психологик имкониятларимизни жамлаш ва зарур куникмаларни эгаллашни таъминлайди.

Муайян мақсадни кўзлаб кўзатиш билан бирга универсал кўзатувчанликни ривожлантириш лозим. У объект устидан турли нуқтаи назарлардан, турли мақсадларни кўзлаб амалий ишлаш жараёнида шаклланади.

Кўзатувчанликни ривожлантиришга мақсадга йўналтирилганидек, режалилик, системалилик принципларини асос қилиб олиш зарур.

Амалиётчи юрист хилма -хил вазифаларини, айниқса экстремал . Вазиятларда адо этиш учун бутун психик кучларни сафарбар қилишга тўғри келади. Кўзланган мақсадга эришиш учун эса катъият, ташаббускорлик, сабот ўзини тута билиш, матонат, жасорат ва бардош талаб қилинади. Бу хислатларнинг ба^рғи ироданинг намоён булиши билан чамбарчас боғлиқ.

Ирода - инсон психикасининг хусусиятларидан бири булиб, К-ишига зиммасидаги мақсадга мувофиқ равишда, вужудга келаётган муайян шарт -шароитларни хисобга олган >далда ўз хатти-ҳаракатлари ва хулк - атворини онгли равишда бошқариш имконини яратади. Юристларнинг амалий фаолиятларида ички холатлари иш талабларига зид келиб қоладиган, ирода кучи билан тормозланишига сабаб булган эхтиросларни жиловлаш ҳамда тегишли мақсад йулида фаол ишга киришиш зарурати тугиладиган холлар учраб туради. Кучли ирода - ниманидир исташ ва истакни кондириш маҳбратйғйна эмас ёалки ўзини зарур пай*гда нима^дир воз кечишга мажбурлай олиш ҳам демакдир. Ирода фақат истак ва унинг кондирилиши эмас, бир вақтнинг ўзида истак ва ундан воз кечиш ҳамдир.Демак айтганлардан хулоса қилиш мумкинки, хукук - тартибот идоралари ходимлари ёки судьянинг хулк -атвори ўз моҳиятига кура тасодифий ёки пала - партит эмас, балки онгли ва мақсадга йўналтирилган булиб хисобланади. Бундай хулк - атвор, иродали хулк -атвор деб аталади ҳамда юридик меҳнат сохибидан муайян иродага хос хислатларни талаб этади. Катъият, ташаббускорлик, матонат, чидамлилиқ, бардошлилик, «л-ўзини тута билиш, жасорат ирода фазилатлар идаидир. Аксинча, у катъиятсизлик, чидамсизлик, бекарорлик, бетокатлик, дангасалиқ, куркоклик каби салбий : иддатлар иродани бушаштиради, кишини иродасиз қилиб куяди. Бундай кишилар энг оддий ишни ҳам охирига етказа олмайдилар.

Ирода суствлиги турли - туман шаклларда намоён булиши мумкин, ҳамда улар куйидагича таснифланади: пассив (таъсирига) берилиш, номустақиллик, катъиятнинг етишмаслиги) ҳамда актив (тезкорлик, саботлилиқ).

Хиссиётларни бошқарилиши. Юридик фаолият ходимлари ўз фаолиятидада купинча асаблари таранглашиши ҳолатларини бошларидан кечирадилар шунинг учун юрист ўзини асраш, ишчанлик қобилиятиини йукотмаслик учун ҳар қандай шароитда хис-туйғуларини жиловлаши, бошқара билиши зарур.

Хиссиёт (эмоция - лотинча хаяжонланиш, кўзгатиш) - кишининг реал борликка шахсий муносабатига оид кечинмаларидир. Хиссиёт (эмоция) термини бошдан кечириладиган хис туйғуларнинг конкрет, нисбатан элементар формасини англатади.

Ижобий хис туйғулар: қоёкиш, қувонч, хайрат, шодлик, гурурланиш;* ўзига ишонч, ҳурмат, ўзаро ишобч, ёқтириш, назокат, мухаббат, миннатдорлик, хотиржамлик, енгил тортиш, хавфсизлик ва хоказоларни камраб олади.

Салбий хис - туйғулар: Ғам - кайғу, коникарсизлик, зеркиш, русса, ночорлик, хафалик, хавфсираш, куркиш, дахшат, афсус, кайруриш, хафсаласини пир булиши, алам, ғазаб, нафрат, рашк, шубҳа, уят ва хоказолар.

Ижобий хис - туйғулар нерв системасига таъсир утказиб организмнинг сорломлашувига, салбий хис - туйғулар эса унинг ёмонлашувига, хасталанишига сабаб булади.

Киши ҳаётида хис-туйғулар кайфиятини, эхтиросларини ва аффектини вужудга келтиради.

Кайфият - энг муҳим эмоционал ҳолат булиб, кечинмаларнинг сезилар-сезилмаслиги, давомийлиги ва ихтиёрсизлиги билан ҳарактерланади. Амалиётчи юрист ўз кайфиятини бошқара олиши, зарурат тугилганда таъсир утказиладиган объектда муайян кайфиятни уйғота билиши лозим. Кайфият турдирувчи сабаб ва шарт-шароитлар туртта гуруҳга таксимланади.

21-организмдаги жараёнлар (беморлик, чарчок кайфиятини туширади, аксинча сихатлилик, тулакони уйку, жисмоний фаоллик кайфиятни яхшилади);

24-ташқи муҳит (ифлослик, шовкин -сурон, димиккан хаво, асабни бўзадиган товушлар, хонанинг ёкимсиз бўёғи кайфиятга таъсир қилади, озодалик, сокинлик, тоза хаво, ёкимли ' мусика хонанинг ёркин буёқлари кайфиятни кутаради);

3) Шахслараро муносабатлар (атрофдаги кишиларнинг хушмуомаласи, ишончи ва бдоби инсонни тетиклантиради ва ҳаётга мухаббатни оширади, куполлик, бефарклик, ишончсизлик, беодоблик эса киши кайфиятини салбийлаштиради.

4) фикрлар жараёни (образли тасаввурларда акс этган' ижобий хис -туйғулар кутаринки кайфият баришлайди, салбий Хис -туйғулар уйротувчи образлар, тасаввурлар кайфиятни эзади).

Эхтирос - кучли ва чуқур, давомли эмоциональ ҳолатдир. Укиши фаоллигини фаоллаштиради, барча фикр ва Каракатларини ўзига буйсундиради. Уни кийинчиликларни енгишга, кўзланган максадга эришишга ундайди. Эхтирос хис *Ғайри* - табиий натижаларга эришишда ёрдам беради, жасорат ва матобат уйғотади. Бирок киши шахсини шакллантириш билан бирга эхтирос уни барбод қилиши ҳам мумкин.

Аффект - кучли хис:- туйғу кечинмалари булиб, катта ва кескин кўринишдаги интенсивлик билан кечиши мумкин бўлган жазаваланишдир Аффектнинг хусусиятлари:

а) тўс- тўполонли кўриниши;

б) киска муддатлиги;

в) аффект пайтида киши хулқ - атвори учун жавоб бера олмаслиги;

г) кечинмаларнинг кенг камровлиги (аффект Хиссий портлаш шахсни бошдан оёқ буйсундиради, акли, туйғуларини ва иродасини эгаллаб олади).

Хукукшунос ҳар қандай эхтирослар психологик муҳитларга боглик равишда кучайиши ҳамда аффект даражасига етишини эътибордан кочирмаслиги лозим.

Хис - туйғулар эхтиросдан Ларкли равишда идрок этилиши ва предметлиги билан ажралиб туради. Хис -туйғулар кучли ва ожиз бўлиши мумкин. (юксак ёки паст). Уларнинг уч тури мавжуд:

1989. Ахлокий хис -туйғулар;

1990. Эстетик хис -туйгулар;

1991. Интеллектуал хис -туйгулар.

Маънавий хис -туйгулар инсоннинг ахлоқ талабларига муносабатларини акс эттиради. Маънавий хис -туйгулар системаси адолат, бурч, масъулият, ватанпарварлик, бардамлик каби туйгулардан иборатдир. Маънавий хис -туйгулар инсоннинг дунёкараши, эътиқоди, нияти, хулқ - аъвори принциплари билан боғлиқдир.

Эстетик хис - туйгулар одамларда идрок этилаётган объектларнинг у хох табиат ҳодисаси булсин, санъат асари булсин, кишилар ҳамда уларнинг хатти - ҳаракатлари, хулқ -атвори булсин, гўзаллигидан завқланганда" ёки бадбурушлигидан нафратланганда тугиладиган туйгуларидир. Эстетик туйгулар асосини инсонда табиий мавжуд булган эстетик кечинмаларга эҳтиёжи ташкил этади. Инсон фаолиятида доимий ўрин тутган эстетик хис~ туйгулар кишилар хулқ - аъворининг характерланувчи кучларидан бирига айланади.

Юрист шахсида эстетик хис -туйгулар хулқ - аъворининг ўзига хос катализатори ролини уйнайди. Улар муомалада (коммуникатив алоқада) катта аҳамият касб этади, чунки суҳбатдошининг эстетик кечинмаларини баҳам кура олган киши одатда, обрў -эътибор ва хурматга сазовор булади. Интеллектуал туйгулар кишининг идрок қилиш фаоллиги билан алоқадордир. Интеллектуал.-> туйгуларнинг ранго - ранг кўринишлари ичида фикрнинг тиниклиги ёки хиралиги, хайрон булиш, хайратда қолиш, тахмин қилиш, ўз билимига ишонч, шубҳаланиш кабилар асосийлари булиб хисобланади. Интеллектуал: туйгулар билишга эҳтиёжни кучайтирувчи ўзига хос турткилар (импульслар) булиш билан бирга инсон эҳтиросларининг кўзгатувчилари ҳамдир.

Вазиятнинг таъсуроти организмда кучли хаяжонланиш (стресс) ҳолатини вужудга келтириши мумкинки, бу ҳолат юрист ишчанлигини ошириши ёки беморлик оқибатига айланиши (эмоциональ стресс) кўзатилади. Купинча инсон кучли хаяжонланиши оқибатида ҳасталанишга салбий хис - туйгуларнинг тупланиб қолгани сабаб булади. Кучли хаяжонланиш (стресс) уч босқичида билан таснифланади:

- хавфсираш босқичи;
- қаршилиқ курсатиш босқичидаи;
- ҳолсизланиш босқичидаи.

Хиссиётларини жиловлай оладиган кишилар хавф - хатар босқичидаини енгиб утиб, стресс омиллари билан фаол кураша бошлайдилар, ўзларини қулга оладилар. Хиссиётга берилувчан одамларда тугилган хавф -хатар хисси курқувга айланади ва них^оят ҳолсизланиш босқичидаига утади. Ҳар қандай кишининг стресс ҳолатларига бардошлилиги икки йул билан хиссиётларини жиловлашни машқ қилиш ва уқиб -урганиш билан таъминланиши мумкин.

Инсон хис - туйгуларини тарбиялаш фақат фаолият орқалигина амалга оширилиши лғумкин. Бунинг учун махсус ишлаб чиқилган тренинг - «хис- туйгулар гимнастикаси»дан фойдаланилади. Шунингдек аутоген машқлар ҳам қулланиб, улар ўз -ўзига уқтириш жараёнидан иборатдир. Машқнинг асосий қуроли ўзига айтилган сўздир.

Мунтазам ва саботли маштулотлар орқали асабларни бушаштиришни эғаллаб олиш мумкин. Аутотренинг қуниқмаларини ҳосил қилган юрист турли вазиятларда ўз истагига кура нафас олишини секинлаштиради, юрак уришини маромга солиши, қон томирларини қенгайтириши, баданининг исталганҳиссини иситиши, исталган жойда хоҳлаган пайтда уйқуга кетиши, жиддий ҳолатларда совуққонлигича йулиши мумкин. • Амалиётчи юрист аутоген маштулотлар ёрдамида орттирган қуниқмалари туфайли ўз қучига ишончи

мустаҳкамланади, бу эса унинг хиссиётли - иродавий муайянлигини таъминлайди, доимий ўзгариб турувчи шарт - шароитларга дарҳол мослашиш имқонини беради ва нихоят фаоллигини ошириб унинг фаолиятида самара беради.

Шахсни ижтимоий шаклда қониқтириш мумкин бўлмаган вазиятларда шахс мавжуд ҳолатни аффеқтнинг «ҳалоқатли» йўли билан ҳал қилишга ўтади.

Психик ҳолатга таъсир қилишнинг информатик характерис-тикасини, объектив шартларининг ўзига хослиги ва сабабий боғланишларни фақат объект ҳолатининг шартларидагина эмас, балки субъектнинг шахси, унинг динамик ҳолатларида ҳам кўриш мумкин.

Шу билан аффект ҳолатнинг таъсирини аниқласа-да, лекин жабҳавий объектларини ўрганиш билан чегараланиб қолмайди.

Бу ҳолат экспертни адекват, яъни тўғри баҳолашда субъектнинг шахсини аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Низоли вазиятларнинг мавжудлиги аффектнинг вужудга келишига етарли асос бўлиб ҳисобланмайди.

Кейинги муҳит - бу шахснинг индивидуал психологик хусусиятининг комплекси ва субъект-конфликт жараёнидаги муваққат ҳолатидир.

Бир шахсда мавжуд бўлган, яъни аффектни келтириб чиқарадиган психологик муҳит бошқа бир шахснинг хатти-ҳаракатидаги узлуксиз ҳолатларнинг бузулишига олиб келмайди.

Аффектда қандай индивидуал психологик хусусиятлар мавжуд, деган саволга ҳали жавоб топилганича йўқ, лекин улардан айримлари аниқланган десак ҳато бўлмайди.

Буларга қуйидагилар киради:

1. Нерв системасининг комплекс турининг хусусиятлари (нерв фаолиятининг юқори тури).

Шу нарса кузатилдики, шахсларда аффект ҳолатининг тез-тез вужудга келишга нерв системасининг бўшлиги сабаб бўлади-бу ҳолат шахснинг нерв жараёнининг тез-тез кўзғалишига олиб келади.

2. Инсон шахсининг ўзига хос тузилмаси. Бизга маълумки, юқори, лекин етарли даражада бўлмаган ўзига баҳо берадиган инсонлар, ўзининг атрофидагиларнинг баҳолари ва танбехларига оғриниб қарайдилар, уларни тор тарзда имкониятлаш нормал ҳолатларни осон бузиш орқали амалга ошириш мумкин.

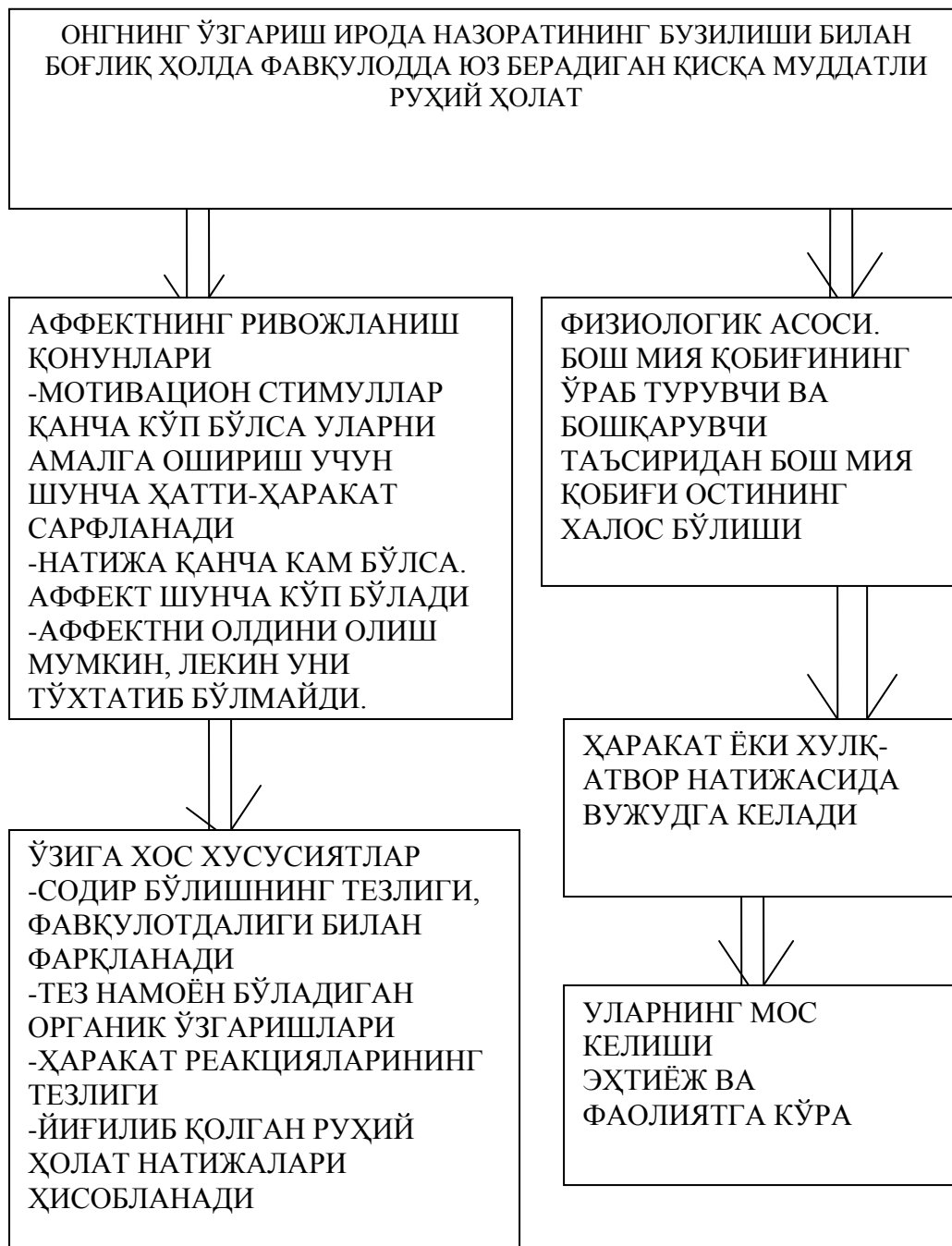
3. Субъект ёшининг хусусиятлари. Экспертланувчиларнинг тадқиқотларидан олинган маълумотларга қараганда ёш болаларнинг ҳолатлари катта ёшдагиларга нисбатан кўзғалувчан бўлади. Ёш болаларнинг хатти-ҳаракатлари атрофидагиларнинг баҳолари билан боғлиқ бўладики, аммо улар ўзини-ўзи назорат қилишда баъзи бир тўсиқларга дуч келали, бу эса, аффект ҳолатларидан қочиш имкониятини яратиб бермайди. Бундай вазиятларда катта ёшдаги шахсларда уларга нисбатан тўсиқларни осонликча бартараф қилиш имкониятлари мавжуд бўлади. Қарилик ёшидаги шахсларда аффектларга нисбатан аста-секин қатъийлиги камаяди, чунки уларда жисмоний аффектларни вужудга келтирувчилар кўпаяди, яъни тезлашади.

4. Шахсларнинг аффект ҳолатига нисбатан муваффақ функционал психофизиологик ҳолати сусаяди.

Уларга ҳолсизланиш, уйқусизлик ва ҳоказолар киради.

Эксперимент йўли билан аниқлашча, масалан: ҳолсизланиш ҳолатида диққатнинг бузилиши, эслаб қолиш қобилияти, қабул қилиш даражаси атроф-муҳитдаги ҳолатга жавоб бериш тезлиги сусаяди, эмоционал таъсирчанлиги эса кучайиб кетади. Бу барча ҳолатларнинг йиғиндиси аффектнинг вужудга келишига замин яратади.

Жисмоний аффект ҳолатининг диагностикаси эксперт қилинаётган шахснинг шахсий хусусиятларини ўрганишга қаратилгандир.

Пед. Техналогиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив “, “ Бумеранг “, Кластер, “Ақлий хужум” ”Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ”каби интерфаол усуллардан фойдаланилади

Мавзунни мустахкамлаш учун саволлар:

1. Хуқуқ фаолиятнинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат .
2. Хуқуқ фаолиятида муомала ва мулоқот.фаолияти ҳақида нималар биласиз?
3. Хуқуқ фаолиятда нутқнинг ўрни ҳақида айтинг?
4. Хуқуқ фаолиятда ҳиссиётларнинг бошқарилиши ва унинг турларини айтинг?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч.
-Т. : маънавият ,2008-17 б.
- 2.Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник.
–С.П. : Питер.2010.
- 3.Дулов.А.В.Судебная пс-я. Минск.2005.
- 4.Ениниев.М.И.Юридическая пс-я.М.: 2006.
- 5.Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза.
Учебник.М.: 2008.
- 6.Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я.
Учебник.М.: 2007.
- 7.Ситковская.О.Я. Судебни-психологическая экспертиза аффекта.
Учебник. Мет-пос.М.:2008.
- 8.Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
- 9.Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси
Муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
- 10.Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.:
Прогресс,2006.

Технологик карта

4 - МАВЗУ	Хуқуқ фаолиятнинг ижтимоий- психологик асослари.
Мақсад ва вазифалар	Талабаларга ижтимоий – психологик муносабатлар ва шахслараро муносабатлар ҳақида тушунча бериш. Мулоқот жараёнида психологик алоқани ўрнатиш ва ривожлантириш асослари Мулоқотни инсонлар ўртасида ўрнатилган ўзаро ҳаракат бўлиб ҳисобланиб инсонлар орасида бир - бирларини ўрганиш, ўзаро муносабатлар ўрнатиш, керак бўлган хулқ-атворни белгилашга қаратилган. Мулоқот жараёнида «инсон-инсон» тизимида бўлиб ўтади ва бу тизим ижтимоий шароитларда ўз аксини топишини ўрганилади. Мавзуга оид тарқатма материалларнинг талабалар томонидан яқка ва гуруҳий асосда ўзлаштириб олинишини таъминлаш, суҳбат – мунозара орқали ўзлаштиришни назорат қилиш.
Ўқув жараёнининг мазмуни	<ul style="list-style-type: none"> - Мулоқот жараёнида психологик алоқани ўрнатиш - Гувоҳ ва жабрланувчилардан керакли маълумотларни олишнинг психологик хусусиятлари. - Гумонланувчи ва айбланувчиларни сўроқ қилиш психологияси. - Жиноятчи шахслар билан алоқа ўрнатишнинг психологик асослари.
Ўқув жараёнининг амалга ошириш технологияси	Пед. Техналогиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив “, “ Бумеранг “, Кластер, “Ақлий хужум” ”Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ”каби интерфаол усуллардан фойдаланилади.
Кутиладиган натижалар	<p style="text-align: center;">Ўқитувчи:</p> <p>Маърузачи қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан мавзунинг ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғотади. Ўз олдига қўйган мақсадига эришади.</p> <p style="text-align: center;">Талаба:</p> <p>Янги билимларни эгаллайди. Яқка ҳолда ва гуруҳ билан ишлашни ўрганади. Нутқи ривожланади ва эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.</p>
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	Педагогик ва психологик технологияларни ўзлаштириш ва уларни дарсга тадбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш, мавзуни ҳаётий воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш.

4.Мавзу. Хуқуқ фаолиятнинг ижтимоий- психологик асослари.

Режа.

- 1.Мулоқот жараёнида психологик алоқани ўрнатиш**
- 2. Гувоҳ ва жабрланувчилардан керакли маълумотларни олишнинг психологик хусусиятлари.**
- 3. Гумонланувчи ва айбланувчиларни сўроқ қилиш психологияси.**
- 4. Жиноятчи шахслар билан алоқа ўрнатишнинг психологик асослари.**

Кириш

Бу фаолият мулоқот жараёнида психологик алоқани ўрнатиш, гувоҳ ва жабрланувчилардан керакли маълумотларни олишнинг психологик хусусиятлари.

гумонланувчи ва айбланувчиларни сўроқ қилиш психологияси ва жиноятчи шахслар билан алоқа ўрнатишнинг психологик асосларини ўрганади.

1.Мулоқот жараёнида психологик алоқани ўрнатиш

Мулоқот жараёнида психологик алоқани ўрнатиш ва ривожлантириш асослари

Мулоқот - бу инсонлар уртасида урпатилган ўзаро ҳаракат булиб ҳисобланиб инсонлар орасида бир - бирларини урганиш, ўзаро муносабатлар урнатиш, керакли булан хулк-атворни белгилашга қаратилган. Мулоқот жараёни «инсон-инсон» тизимида булиб утади ва бу тизим ижтимоий шароитларда ўз аксипи топади

2. Гувоҳ ва жабрланувчилардан керакли маълумотларни олишнинг психологик хусусиятлари.

Гувоҳ, жабрланувчи, айбланувчи ва гумон қилинувчи шахслардан керакли бўлган маълумотни олишнинг психологик хусусиятлари. Сухбатдош билан психологик алоқа ўрнатиш ва унинг онгли, онги остидаги психик доираларига таъсир кўрсатиш мулоқотнинг амалга оширилишидаги ютуғларга олиб келади.

3. Гумонланувчи ва айбланувчиларни сўроқ қилиш психологияси.

Гувоҳ, жабрланувчи, айбланувчи ва гумон қилинувчи шахслардан керакли булган маълумотни олишнинг психологик хусусиятлари.

4.Жиноятчи шахслар билан алоқа ўрнатишнинг психологик асослари.) сухбатга «тортиш» пайтида субъектнинг аниқ психологик ҳолатини шакллантириш лозим (эмоционал ўзгаришлар - қизариб кетиш, кўз ёшлари мулоқотнинг давомийлигига ҳалақит бериши мумкин). Берйлаётган саволлар, ҳати-ҳаракатлар нормал психик ҳолатига таъсир курсатиши лозим;

Пед.технология

Талабаларнинг мистақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади.

Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив “, “ Бумеранг “, Кластер, “Ақлий хужум”, “Давра сухбати ” каби интерфаол усуллардан фойдаланилади

Мулоқот жараёнида психологик алоқаи ўрнатиш ва ривожлантириш асослари

Мулоқот - бу инсонлар уртасида урпатилган ўзаро ҳаракат булиб ҳисобланиб инсонлар орасида бир - бирларини урганиш, ўзаро муносабатлар урнатиш, керакли булан хулк-атворни белгилашга қаратилган. Мулоқот жараёни «инсон-инсон» тизимида булиб утади ва бу тизим ижтимоий шароитларда ўз аксипи топали.

Мулоқот жарпёнида психологик алоқа ўрнатилади.

Психологик алоқа - мулоқотчиларнинг бир - бирига булган интилишларини урнатиш, ривожлантириш ва куллаш дмақдир,

Ушбу алоқа Эта босқичидада ривожланиши мумкин:

1. ўзаро баҳолаш;
2. ўзаро кизиқиш;
3. «иккилик» учликларга бўлиниш.

Ушбу босқичдалар дам олиш пайтлари, экскурсия, сайёхдтларда якол намоён булади. Психологик алоқапи урнатиш ва ривожлантириш давомнда одамлар психологик тусиклар (барьер)га дуч келади-лар. Бу психологик тусиклар бефарклик, -ишонмаслик, нафрат, бир - бирига тўғри келмасликлардан келиб чиқади. Демак, психологик тусикларни бор ёки йуклиги одамларнинг шахсий хусусиятларига боғлиқ.

Юридик фаолиятида мулоқот жарасни қандай мазмун -мохиятига эга ?

Ўзга инсон билан илк бор танишида кулланиладиган керакли сўзларни танлаб олиш катта аҳамиятга эга. Юридик фаолиятида шахс-ларни тўғридан тўғри мулоқотга чақириш психологик ноқулайлик ҳолатини келтириб чиқаради па биринчи таъсурот эффектини сусай-тириппа па салбий булишига олиб келади.

Демак, танишиш учуй ишлатиладиган биринчи сўзлар канчалик табиий ва тушунарли булса, шунчалик мулоқот тез урнагилади ва осой ривожлаиади. Бунинг учун юрист соф, Остакрор, еси ир булшм лозим. Кизиктираётган шахе билан психологик алоқапи урпатишда биринчи иавбатда юрист ўзи тўғрисида ижобни таъсурот колдиришм лозим. Бунда:

1) Унинг ташқи киёфаси.

2)экспрессив реакция (мимика, х,аракатлар, юриш-туриш ва х.,к.)лари;

3) овоз-оханги, нутки юқори ларажада булиши лозим.

Юрист - амалиётчи мулоқот давомнда кизиктираётган шахсининг нафакат ташқи киёфаси, балки унинг еубъектив дунёси, режалари, килмишларини тушунишга ҳаракат қилиши лозим. Шу боис, биринчи таъсуротларнинг юзага келишида Эта босқичида иш олиб бориш кера булади, яъни:

1.жисмоний йндивиднинг ташқи хусусиятлари (жинси, буйи, мимикаси, кийими, юриш-туриши, роллий жихатлари ва хк.)ни аниқдаш;

2.ҳамкорнинг эмоционал ва хул кий кўринишлари ва умумий психик ҳолатларини белгилаш;

3)мақсадга мувофиқ фикр юритиш ва эмоционал таъсуротлар остида ҳамкор образини тўзиш (ижтимоий-роллий ва индивидуал-шахсий томонларини назарда тутган ҳолда) ва х.к. Мулоқот давомнда шахслар бир бирига булган тасавурида ёкиши ва ёкмаслик маъноларини билдириб куйишлари мумкин. Ўзаро бир-бирига ёкиш жихатлари ижобий муносабатлар орқали вужудга келади. Шунинг учун, юрист психологик алоқани урнатиш ва ривож-лантириш пайтида объект томондан ўзига тегишли ёкиш хисие-тини уйғотиши лозим.

Бу ерда юрист ва уни кйзиктирувчи оiaхс уртасида самиймилик, шахсий кадрятларнинг бирлиги, (яъни «яхши» ва «ёмон» тушунча-ларнинг уйғунлиги), умумийсоний ахлокий нормаларга риоя қилиш каби хислатлар намоён булиши лозим. Яъни, юрист ва уни кйзиктирувчи шахе (объект) бир хил фикр юритишлари, ўзларининг ички дунёларини бирлаштириши ва тушинишлари керак булади.

Мулоқот жараёнида юрист ўзипинг эрудицияси, интеллектуал жихдтлари, социал - психологик томонлари билан ажралиб туриши, ўзгаларни диққат билап эшитиши, уларнинг кўзларига караб керакли имо-ишоралар кила олиш мах.оратига эга булиши керак.

Дейл Карнеги ўзипинг «Дустларни қандай ортириш мумкин ва шахсларга қандай таъсир утказиш керак?» кптобида ўзгаларга ёкиш учун 6 -та усулни куллаш кераклиги хақида гапириб утади:

1.сухбат давомнда мулоқатчи билан самий муносабатда булиш;

2- купрок жилмайиш;

3- сухбат давомнда сухбатдошнинг исмини купрок тилга олиш;

4- сухбатдошни кизиктирувчи мавзулар тўғрисида гап юритиш;

5- судбатдошнинг нодир ва бетакрорлигини ўзига англаатиш;

6- б.сухбатдошни диққат билан эшитиш ва ўзи тўғрисида сўз юритишга ундаш.

7- Ўзгани эшитиш - бу санъат демакдир. Ушбу санъатга эга булиш учун юрист ўз устида йиллар давомида ишлаш лозим.

8- Гувоҳ, жабрлаиувчи, айбланувчи ва гумон қилинувчи шахслардан керакли булган маълумотни олишнинг психологик хусусиятлари

9- Сухбатдош билан психологик алоқа урнатиш ва унинг онги, онг остидаги психик доираларига таъсир курсатиш мулоқотнинг амалга оширилишидаги ютуғларга олиб келади.

10- Амалиётда инсонларнинг психик фаолиятларидаги қонуниятлар-га асосланган ҳолда улардан керакли булган маълумотлари олиш турли хил усуллар орқали амалга оширилади (онгга таъсир утказиш ва онг остидаги доирага таъсир утказишнинг махсус усуллари орқали).

11- Онг остидаги дойра - онг остидаги назариянинг мазмунини ташкил қилади ва инсон орган измининг нормал ҳаётини фаолиятини белгилайди. Онг остидаги назариянинг вазифаси шундан иборатки у онгимизнинг «муҳофаза қилувчи механизми»ни ташкил қилади ва уни, яъни онгни, иккинчи ва учинчи даражага эга булган маълумот-лардан ҳолис этади (бушатади), инсоннинг иш фаолиятида хулқига ҳалакит берувчи қарама-қарши маълумотлари чиқариб ташлайди,

12- Юрист фаолиятида керакли булган маълумотлари урганиш давомида қупрок онг остида намоён булувчи психик жиҳатларга таъсир утказилади. Чунки айбланувчи (гувоҳ, жабрлаиувчи, гумон-ланувчи) шахе онгли равишда маълумот беришдан бош тортса, уни онг остидаги доирасида йигилган маълумотлари беришга ундаш мумкин булади. Буни 2-та асосий йуллар билан амалга ошириш мумкин:

1) нутқ орқали керакли факлар тўғрисида маълумот берилг,

2) жисмоний ва экспрессии ҳаракатлар орқали маълумот бериш ҳаракатлари.

3. Ушбу икки йулнн ишга солиш учун қуйидаги усулларда фойдаланиш лозим 1) аниқ предметларни курсатиш орқали субъектнинг хотирасида керакли булган образларни жонлантириш ва бевосита гапиртириш (плакатлар, эълонлар, музей экспонатлари орқали;

4. сухбат давомида аралаш мавзуларни қуллаш (тўғридан-тўғри саволлар эмас, балки "четдаги" саволлар билан мавзунини ёритиш);

5. аниқ саволларни уртага қуйиш (бу саволлар мавзуга тегинши булиб субъектга яхши таниш булиши ва улар психологик жиҳатдан тасдиқланган ва ишонарли даражада булиши лозим.);

6. сухбатга «тортиш» пайтида субъектнинг аниқ психологик ҳолатини шакллантириш лозим (эмоционал ўзгаришлар: кизариб кетиш, кўз ёшлари мулоқотнинг давомийлигига ҳалакит бериши мумкин). Берилаётган саволлар, хатти-ҳаракатларнинг нормал психик ҳолатига таъсир курсатади;

7. жтгаоий фаолиятга таълуқли булган предметларни курсатиш (бу жараёнда субъектнинг психик ҳолатига назар ташлаш лозим);

8. фаувқулотдаги, қиска муддатли, ута психологик вазиятларни юзага келтириш (бу вазиятларга субъектнинг муносабатини аниқлаб олиш) лозим;

9) сухбатга табиий ҳастий ҳолатини яратиш ва субъектни бу ҳолага қуникишиини таъминлаш (шароит қапчалнк оддий булса субъект шароитга тез қуникади ва сух.бат ўз самарасини беради).

Кизиктираётган шахега баҳо беришда формал ва ноформал усуллардан фойдаланиш мумкин.

Формал усулларга - мақсадга йуналтирилган қўзатув ва сухбат, ҳужжатларни таҳдил қилиш, таржимаи ҳолни урганиш, турли анкета маълумотлари қуллаш каби усуллар қиради (онг даражасида)

Ноформал усулларни - турли пнтуитив имкониятлар ёрдамида қулга киритилган маълумотлар ташкил қилади (онг ости даражасида)

Бугунги кунда «психология» атамасига тез-тез дуч келмокдамиз. Психология фани жамиятимиз ривожланиб борган сари ўз аҳ,амиятига эга булиб, инсоният ҳаётида зарур булган муҳим илм соҳ,аларидан бирига айланиб бормокда. Бугун психология илми кириб бормаган фан ва ишлаб чикдриш соҳ,асини деярли учратиб булмайди.

Маълумки, суриштирув, тергов ва суд жараёнлари ўз фаолиятида эътиборга олиниши лозим булган ҳуқуқ,ий мезонлар билан бир кдторда, ижтимоий-психологик, тиббий, маънавий ва шу каби бир кдтор омиллар мавжудки, уларни ҳ,исобга олмаслик курилаётган ишнинг мувафқ,иятли яқунланишига, одилона ҳ,уқм чик,арилишига салбий таъсир курсатади. Леҳин шундай булишига қ,арамасдан, ҳ,уқуқ,шуносл.ик амалиётда психологик билимлардан етарлича фойдаланилаёпти, дея олмаймиз. Айниқ,сағ тергов ва судлов лсараёнларида суд-психологик экспертиза хизматидан фойдаланиш купчилик ҳ,олларда, ҳ,атто тажрибали, малакали ва билимдон терговчи ёки судьяларнинг ҳ,ам эътиборидан четда қ,рлмокда.

Ҳ,уқ,уқ,шуносликфаолиятларини ўрганиш натижаларининг курсатишича, ҳ,уқ,уқ,шунослик амалиётда психологик билимларни куллаш, улардан фойдаланипт тергов ва суд жараёнларининг самарадорлигини, объективлигини таъминлаш билан бирга, инсон ҳуқуқларини муҳ,офаза қ,илиш ва фук,ароларга нисбатан инсоний муносабатда булишни, кишиларнинг ҳуқуқ,-тартибот органларига булган ишончини, хурматини юзага келтиради, Инсон ҳуқуқларини муҳ,офаза қ,илиш, адолатли ҳуқм чик,ариш ва қ,онун устуворлигини таъминлаш эса ҳуқуқ,ий-демократик давлат қ,рнунчилигининг бош негизини ташкил қ,илади.

Ҳуқуқшунос меҳнати ранг-баранг ва мураккаб, бошқа касблардан фарқи уларок, бир катор ўзига хос хусусиятларга эгадир.

Ҳуқуқхунослик касби меҳ,нат жараёни хиссиётга бойлиги билан ажралиб туради. Айни пайтда бу фаолият давомида салбий хис-туйғулар вужудга келиш эҳтимоли купрок, булади. Салбий хис-туйғуларни жиловлаш,ҳ,иссий бекарорликнинг олдини олиш, дам олиш! пайтларини ортга суриш кабилар ҳ,уқ.уқ.шунослик фаолияти учун ҳарактерли зарур жиҳдтларидан биридир.

Профессионал ҳуқуқшунос иши ута масъулият.дифаолиятдир. Давлат ҳ,уқ;уқ,-тартибот идоралари зиммасига мамлакатда жиноятчиликка қ,арши курашиш, уни бартараф йтиш вазифаси юклатилади. Шу билан бирга ҳ,уқ,уқ,шунослик касби фаолияти натижасида фукдроларнинг турли ҳуқуқ, ва бурчлари, ваколат ва мажбуриятларининг амалга ошиши кафолатланади, қ,онун устуворлиги таъминланади. Бу эса айни чорда ҳуқ,уқ,шуносларда ўз хуқ,-атворлари учун юксак профессионал нук,таи назарни шакллантирмоки лозим.

Ҳуқуқшунослик фаолияти машақдатли, мураккаб ва масъулиятли меҳ,нат булиб, соҳ,а ходимлари олдида катта талаблар қ,уяди.

Ҳуқуқшунослик касбининг ўзига хос жиҳдтларидан бири улар ишида ташкилий фаолиятнинг катта ўрин тутиши булиб, у иккита асосий хусусиятга эга:

1) Иш куки, иш хафтаси мобайнида ишни режалаштиришдан ташқари вақти-соати белгиланмаган иш куни шароитларида ҳуқуқ, бўзарликка ёки жинойий ишга оид суриштирув ва тергов қ,шларини ташкил қ,илиш эҳтимолининг мавжудлиги;

2) Бошқ,а мансабдаги ҳ,амкасблар ва ўзга йуналишдаги ҳуқуқ,-тартибот идоралари, бошқ,а ташкилотлар ходимлари билан ҳамкорликда ишни ташкил этиш зарурияти.

Жинойий ишни очиш, суд қ,илиш мобайнида адолатли ҳуқм чик,ариш ижодий жараён булиб, терговчи, прокурор, судья, адвокатлардан сезгирли дикдат-эътибор, инсонпарварлик, инсон ички дунёсига йул топа билишни талаб этади.

Гарчи, ҳуқ,уқ,шунослик касби фаолияти ўз соҳасида мустақил ҳисобланса -да, бошқа йуналишдаги мутахассислар билан тергов ва судловни амалга ошириш чорида ўзаро ҳ,амжих,атлик асосида, ўзвий борлик, холда иш куришни тақрзо этади. Ҳуқуқшунослик фаолиятини тизимлаштирган холла урганиш мобайнида икки гуруҳга: асосий ва ёрдамчи гуруҳдарга ажратиб олиш мумкин. Фаолиятнинг асосий тури (ваколатли, конструктив ҳамда ахлоқ, тўзатиш) тергов ва судлов идораларининг бевосита мақсадга эришишини кўзлайди.

Ёрдамчи турлар эса (алок,а, ташкилий) курилайётган ишнинг асосий мақсади тула-тукус руёбга чиқ,ишига ёрдам беради.

Хукукшунос ўз фаолиятида доимо одамлар, уларнинг хатги - ҳаракати га баҳо бериб турад и. Бунда у баҳолашнинг ҳам расмий ҳам норасмий усул ва методларини қ,уллаиди.

Расмий ёки формал (шаклий) методлар сирасига одатда бирор-бир мақсадни қўзлаб қўзатиш, суҳ,бат, хужжатларни таҳдил қ,илиш, таржимаи ҳам,олни урганиш ва турли хилдаги тестлардан фойдаланиш киритилади.

Норасмий методларга жамиятнинг тарихий ривожланиши мобайнида таркиб топган турли интуитив таҳдил усулларини киритиш мумкин.

Маълумки, темперамент, ҳарактер ва қрбилиятлар шаҳе психологик сиймосининг асосини ташкил қилади. Шу туфайли шаҳени урганишнинг барча схемаларида бу таркибий қисмлар асос бўлиб хизмат қ,илади.

Қ,уйида биз хукукшунослик фаолиятида шаҳсии урганишнинг қуп қулланиладиган тизимини келтириб утамиз. Бу тизимни барча хукукшунослар яхши билишлари шарт ва зарур:

1. Умумий маълумотлар: тугилган вақ,ти ва жойи, миллати, маълумоти, мутахассислиги, иш жойи, лавозими, оилавий аҳволи, яшаш жойи, сиёсий партияларга мансублиги.

2. Ташқ,и белгилари:

3. юзи (имкониятга қдраб юз тўзилишининг ўзига хос жиҳатлари, қ,искача қдёфа тасвири);

4. буйи (паст, урта, баланд буйли, буйидаги нук,сон-аномалиялар);

5. вазни ва танасининг тўзилиши (жудаям ориқ,, *озрин*, қрмати тик, туладан келган, семиз);

6. қийиниши (ораста, палапартиш, қийинишда эътиборли, эътиборсиз);

7. овози (ёқимли, ёқимсиз, йурон, ингичка).

8. Хаёт йули:

-ота-онаси (уларнинг турилган ва жойи, миллати, яшаш жойи, ижтимоий мақкеи, қизик,ишлари, доимий машқулотлари ва х,оказо);

- болалиги (оиладаги турмуш, нечанчи фарзанд, оиладан ташқ,арида яшаш тарзи, ақ,а-уқалари, опа-сингиллари, уларнинг ўзаро муносабатлари, х,аётидаги асосий воқ,еалар ва х,.қ.);

8.мақтаб даври (уқ,иган мақтаби, севган фанлари, тенгдошлари билан ўзаро муносабати, мақтабдаги интизоми, ютуқдари, билим даражаси);

9.мех.нат фаолияти ва х,арбий хизмат даври (мех,натга ва ҳарбий хизматга муносабати, одамлар орасидаги мақ,еи, ўзидан қ,оник,иши);

10оилавий х,аёт Р 1 , фарзандлари, айни чорда қим билан яшаши.

11 Турмуш соҳ,алари:

12оилавий муносабатлари (эр-хотин муносабати, биринчи никоҳи ёки бир неча никоҳда бўлганлиги, болаларга ва ота-онаси га бўлган муносабати);

13қасби ва мутахассислиги (қасб ва иш танлаш мотивлари, ўз ишидан қ,оник,иши ёки қрник,маслиги, ишда лавозим пороналаридан қутарилиши, ишдаги мақ,еи ва хоқазо);

(сорлигига муносабати, умумий холати, қ,айси қасалликлар билан орриганлиги).

14. Хулқ,-атвори:

-устувор қайфияти (барқдрор, қутаринқи);

15 қийинчиликларга таъсироти (ўзини йуқотиб қуяди, одатда қуч-райрат билан ишлайди, бефарқ,);

16 хиссиётлари ва х,ис-туйрулари, эҳтирослар турилишининг ўзига хос хусусиятлари (осон, тез хаяжонланади, жаҳддан тез тушади, зурга ўзини босади, муваффақиятсизликни билинтирмайди, уни ўзоқ, муддат унута олмайди, тезда унутади, майда-чуйда нарсаларга асаби бўзилади);

17 иродасининг намоён бўлиши (ўзига ишонади, ишонмайди, интизомли, интизомсиз, қрбилиятли, қрбилиятсиз, жасур, қурқрқ, ва хоқазо);

18 мураккаб вазиятда ўзини тутиши (хотиржамлигини сакдаб крлади, ўзини йукртиб к,уяди, нутк,и ва хатти-ҳаракатларида мантик,ийлик ва мулохазалилик булади ёки довдираб к,олади);

19.мастлик чоридаги хулк,-атвори (хотиржам, хатти ҳаракатларини назорат к,ила олади, тажовўзкор, ўзини идора кила олмайди, каг'^а; булиб крладк, куп гапирадиган булиб к,олал,и, танҳоликни истайди, уртача ичади, куп ичади, куп ичади-ю, мает б^лмайди, тез мает блиб к,олади),

19. Темпераменти ва характери.

а) Темпераменти:

1.киришувчанлиги (киришувчан, «ичимдагини топ» дейдиган, уятчан, эхтиёткор, к,атъий, етакчиликка мойиллигини намойиш этади ёки этмайди);

2.хиссиётлилиги (хотиржам-баджаҳл, бетаъсир-таъсирчан, орир-вазмин- лов эти б ёнади, тушкунликка мойил-оптимист).

б) Ҳарактери:

3.характерининг одамлар билан муносабатдаги кўринишлари (хаирихох, мурувватли, ҳамдард, талабчан, манман ва хоказо);

4.мехнатга муносабати (ялк,ов, дангаса, ишчан, мехнатсевар);

5.ўз-ўзига булган муносабати (шухратпараст, шахсиятпараст,Мағрур, бировларни менсимайди ва х.к.);

Хукукшунос ўз фаолияти давомида одамлар билан мулоқатда булади, тажриба алмашади, касбдошларига турли ахборотлар беради ва қабул қилади, ҳамкорликда иш олиб боради, мақсад ва фаолиятларни бирлаштиришга муваффақ, булади. Хукукшуноснинг мулоқот-чорида ҳамсухбатини, воқеа-ҳодисаларни шахсий баҳ,олаши одатда, асосан онгсиз равишда идрок қдлинадиган тасавурлар негизида амалга ошади.

Шахсни баҳ,олаш жараёни дастлабки таассуротдан бошланади. Дастлабки таассурот асосан объектнинг яхлит идрок қ,илиниши демакдир. Табиийки, дастлабки таассурот баъзан алдамчй булади. Буки х,ук,ук,шунос ўз фаолиятида турри тушуниб иш тутиши лозим.

Хукукшунос фаолиятида урганилаётган шахсни баҳ,олаш заруриятига дуч келади. Шахсни баҳрлашда кўзатув баҳ,олашнинг бош ва асосий босқдчи Хисобланади. Кўзатиш фаолияти урганилаётган кишининг хулк,-атвори, хатти-ҳаракатларини мунтазам равишда назорат қ,илиб боришни талаб қилади.

Кўзатиш деганда одамлар, предметлар, воқеа ҳодисаларни бирон-бир мақ,садни кўзлаб идрок этиш тушунилади. Кўзатишда нигоҳ, билан ёки эшитиш оркали кўзатилаётган ҳодисанинг у ёки бу тарзда ўзгаришларини фарқдай билиш, уларни бошк,а ҳодисалар билан ўзвий борлаш ҳамда мантик,ий хулоса чикдриш асосий жараён булиб хисобланади. Юридик фаолиятда хук,ук,шуносга кўзатувчанлик борасида катта талаблар қ,уйилади.

Кўзатувчанлик муайян фаолият жараёнида ривожланади. Махсус амалга ошириладиган ва абстракт объектлар воситасида қдлинадиган машқдар бунга ёрдам беради.

Амалиётчи хук,ук,шунос кўзатилаётган объект ва ҳодисанинг барча асосий белгиларини фарқдаб олишга, бошк,ача қ,илиб айтганда, унинг мох,иятини идрок этишга интилмоғи зарурдир. Х,ук,ук,шуноснинг кўзатилаётган ҳодиса туб, асосий мазмунини англашга интклиши, иш материалига оид барча дикдатга сазовор белгиларни эътиборга олиши муҳимдир. Фақ,ат мақ,садга мувофиқ, кўзатишгина психологик имкониятларни жамлаш ва зарур куникмаларни эгаллашни таъминлайди.

Муайян мақеадни кўзлаб кўзатиш билан бирга умумий, ҳар томонлама кўзатувчанлик қобилятиини ривожлантириш лозим.

Хукукшунос ўз фаолиятида хилма-хил, айниқеа экстремал, кутилмаган шароитларда муайян ру&ий зуриқишни талаб қ,иладиган вазифаларни бажаришга тўғри келади. Кўзланган мақ,садга эришиш учун эса қдтъият ва бардош талаб қилинади. Таъкидлаш жоизки, ҳар қдндай пайтда ҳам хукук,-тартибот идоралари ходимларининг хулк,-атвори ўз

мохияти ва намоён булишига кура тасодифий ёки палапартиш эмас, балки онгли ҳамда мақсадга йуналтирилган булмори керак.

Х,укук,шунослик ишида нутк, ҳам катта аҳамиятга эгадир. Ҳукукшунос ўз фаолиятида еп/тк,нинг огзаки ва ёзма турларидан купрок, фойдаланади. Кишилар билан сухбатлашишда, сурок, уи хазгшда огзак^и нуткдан фойдаланилса-да, хужжатлар тулдиришда., маълумотнома, хисобот, иш юритиш ва баённомалар тўзишда ёзма нуткдан фойдалланилади. Х,ук,укхпуноснинг иш котозларида акс этадиган ёзма нулей мазмундор, лунда, жумлалари аниқ,, тушунчалар ва тегишли, зарур атамалар билан ифодаланмори лозим. Х,ук,ук,шунос тилнинг турли услубларини пухта эгаллаган булмори керак.

Х,ук,ук,шукос ички нутк,к,а ҳам суяниб иш тутиши зарур. У ички нуткини бошк,ара билиши, ўзига ўзи установка (йул-йурик,) бера олиши даркор. Х.ук.ук.шуиос бундан ташк,ари тайёрланган нуткдан, яъни саволларга аввалдан жавоб тайёрлаб к,уйиш, суд жараёнидаги савол-жавоблар, сухбатлар стенограммаси, айблов хулосаси ва бопшалардан фойдаланишига ҳам тури келиши мумкин. Булажак нутк,ий мулок,отга киришишда аввалдан тайёрланган матнга суяниб крлиш ҳукудшуноснинг ижодий тафаккўрини чеклаб к,уяди. Шунинг учун ҳук,ук,шунос айтмок,чи булган гапларни чукур уйлаб олиши билан бирга х,озиржавобликни ҳам эгалламори лозим.

Ҳукукшунослик фаолиятида тафаккурнинг х,ам урни каттадир. Тафаккурнинг кургазмали-образли кўриниши, яъни илгари идрок этилган образлар орқдкли фикрлаш ҳукук;шунослик амалиётида, айниқса кул келади. Масалан, тергов х,аракатларини утказиш чогида мулжалланган жойга етиб бориш йуналиши ташки образлар ёрдамида тасаввур этилиши мумкин. Мутахассис х,ар бир вазиятни тахдил к,илади, фикран масофани, муайян соатларда транспорт ва йуловчилар ҳаракатининг гавжумлигини хисобга олиб, муаммоли холатни хал этади. Жиноят содир этилган шахар, куча, уй ва хоказолар тутрисида маълумотлар қ,анчалик тулик, ва мукамал булса, терговчи шунчалик тутри идрор бўлиб қолади.

Образли тафвжкур жиноят иши буйича гумон қ,илинаётган шахсларнинг бундан кейинги хулқ-атворларини чамалашга ёрдам беради, аналитик, тахдилий хужжатларни, шарҳдарни, илмий маърўзаларни тайёрлашни енгиллаштиради.

Ривожланган образли тафаккур амалиётчи Хук,ук,шуноснинг коммуникатив, бошк,арув ва билиш фаолияти такомиллашишига кумаклашади.

Тафаккур хусусиятларидан яна бири булган тезкорлик ҳук,укшунос фаолиятида жуда зарурдир.

Тафаккурнинг тезкорлиги далилий ашёлар ва турли юридик фактларни тадқик, этишда қ,ул келадиган фикрий жараёи мароми холатини билдиради. Тафаккурнинг тезкорлиги терговчининг изланиш жараёнида кўзатиш, тасаввур қдлиш ва интуицияни мақ,садга мувофик, тарзда мувофикдаштириш имконини беради. Шу билан бирга муаммоли холатларда, нестандарт масалаларни ечишда топқ,ирлик -«эвристик хал этиш»нинг ҳам (лотинча эврика-топдим) аҳамияти кап^адир.

Тафаккурнинг курсатиб утилган хусусиятлари мавжуд булиши куплаб муаммоларни хал этишга

ижобий таъсир курсатади. Ушбу фазилатлар хужалик жиноятларини тергов килаётган судья ва терговчиларга кул келади. Бундай ишларда ҳар томонлама билимдонлик, куникма ва тажриба асосий мезон булиб Хисобланади.

Тергов қ,илинаётган иш буйича тахминларни илгари суриш ва ишлаб чикдш, далиллаш, асослаш айник,са дастлабки тергов чошда, мантикий тафаккурғача булган жараёнда турри йулни танлашга ёрдам беради. Бу фазилатларга эга булган терговчи турли версиялар ичида хакикатга якинрок, фаразни тезрок, тўзиб олади.

Юкоридагилардан келиб чикиб айтиш мумкинки, Ҳукукшунос фаолияти мураккаб ва ўзига хос хусусия гларга эга. Ана шу ўзига хос хусусиятларни хисобга олган холда курилайган ишга ёндашиш унинг самарадорлигини белгилайди.

Гувоҳ, жабрланувчи, айбланувчи ва гумон қилинувчи шахслардан керакли бўлган маълумотни олишнинг психологик хусусиятлари. Сухбатдош билан психологик алоқа ўрнатиш ва унинг онгли, онги остидаги психик доираларига таъсир кўрсатиш мулоқатнинг амалга оширилишидаги ютуғларга олиб келади.

Амалиётда, инсонларнинг психик фаолиятларидаги қонуниятларига назар солиш асосида, улардан керакли бўлган маълумотларни олиш ҳар-хил усуллар орқали амалга оширилади. (онгга таъсир ўтказиш усули; онг остидаги доирага таъсир ўтказишнинг махсус усуллари).

Онг остидаги доира – онг остидаги назариянинг мазмунини ташкил қилар экан, бу ҳолат одам организмнинг нормал ҳаёт фаолиятини белгилайди. Онг остидаги назариянинг вазифаси шундан иборатки, у онгимизнинг «муҳофаза қилувчи механизми»ни ташкил қилади ва уни, яъни онгни иккинчи ва учинчи даражадаги маълумотлардан (бўшатади) ҳолис этади. (одамнинг иш фаолиятида хулқига ҳалақит берувчи қарама-қарши маълумотларни чиқариб ташлайди).

Юрист фаолиятида, керакли бўлган маълумотларни ўрганиш давомида кўпроқ онг остидаги психик жиҳатлар доирасига таъсир ўтказиш назарда тутилади. Чунки, айибланувчи (гувоҳ, жабрланувчи, гумонланувчи) шахс онгли равишда маълумот беришдан бош тортса, уни онг остидаги доирасида йиғилган маълумотларни беришга ундаш лозим. Буни 2-та асосий йўллار билан амалга ошириш мумкин:

1) нутқ орқали керакли фактлар тўғрисида маълумот бериш;

2) жисмоний ва экспрессив ҳаракатлар орқали маълумот бериш ҳаракатлари.

Ушбу икки йўлни ишга солиш учун қўйидаги усуллардан фойдаланиш лозим:

1) аниқ предметларни кўрсатиш орқали субъектнинг хотирасида керакли бўлган образларни жонлантириш ва бевосита гапиртириш (плакатлар, эълонлар, музей экспонатлари) ;

2) сухбат давомида аралаш мавзуларни қўллаш (тўғридан-тўғри саволлар эмас, балки «четдаги» саволлар билан мавзунини ёритиш) ;

3) аниқ саволларни ўртага қўйиш (бу саволлар мавзуга тегишли бўлиб субъектга яхши таниш бўлиши ва улар психологик жиҳатдан тасдиқланган ва ишонарли даражада бўлиши лозим.) ;

4) сухбатга «тортиш» пайтида субъектнинг аниқ психологик ҳолатини шакллантириш лозим (эмоционал ўзгаришлар - қизариб кетиш, кўз ёшлари мулоқатнинг давомийлигига ҳалақит бериши мумкин). Берилаётган саволлар, ҳати-ҳаракатлар нормал психик ҳолатига таъсир кўрсатиши лозим;

5) жиноий фаолиятга таълуқли бўлган предметларни кўрсатиш (бу жараёнда субъектнинг психик ҳолатига назар ташлаш лозим).

6. фалқуловий, қисқа муддатли, ўта психологик вазиятларни юзага келтириш (бу вазиятларга субъектнинг таъсирини ва муносабатини аниқлаб олиш) лозим;

7) сухбатнинг табиий ҳолатини яратиш ва субъектни бу ҳолатга кўникишини таъминлаш (шароит қанчалик оддий бўлса, шунчалик субъект тез кўникади ва сухбатнинг самараси ошади).

Кизиқтираётган шахсни баҳолаш формал ва ноформал усуллар орқали амалга ошириш мумкин.

Формал усуллар – мақсадга йўналтирилган кузатув ва сухбатлар, ҳужжатларни таҳлил қилиш, таржимаи ҳолини ўрганиш, турли мантлар анкета маълумотларини қўллашлардан иборат. (онг даражасида)

Ноформал усуллар –турли интуитив асослар ёрдамида қўлга киритилган маълумотларир. (онг ости даражасида).

Пед. Техналогиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив “, “ Бумеранг “, Кластер, “Ақлий ҳужум” ”Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ” каби интерфаол усуллардан фойдаланилади.

Мавзунини мустахкамлаш учун саволлар :

1.Мулоқот жараёнида психологик алоқани ўрнатиш нималардан иборат?

2. Гувоҳ ва жабрланувчилардан керакли маълумотларни олишнинг психологик хусусиятлари хақида айтинг?
3. Гумонланувчи ва айбланувчиларни сўроқ қилиш психологияси нима ?
4. Жиноятчи шахслар билан алоқа ўрнатишнинг психологик асосларини келтиринг?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч.
-Т. : маънавият ,2008-17 б.
- 2.Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник.
–С.П. : Питер.2010.
- 3.Дулов.А.В.Судебная пс-я. Минск.2005.
- 4.Ениниев.М.И.Юридическая пс-я.М.: 2006.
- 5.Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза.
Учебник.М.: 2008.
- 6.Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я.
Учебник.М.: 2007.
- 7.Ситковская.О.Я. Судебни-психологическая экспертиза аффекта.
Учебник. Мет-пос.М.:2008.
- 8.Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
- 9.Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси
Муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
- 10.Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.:
Прогресс,2006.

Технологик карта

5 - МАВЗУ	Жинойтчи шахс психологияси.
Мақсад ва вазифалар	<p>Талабаларда жинойтчи шахс тушунчаси , шахс ва унинг юридик психологик хусусиятлари, жинойтчи шахс типлари ва уларга психологик характеристика ҳақида тушунча бериш. Қонунбузарликнинг мотивлари. Ҳуқуқбузар шахс тавсифи. Жинойтчи шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари.</p> <p>Мавзуга оид тарқатма материалларнинг талабалар томонидан яқка ва гуруҳий асосда ўзлаштириб олинишини таъминлаш, суҳбат – мунозара орқали ўзлаштиришни назорат қилиш.</p>
Ўқув жараёнининг мазмуни	<ul style="list-style-type: none"> -Жинойтчи шахс тушунчаси. -.Қонунбузарликнинг мотивлари. - Ҳуқуқбузар шахс тавсифи. -Жинойтчи шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари.
Ўқув жараёнининг амалга ошириш технологияси	<p>Метод: оғзаки баён қилиш, “ФСМУ”, “Блиц”, “Кластер”, “Интер фаол”, “Баҳс – мунозара” методи, жамоатчилик фикрий фаолияти, иждодий, танқидий ва таҳлилий ёндашув асосида ўтказилади.</p> <p>Шакл: аудитория – дарс шакли, жамоада ишлаш.</p> <p>Восита: тарқатма материаллар – матнлар, маълумотномалар</p> <p>Усул: ёзма материаллар ва чизмаларни аниқ ажратиш ва белгилаш асосида.</p> <p>Назорат: савол - жавоблар</p>
Кутиладиган натижалар	<p style="text-align: center;">Ўқитувчи:</p> <p>Маърузачи қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан мавзунинг ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғотади. Ўз олдида қўйган мақсадига эришади.</p> <p style="text-align: center;">Талаба:</p> <p>Янги билимларни эгаллайди. Яқка ҳолда ва гуруҳ билан ишлашни ўрганади. Нутқи ривожланади ва эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.</p>
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	<p>Педагогик ва психологик технологияларни ўзлаштириш ва уларни дарсга тадбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш, мавзунинг ҳаётий воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш.</p>

5.Мавзу. Жиноятчи шахс психологияси.

Режа.

1.Жиноятчи шахс тушунчаси.

2.Қонунбузарликнинг мотивлари.

3. Ҳуқуқбузар шахс тавсифи.

4.Жиноятчи шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари.

Кириш

Бу мавзуда жиноятчи шахс тушунчаси, қонунбузарликнинг мотивлари, ҳуқуқбузар шахс тавсифи, жиноятчи шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари ҳақида тўлиқ тушанчалар .

1.Жиноятчи шахс тушунчаси.

Жиноятчи - жиноий ишии содир этгаи ва суд ишларини олиб бориш давомида айибдор деб топилган шахедир.

Жиноятчи шахс тўғрисида сўз юритилганда унинг психологик аспектларига эътибор бериш лозим. Бу аспектлар нималардан иборат? Шахени урганиш давомида унинг атрофу мухит билан боғлиқ, булган ижтимоий-иктисодий, сиёсий, маданий шароитлар муҳим аҳ, амиятга эга. Бу шароитлар жиноий ишни содир этйшда кагга рол уйпайди ва унинг мохиятини ойдинлаштиришда кул келади.

2.Қонунбузарликнинг мотивлари.

Жиноятни шахснинг ижтимоий мухит билан муносабатларидаги нормадан четга чиқиш тарзида куриб чиқиш мумкин. Баъзи холларда катта оломон ичидаги шахсларнинг номуроса вазиятдам «заҳарланиш» ва гуруҳ -гуруҳларга булиниб безорилик ҳамда оммавий тартибсизликларга кушилиши содир булиб туради.

3. Ҳуқуқбузар шахс тавсифи.

Юриспруденцияда шахс – бу ақлий қобилиятли инсон, онгли равишда ечимларни қабул қиладиган ва ўз қилмишлари учун жавоб бера оладиган ҳуқуқий муносабатлар субъектидир.

4.Жиноятчи шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари.

Жиноятни шахснинг ижтимоий мухит билан муносабатларидаги нормадан четга чиқиш тарзида куриб чиқиш мумкин. Баъзи холларда катта оломон ичидаги шахсларнинг номуроса вазиятдам «заҳарланиш» ва гуруҳ -гуруҳларга булиниб безорилик ҳамда оммавий тартибсизликларга кушилиши содир булиб туради.

Жиноятчи шахсга психологик тавсиф

Ҳар қандай жиноий қилмиш жиноятчининг психологик хусусиятларидан келиб чикдди. Ушбу психологик хусусиятларни юзага келгирувчи шароитларни урганиш жиноий-жараён қонунчилигининг зиммасига юклатилади.

Жиноятчи - жиноий ишии содир этгаи ва суд ишларини олиб бориш давомида айибдор деб топилган шахедир.

Жиноятчи шахе тўғрисида сўз юритилганда унинг психологик аспектларига эътибор бериш лозим. Бу аспектлар нималардан иборат? Шахени урганиш давомида унинг атрофу мухит билан боғлиқ, булган ижтимоий-иктисодий, сиёсий, маданий шароитлар муҳим аҳ, амиятга эга. Бу шароитлар жиноий ишни содир этйшда кагга рол уйпайди ва унинг мохиятини ойдинлаштиришда кул келади. Ижтимоий шароит-лар жиноий қилмишда ўз аксини топади ва шахснинг хатти-хдракат-лари оркали намоён булади. **Бу** шароитлар ўзок муддат давомида катламлашиб шахснинг ўзида мухрланиб қолади ва кейинчалик нафақат алоҳида жиноий ҳодисалар, балки ҳуқуқбузарликларга олиб келади.

Жиноятчи шахе оддий инсондан қайси томонлари билан фарк қилади ва қандай хусусиятларга эга?

Уларни психологик ва ижтимоий таккослаш давомида куйидаги натижалар намоён булади:
- жинойтчининг:

1.юқори даражада нотинчлиги ва ўз ўзига ишонмаслиги, тез, тажавўзкор, жамиятиипг кадрятларидан ўзок;

2.ахлокий ва ҳукукий нормалларига оид талабаларни яхши ўзлаптгирмагап, кичик гурухлардан ўзоклашган (оила, ишчи жамоа ва боткалар);

- кичик гурухларга ижтимоий фойдаси тегмаслиги каби белгилари мавжуд.

Бундай тавсифномалар шахслар томонидан боскинчилик, **угри**-лик, одам улдприш, тажовус курсатиш, баданига шикает етказиш каби жинойий қилмишларни келтириб чиқаради.

Юқоридаги жамиятга қарши булган қарашлар ва йуналишлар жинойтчини бошқа одамлардан ажратиб туради ва бу қарашлар жинойий қилмишининг сабабларини белгилаб беради.

Бундай қараш ва йуналишлар ўз индивидуал-шахсий шаклларга эга ва биологик томонидан исботланган булиб ҳаёт шароити ва тарбиянинг таъсири остида ўз маъно-мазмунини тулдириб туради.

Одам жинойтчи булиб тугилмайди, у жинойтчи булиб шакала-нади. Нокулай шароитлар таъсири остида унинг шахси аста секинлик билан ўз ифодасини топади. Пекин бу шароитлар жинойий қилмишни келтириб чиқармайди, лекин шахснинг ички дунёси ва психология-сини вужудга келтиради. Инсол ўз психологик табиятига тегишли булган ҳаётий шароитларни танлайди ва қабул қилади.

Х,ар қандай индивид шахс сифатида мавжуд муносабатлар, ривожланиш ва онгнинг махсудидир. Пекин бу муносабаглрнинг шахс томонидан қабул қилиниши қар - хил булиб турли ҳаракатларга олиб келади. Шахснинг кадрят, нормалар, ижтимоий институтлар ва гурухларга булган муносабати ташқи ва ички шароитларга боглик. Мавжуд булган ушбу богликдик икки тарафлама,- психологик ва ижтимоий нуктаи назарлар орқали урганиладй. Шахсни, шу жумладан жинойтчи шахени ҳам психологик ҳам ижтимоий томонлар орқали урганиб чиқиш зарур эканлигиний катор олимлар тавсия этганлар (Ратинов А.Р., Игошев К.Е., Глазырин Х.Р., Дулов А.В, Васильев В.Л. ва бошк.).

Жинойтчининг индивидуал - типологии томонларини урганишда унинг **3** - та кўринишп намоён булиши мумкин:

26умумийлиги;

27алохидалиги;

28бетакрорлиги.

Бу кўринишлар жинойтчини 3 та гурухга булади:

- умумий турдаги жинойтчи;

29аниқ турдаги жинойтчи;

30аниқ даражадаги жинойтчи.

Ижтимоий нуктаи назар буйича жинойтчи шахс 2-йуналиш орқали урганилади:

1.ижтимоий-типологик;

2.ижтимоий-ролли.

Биринчи ҳолатда, шахснинг ижтимоий мавкеи (яъни, ижтимоий нормаларни қабул қилиши ва ижро этиши), иккинчи ҳолатда

шахснинг фаоллиги (яъни, қруний нормаларни бўзганлиги ва бунинг натижасида ҳукукий низоларии кслиб чиқиш сабаблари) урганилади.

Криминал психологиянинг асосий масалаларидан бири - шахснинг ички мойилликларини аниқлаб чиқиш *ва улар* орқали – *унинг* мотивацион доирасини мухит билан богланганлиги ваўзаро; ҳаракатда булганлиги остида криминоген вазиятни вужудга келганлигини урганишдир.

Ҳар бир хатги-ҳаракатларимизни амалга оширишда объектив (ташқи вазият) ва субъектив (шахсий карашлар) сабаблар алоқадор булади.

Фаолиятнинг алоҳида тури, жумладан жиноий фаолият куп жиҳатдан жиноятчининг психологик ўзига хослиги билан изоҳланади. Криминолог тадқиқотда шахснинг ижтимоий муҳит билан боғлиқ, булган ҳулқ, - атворини урганиш муҳим, чунки жиноий ҳулқ -атвор муҳитдан ажратган ҳолда эмас, айнан шахе

ва муҳитнинг бир -бирига ўзаро таъсири оқибатида тугилади.

Ижтимоий муҳитнинг жиноий ҳулқ - атворна таъсири жуда ҳам мураккабдир.

Жиноятчиликнинг ижтимоий детерминацияси механизми шахсени урганишга икки хил: ижтимоий -типологик ва ижтимоий роль ёндашуви такозо этади. Ижтимоий - психологик ёндашишда шахснинг ижтимоий нуктаи назари, шунга мувофиқ ижтимоий нормалари, уларни идрок этиш ва ижро этиши анализ қилинади. Иккинчи ҳолатда шахе ижтимоий муносабатларининг сраол арбоби, субъекти сифатида куриб чиқилади.

Криминал психологиянинг асосий муаммоларидан бири - шахснинг ички, руҳий сабабларини ажратиб курсатишдан иборатдир, чунки аввало шахснинг мотивлашадиган ички сабаблари ташқи муҳитнинг айрим омиллари билан ўзаро кушилиб, шахе учун криминал вазиятни яратиши мумкин.

Жиноятларнинг ҳар хил турлари (каеддан, зуравонлик билан, эҳтиётсизлик оқибатида) учун ҳуқуқбузарликдаги турлича сохта мотивлари ҳарактерли булиб ҳисобланади. Субъектнинг қилмиши бир вақтнинг ўзида ҳам ташқи вазият, ҳам объект курсатмаси билан изоҳланади. Улардан бири онг даражасида каедга (субъектив омилга) айланади. Бу курсатмалар субъект утмиш ҳаёт тажрибасининг маҳсули булиб, унинг тарбияси, оиланинг муҳити муайян ижтимоий гуруҳнинг таъсири остида вужудга келади.

Моддий -товар қадриятлари ва хизматларга эҳтиёжлар билан уларни руёбга чиқариш уртасидаги ўзилиш ижтимоий салбий оқибатларни келтириб чиқаради. Жиноий ҳулқ - атвор шаклланишининг икки тўрини ажрата билиш лозим.

Моддий, маиший ва маданий хизмат эҳтиёжларига оид предметларнинг етишмовчилиги инсон психикасига таъсир утқазиб, салбий ижтимоий курсатмаларни тугдиради ва бу аҳоли ут)тасида жиноий фаоллик усишига олиб келади. Маиший ва бошқа турли туман хизмат курсатишидаги етишмовчилик зуравонликдан иборат жиноятчилик ҳолатида акс этади: маиший хизматнинг ривожланмагани одамлар уртасидаги муносабатнинг кескинлашувига, зиддиятли ижтимоий - психологик муҳит шаклланишига сабаб булади.

Етишмовчилик жиноий фаолият усишига шарт -шароит яратади. Талаб ва таклиф уртасидаги номуносивликдан турли -туман «ишбилармонлар» фойдаланади, қонунга ҳилоф операциялар орқали ўз тулов қўбилиятини ошириб боради. Эҳтиёжларни қондиришдаги етишмовчилик қирибгарлик, порахурлик, коррупция, нарқобизнеснинг қепгайишига йул очиб беради.

Зуравон жиноятчининг шахси, ижтимоийлашиш даражасининг қастлиги билан ажралиб туради, бу эса тарбиянинг асосий доиралари: оила, мактаб, ишлаб чиқариш ва бошқа жамоалардаги нуксонлар инъикосидир. Бу шахе ҳулқ - атворидаги мотивлашув жараёни худбинлик, атрофидаги қишиларнинг бир қисми билан доимий муросасизлик, ўз хатти - ҳаракатларини оқлаш қабилар билан фарқланади. Бундай ҳолларда алкоголь қупинча жиноий курсатмани фаоллаштирувчи туртки родини уйнайди.

Жиноятни шахснинг ижтимоий муҳит билан муносабатларидаги нормадан четга қикиш тарзида куриб қикиш мумкин. Баъзи ҳолларда қатта оломон ичидаги шахсларнинг номураса вазиятдам «заҳарланиш» ва гуруҳ -гуруҳларга булиниб безорилик ҳамда оммавий тартибсизликларга қушилиши содир булиб туради. Бундай гуруҳларга аксарият ҳолларда психикаси норасо, ижтимоий онги қаст, умумий маданияти оқсаган, тез таъсирланадиган, оломондаги шахслар билан қиришувчанликка мойил шахслар қушилиб қолади. Битта одамнинг безори ҳулқи бошқа шахсларда эҳтиросларнинг аланга олиши ва ёмон таҳлил

учун учкун вазифасини утайди. Котилликка кул урган шахсларнинг психологияси аксарият холларда унинг бошқа шахсга тобелигидан далолат беради. Котиллар умуман олганда хаётга эмин -эркин, ўзгаларнинг ёрдамисиз мослаша олмайдиган, бу кийин муаммо каршисида ожиз оладиган одамлар тоифасига мансубдир. Жиноят факти куп холларда котилларнинг курбонлари билан тил топиша олмагани билан изохланади, мураса уларнинг хулк - атворига ёт нарсадир.

Қотиллик учун жазога махкум килинган шахсларни урганиш шуни курсатадики, уларнинг ярмидан ортига усмирлик чоридано спиртли ичимликларни истеъмол кила бошлаган. Алкоголь котилликка моуиллиуни кучайтиргани. Шахснинг психик мувозанатини издан чик,аргани шубхасиз. Котилликкача, тажовўзкор хатти -ҳаракатлари асосан дук -пуписалар, калтаклаш, хакора!лаш ва муштлашишлар тарзида намоён булиб, шахсга ва жамоат тартибига карш:и каратигандир. Тарбия шароитларининг тахлили котиллик учун жазога махкум килинган шахсларнинг аксарияти номакбул шароитларда тарбияланганини курсатади. Болаликдан етим колиб ёки отасиз, онасиз оилаларда усиб улгайганларда жиноятга моииллик кучли булади. Оилада ота ёки онанинг булмаслиги, улардан бирининг судлангани, айникса онанинг судлангани криминоген омилни кучайтириши аниқланди.

Болаликдаги тажовўзкор хулк, - атворнинг усмирлик ва ёшлик чоғларида хукукбўзарлик ва жиноий хулк -атворга айланиб бориши кўзатилади. Урганилаётган махкумларнинг учдан бир кисми биринчи марта 16-17 ёшлигида хукм килингани ҳам шундан далолат беради. Бу шахслар ишёкмасс, мехнат интизомини кайта -кайта бўзишар, ичкиликбозлик қилишар, доимо жанжал (конфликт) келтириб чикаришарди. Арийиб ҳар иккисидан бирида акли норасолик (аномалия) кўзга

ташланиб, бу хатти - ҳаракатлари учун жавоб бера олмаслигини истисно килмасди: сурункали ичкиликбозлик, психопатия (жазавага тушиш) бош миясининг органик касалланиши, шизофрения кабилар шу жумладандир.

Техниканинг мисли курилмаган тараккиёти ва турмушнинг купчилик соҳаларига кудратли энергия манбалари кириб келиши натижасида эхтиетсизлик окибатида жиноятлар содир этилишининг ижтимоий хавфлилик даражаси кучайди. Эхтиетсизлик хатти - ҳаракат билан субъектнинг ички дунёси ва у йуналтирилган кадриятлар системасиаро психологик мезанизмни аниқлаш энг муҳим вазифалардан булиб олди.

Терговчи ва суд томонидан айбланувчи шахсининг психологик хусусиятларини тулаксшли ва чу^ур урганиш бир катор долзарб масалаларни хал этишга кумаклашади:

1. Содир этилган жиноятни тўғри классификациялаш;
2. Тергов ҳаракатлари муваффа^иятни таъминлайдиган тактик усулларни тўғри танлаш;
3. Хукукбўзар шахсига рационаллашуви даражаси нуктаи назаридан тарбиявий таъсир утказиш биринчи суроедан бошланиши, ҳамда терговчи ва судьянинг ушбу шахе ўзига хос хусусиятларини, усиб -улгайиш динамикасини чукур билишлари;
4. Агар терговчи айбланувчининг психологик хусусиятларини ургана олган булса, жиноят сабаблари ва шарт -шароитларини аниқлашга дойр тулакони ва чух^ур маъно касб этади.

Криминал психологияда жиноятчи шахеини урганиш дастури айна^са катта аҳамиятга эга. Унда куйидаги белгиларни курсатиб ут^иш керак.

Ижтимоий - демографик. Бу гурух жинс, ёш, маълумот, сиёсий эътихсод, ижтимоий мавке, мут^ахассислик, қандай ролга мансудлик кабилар билан таърифланади.

Ижтимоий -психологик. Бу гурук буйича шахснинг айув - идроки, иродаси, маънавий фазилатлари, ҳарактерига хос хусусиятлари ва хсжазолар бахоланади.

Психо - физиологик (жисмоний). Бу гурухга темперамент (шахснинг куч - гайрати асаб фаолиятининг Ҳаракатчанлиги ва мутаносиблиги, шунингдек патологик кусурлар хусусида маълумотлар) киритилади.

Айбланувчи шахсининг психологик урганилиши унинг ички дунёси, эҳтиёжлари, хатти-ҳаракатига туртки берувчи майллари, хиссий иродавий хусусиятлари, қобилиятлари, интеллектуал фаолиятнинг хусусий ўзига хосликлари (фикрлаш, идрок, хотира, бошқа билиш жараёнлари)ни тадқиқ, этишдан иборатдир.

Айбланувчи психологик хусусиятларининг урганилиши жиноятни тергов қилишнинг ажралмас таркибий қисми булмори даркор, ҳамда ҳар бир алоҳида ҳолатда бу маълумотларнинг тадрижи жиноят ишининг категорияси ва моҳиятига, айбланувчи шахсининг хусусиятларига боғлиқ равишда конкретлаштирилиши лозим.

Жиной хатти-ҳаракатларнинг ижтимоий-психологик сабаблари

Моддий кадрятларга булган эҳтиёж ва уларни қониқтириш учун керакли булган имкониятлар уртасидаги ўзилишлар купгина жиной килмишларни келтириб чиқаради. Масалан, тадқиқотлар шуни курсатадики, туманларда маиший хизматларнинг аҳолига етишмаслиги купрок низоларга олиб келади (Алимов СБ., Антонов-Романовская Г. З. 2002).

Тажовус курсатувчи шахснинг ижтимоийлашган даражаси пасд (оила, мактаб, колледж ва ишчи жамоаларда куплаб муаммолар вужудка келади), мотивацион доираси эгоцентрик ҳолатда бўлгани сабабли ўзини ўзи оклаш белгилари билан ажралиб туради (алкоголизм ва кашандалик жиной килмишларини фаоллаштиради), ижтимоий муҳит билан боғлиқ булган ўзаро хатти-ҳаракат бўзиладй (безорилик, оммавий тартиб бўзишлар), психиканинг мусгахкам эмаслиги, ҳуқуқий онгнинг пастлиги, умумий маданиятининг бушлиги, тез таъсирчан булиш каби кўринишлар намоён булади.

Безорилик ҳаракатлари бошқалар учун намуна сифатида булиши эҳтимолдаи холи эмас. Қртмлик содир килган шахслар психологиясига назар ташлаганимизда уларнинг бири-бирига булган муҳтожлигини куришимиз мумкин.

Статистик маълумотларга кура жинойтчи шахе ўз улжасига к.агтик боғлапиб қоладики, у билан алокани бўзиш унинг учун катта зарба олиш билан темгдир. Купинча бири-бирига булган муҳтожлик эҳтиёжи учинчи одам оркали амалга оширилиши мумкин.

Жиной ишга кул уриш қандай психологик холларда намоён булади? Котилликни содир эттан 500 та жинойтчи шахсларни урганиб чикилгапда шундай ҳолат апиқдандики, уларнинг ярими ёшлик дам-ларданок алкоголь ичимлиги ва гиёхванд моддаларни истъемолкил-ганлар. Бу холлатлар уларда *қурқитиш*, уришиш, *ҳакоратлаш* каби тажовус ҳаракатларда намоён болтан. Бу жинойтчи шахсларнинг ак-сарияти эркақлар булса, уларнинг улжалари купинча (ярмидан купи) аёлларни ташкил килган, учдан бир қисмида улар (котил ва жабирла-нувчи) нотаниш булган ёки жиной килмишни содир булишидан олдин таниш булганлар. 30% холлатларда улар кариндош булганлар (бундан 86% улар эри хотин), колган 21,4% да бир бирлари билан таниш булганлар.

Аксарият холларда жиной килмишни одамлар 20-30 ёшларида содир этар эканлар. Уларнинг хапи-ҳаракатларида ваҳшийлик туйғу-си яккол курииб турилади (хаГнюнлар, болалар, кекса қарияларга нисбатан).

Хрзирги пайтда болаларпппг ёшлик даврларида тажовускорлик ҳаракатлари, успиринлик даврларида ноқонуний хулқни куришимиз мумкин. Ёшларнинг учдан бир қисмини урганиб курилганда шу нарсага амин булиндики, 16-17 ёшдагилар биринчи мартда жиной жазога тортилганлар.

Жиной жазога тортилгаиларнинг 500 тадан 380 таси суд-психиатрик экспертизасидан утишлари керак булган. Экспертизадан утган ҳар иккинчи шахеда ҳар хил аномал ҳолатлар намоён булган (сурункали алкогольизм, гиёхвандлик, психопатия, бош миянинг касалланиши, шизофрения ва хж)

л,н Х,озирги пайтда техниканннг ривожланиши билан биргалиқда эҳтиетсизлик натижасида содир этилган жинойтларнинг сони ортиб бормокда. Бу ерда жинойтларнинг механизими ва шахснинг индивидуал хусусиятлари ва эҳтиётсиз ҳаракатларнинг боғлиқлик томонла-рини куришимиз мумкин. Интизомсизлик, бегамлик, юзаки фикр юритиш, палапартишлик ва хж.лар юзасида бундай ишлар содир килинади.

Жиноятчи шахсларни урганиш давомида терговчи ва суд хо-димлари куйидаги долзарб вазифаларга эъшбор каратишлари лозим:

1. жиноий килмишни тўғри тавсиф қилиш;

4тергов ҳаракатларининг самарадорлигини ошириш учун керакли булган тактик йулларни танлаш;

5терговчи ва суд ходимлари томонидан айбланувчининг индивидуал хусусиятларига таяпган холда биринчи сурок қилиш пайтларидаёк шахсга тарбиявий таъсир утказиш;

4. айбланувчи шахснинг психологик хусусият-ларини чукур ва ҳар томонлама урганган холда, жиноятнинг сабаби ва шароитларини намоён қилишга булган ишларни олиб бориш кабилар.

Криминалистик психология фанида жиноятчи шахени урганиш 3-та йуналиш оркали амалга оширилади:

- ижтимоий-демографик: жинси, ёши, маълумоти, ижтимоий мавкеи, мутахассислиги ва х-к;

1. ижтимоий-психологик: интеллектуал, иродавий, ахлокий сифатлари;

2. психофизиологию темперамент, нерв фаолиятининг кучи, ҳаракатчанлиги ва вазмиилиги, шахснинг патологик курипишлари Хакида маълумот ва хж.ларга эътиборга олинади.

Жиноятчи шахени урганиш давомида биринчи уриида унинг *ички* дунёеи, эҳтиёжлари, мойиллшашри, змоционал-иродавий доираси, қобилятилари, интеллектуал фаолиятининг индивидуал хусусиятлари (тафаккур, қабул қилиш, хотира ва бошқа урганиш жараёнлари)га эътибор бериш лозим. Масалан, судланувчи шахснинг психологик хусусиятларини урганиш тергов ишларининг таркибий кисми булиб хисобланади ва бу ерда маълумотлар доираси аниқ даражада булиши лозим (кайси жиноий ишлар тоифасига таълукди, айбдор шахси инг кайси хусусиятлари инобатга олинади ва х-к.).

Юрист шахси психологияси асослари

Шахс муаммоси. “Шахс” тушунчаси – бу комплекс ва кўплаб фанлараро ишлатиладиган тушунчадир. Умумий олганда эса шахс деганда “хомо сапиенс” (ақлли инсон) вакили, ижтимоий жонзот, жамият аъзоси, фуқаро, арбоб сифатидаги аниқ инсон тушунилади. Шахс – бу инсоннинг бир тизимли белгиси, унинг инсоннинг бутун ҳаёттий фаолиятида ва ҳар бир ҳаракатида намоён бўладиган энг муҳим ижтимоий хусусиятларини мужассам қиладиган яхлитлиги белгисидир. Юриспруденцияда шахс – бу ақлий қобилятли инсон, онгли равишда ечимларни қабул қиладиган ва ўз қилмишлари учун жавоб бера оладиган ҳуқуқий муносабатлар субъектидир.

Психология ўз предметиға мувофиқ равишда шахсни инсоннинг ижтимоий боғланган, атрофдаги оламни индивидуал-ўзига хос тарзда англашда, унга нисбатан муносабатда ва у билан боғлиқ фаолликда (мослашувлар ёки ўзгаришлар) ифодаланадиган асосий бир тизимли ижтимоий сифатидир. Инсон ҳаёти жараёнида ўзининг унинг олдидаги турмуши ва жамиятдаги фаолияти, ўз хоҳишлари ва эҳтиёжларини қондириши учун сифатлари ва қобилятларини ўзи ривожлантирадиган имкониятларни очадиган тажрибани орттириб, шахсга айлана боради. У ўзининг “МЕН”ини ва ўз ҳаракатларини жамиятда амал қиладиган ва уни ўз эркинлиги ҳамда ҳуқуқларини бошқа инсоннинг эркинлиги ва ҳуқуқларига даҳл қиладиган жойда чеклашини; бошқаларнинг зарари учун эмас, балки уларнинг фойдасини кўзлаб, ўз фарзандлари учун яхши келажакни яратишга мажбур қиладиган нормаларға бўйсундиради. Ҳар бир инсон айни шундай ҳақиқатларда онгли инсон, ўз замонидаги маданий жамият аъзоси, фуқаро, муайян ижтимоий гуруҳ аъзоси, истеъмолчи эмас, балки бунёдкор киши сифатида намоён қилади. Шахс муаммоси - жамиятнинг марказий муаммоларидан биридир. Мазкур жамиятда шахснинг қандай тип

шаклланиб, устунлик қиладиган бўлса, жамиятнинг ўзи ҳам шундай бўлади. Агар одамлар яхшироқ бўла борса, жамият ҳам яхшиланади, бу ёзилмаган ҳақиқатдир. Шахс муаммоси – бу ҳуқуқ соҳасидаги ва юридик органлар фаолиятидаги энг муҳим муаммолардан биридир. Уларда ишлайдиган ва тегишли психологияга эга бўлган кишилар, шахслар юксак натижаларга эришиши мумкин. Улар юксак умумий маданияти, интеллектуал, маданий ва маънавий ривожланишга эҳтиёжлари, фуқаролиги, меҳнатсеварлиги, ҳозирги цивилизация, демократия ва умуминсоний қадриятлар шароитида яшаш ва меҳнат қилишга қобилиятлилиги, инсон эркинликлари ва ҳуқуқларини ҳурмат қилиши, ўз билимларидан тўғри фойдаланиши, Ватанга, атрофдаги табиат, оиласига муҳаббати билан фарқланиб туриши лозим. Булар – бутун юридик органлар ходимлари билан ишлаш тизимининг асосий мақсадларидир.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари мутахассиси, ходим, шахс сифатидаги юристнинг шаклланганлиги билан унинг фаолияти натижалари ўртасидаги принципиал ўзаро боғлиқликлари 1-расмда очиб берилган. Агар ходим фақат билимлар, малакалар ва қобилиятларга эга бўлиб, умумий ва касбий жиҳатдан шахс сифатида ривожланмаган бўлса, у профессионал бўла олмайди. Бутун ҳаётий тажриба шунга ўргатадики, ўзларини профессионал деб ҳисоблайдиган ва “технократлар” деб аталадиган, лекин шахсий, ижтимоий жиҳатдан паст ривожланган кишилар ҳатто ҳар қандай ишда ва айниқса давлат ишида хавфли бўлиши ҳам мумкин. Улар бошқа одамларга зарар етказадиган қўпол хатоларга йўл қўйиши мумкин. Шахсий жиҳатдан паст маданиятга эга шахс – бу ҳамиша потенциал бекорчи, расмиятчи, қонунларни бузувчи, хизмат мавқеини суиистеъмол қилишга мойил ва ҳатто порахўр, жиноятчи бўлиши ҳам мумкин. Буюк чех педагоги Ян Амос Коменский ҳаётий тажрибани яққол ифодалайдиган шундай фикрни билдирган эди: “Эзгулиги ва яхшилиги бўлмаган олимнинг чўчка бурнига илинган тилла узукдан фарқи бўлмайди”.

1-расм. Мутахассис профессионализи компонентларининг унинг фаолиятидаги ютуқлари билан ўзаро алоқаси.

МУТАХАССИС

Касбий таълим даражаси

Билади

Билади ва қўлидан келади

Билади, қўлидан келади ва қобилиятли

Шахсининг касбий жиҳатдан ривожланганлиги даражаси

Паст (хоҳламайди)

Юқори (хоҳлайди)

Паст (хоҳламайди)

Ўртача

Юқори (хоҳлайди)

Паст (хоҳламайди)

Ўртача

Юқори (хоҳлайди)

Маънавий-психологик муносабат даражаси

Ёмон

Салбий

Ёмон, фақат мажбурликдан ва назорат остида бажаради

Ижобий, лекин ҳар куни назорат талаб қилинади

Тиришқок

Ёмон, факат мажбурликдан ва назорат остида бажаради
Ижобий
Тиришқоқ

Фаолиятининг муваффақиятлилиги
Жуда паст
Паст (эплай олмайди)
Паст
Қоникарли (кўп жихатдан расман)
Қоникарли (лекин ҳар доим ҳам эплай олмайди)
Қоникарли (кўп жихатдан расман)
Яхши
Аъло

Хукукни муҳофаза қилиш органларида шахс муаммосини амалда ҳал этишнинг назарий-методологик шартлари. Хукукни муҳофаза қилиш органларида шахс муаммосини амалда муваффақиятли ҳал этиш учун энг қамада унга нисбатан илмий жихатдан ишончли тарзда ёндашиш керак. Ташкилот доирасида уз фаолиятини амалга оширадиган шахс психологиясини тушунишга нисбатан аввал-бошданок психика, хукукни муҳофаза қилиш органидаги фаолият ва ташкилий шарт-шароитларнинг яхлитлиги ҳосиласи сифатида ёндашиш айниқса муҳимдир. Бундай ёндашув бир қатор назарий-методологик ҳолатларга таянадиган ташкилий-фаолиятли концепцияда (А.М.Столяренко, 2001) амалга оширилади.

Шахс психологияси яхлит, бир тизимли (яхлитлик, тизимлилик тамойили) бўлади. Инсон ягона яхлитлик тарзида фаолият юритадиган биоижтимоий тизимдан иборатдир. У ҳар доим қисмлар бўйича эмас, балки яхлит ҳолида намоён бўлади, ривожланади ва шаклланади. Психикада уз-узича, табиий равишда, бошқа омилларга боғлиқ бўлмасдан юз берадиган жараёнлар ёки функциялар бўлмайди. Улар ҳамиша – онгли равишда амал қиладиган шахснинг олдида қуйган мақсади ва тизим ҳосил қилувчи хусусиятлари томонидан тартибга солинадиган психик фаолиятининг умумий оқимида қиладиган элементлари бўлади. Улар ҳамиша – шахснинг ҳар доим шахсийлик бўёғига эга яхлит ички дунёсининг шахсан белгиланадиган элементлари бўлади. Уларнинг фаолият, ҳаракатлар, қилмишларда намоён бўлиши ҳар доим шахс билан боғлиқ бўлади ва санкция қилинади. Масъулият, ҳалоллик, эътиборлилик, инсонийлик, қонунийлик ва бошқа сифатлар – шахснинг бир-биридан ажралган эмас, балки бир сафда жойлашган сифатлари бўлиб, шахснинг бир тизимлилиги қуринишларидир ва улар жами арифметик суммага солинмайди. Шунинг учун шахснинг бир тизимлилик хусусиятларини белгиламасдан, уни ягона яхлитлик, алоҳида, уз устуворликларига эга узига ҳос ҳаётини тушунмасдан шахс психологиясини тушуниб бўлмайди. Шахсни қисмлар бўйича шакллантириш ёки олдин уни уқитиш, сунгра ривожлантириш ёхуд биров унга раҳбарлик қилиб, бошқа биров уни тарбиялаши, айрим тadbирлар мисолида уқитиб, бошқалари орқали тарбиялаш мумкин эмас. Шахс билан бир тизимли негизда ишлаш керак.

Шахс психологияси тузилмани ва иерархикдир (тузилмаллик ва иерархиклик тамойили). Ҳар қандай тизим – элементларнинг шунчаки бир хаотик йигиндиси эмас, балки уларнинг муайян тарзда бир-бирига бўйсунадиган элементлар тузилмаси, гуруҳлари билан ички уюшмасидир. Шахснинг ички оламида ўрта асосий психологик соҳалар (психологик элементларнинг кичик тузилмалари, кичик тизимлари, гуруҳлари – 2-расм): йуналганлик, операционал ва модуляцион соҳалар ажратиб қурсатилади.

Йуналганлик соҳаси (эҳтиёжли-мотивацион) шахснинг барча ундовчи қучлари – унинг қарашлари, эътиқодлари, идеаллари, эҳтиёжлари, қизиқишлари, мақсадлари, ҳаётий режалари, майллари, қурсатмалари, мотивлари ва бошқаларни уз ичига олади. Бу соҳанинг психологик компонентлари шахснинг фаоллиги ва муносабатларининг танловчи йуналганлигини белгилайди ва уларга бошқа психологик соҳаларнинг психологик

компонентларини жалб қилиб, шахснинг имкониятларидан фойдаланиш даражаси, туси ва усулига таъсир қилади. Бу соҳа шахс психологиясида тизимни ҳосил қилувчи, устувор рол уйнайди.

Операционал соҳа йўналганлик соҳаси белгилайдиган мақсадларга эришиш усуллари ва воситалари ролини уйнайдиган психологик элементларни уз ичига олади. Шахс – нафакат у қиладиган иш, шу билан бирга шахснинг бу ишни қай тарзда бажариши ҳамдир. Бу соҳада узига хос компонентларнинг икки гуруҳи: ахлокий-амалий ва касбий-амалий гуруҳлари мавжуд. Шахс уз мақсадларига амалда эришиш учун ахлокий (бурч, масъулият, ҳалоллик, батартиблик, меҳнатсеварлик, жамоачилик, дўстлик, бирдамлик ёки уларга зид муносабатлар-воситалар) ва касбий (уюшқоқлик, тиришқоқлик, дадиллик, малакалар, қобилиятлар) воситалардан фойдаланади.

Модуляцион (психофизиологик) соҳа ҳаракатлар мақсадлари, сабаблари ва усуллари белгиламайди, балки шахснинг бошқа соҳаларига ва уларнинг намоён бўлишига динамик таъсир кўрсатади. Бу бошқа психологик хусусиятларнинг шу жумладан йўналганлик ва операционал соҳаларга ҳам тегишли бўлган турли кучида, ҳаракатчанлиги, мутаносиблиги, тезлиги, келишилганлиги, эмоционал сифатларида кўринади. Соҳалар иерархиясида модуляцион (психофизиологик) соҳа – бошқаларига хизмат қиладиган қўйи соҳадир.

2-расм. Шахс ҳуқуқий психологиясининг макротузилмаси.

Йўналиш соҳаси (эҳтиёжли-мотивацион)

Операционал соҳа

Модуляцион (психофизиологик) соҳа

Шахснинг бундай тузилиши ва унинг соҳаларининг ўзаро муносабатлари бир қатор амалий аҳамиятга эга ҳулосалар учун асос бўлади:

Шахсни ўрганишда унинг барча соҳаларини албатта ўрганиш керак. Масалан, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида ишлаш учун номзоднинг яроқлилиги ҳақида фақат (ёки асосан) унинг психофизиологик ёки қандайдир бошқа соҳасини ўрганиш асосида ҳулоса чиқариб бўлмайди;

Шахснинг қандайдир психологик хусусиятига баҳо беришда унинг қайси соҳага киришини, унда ниманинг устунлик қилиши ва унинг ўзи нимага таъсир қилишини аниқ билиш керак бўлади;

Шахсни соҳаларнинг жамики мажмуи бўйича интеграл баҳолаш, танлаш ва ёрдам беришда биринчи иккита соҳанинг ва айниқса биринчиси – йўналганлик соҳасининг хусусиятларини баҳолашга афзаллик бериш лозим;

ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходими шахсини ривожлантиришда шахснинг барча соҳаларига таъсир кўрсатиш, биринчиси ва иккинчисининг устуворлигини ҳисобга олиш зарур.

Ҳар қандай ёшдаги шахс психологияси қанчалик барқарор бўлмасин узлуксиз ўзгариб боради (ривожланиш тамойили). Дунёда ўзгармайдиган нарса йўқ ва инсон психологияси ҳам бундан мустасно эмас. Бошқа масала – нима ўзгаради, қай даражада, қандай тезлик, қандай қийинчиликлар билан ўзгаради. Шахснинг ёши ўта боргани сари унинг бундан олдинги ҳаётида шаклланган психологик хусусиятлари секинроқ, қийинроқ ўзгаради, лекин барибир ўзгаради. Тадқиқот ва тажрибанинг кўрсатишича, йўналганлик соҳасига тегишли сифатлар операционал соҳа кўрсаткичларига нисбатан анча барқарор ва кам ўзгарувчан бўлади. Яна шу нарса ҳам тасдиқланганки, кўпгина профессионал муҳим сифатларнинг алоҳида паст кўрсаткичлари ходим билан психологик жиҳатдан аниқ мақсадни кўзлайдиган ва самарали иш олиб боришда (патология бўлмаганида) нисбатан тезроқ ривожланишнинг ўртача даражасига олиб чиқилиши мумкин. Шунинг учун ходимлар билан ишлашда психологик-педагогик нигилизм умумий йўл қўймаслик керак.

Агар биз шахсни психологик ривожлантиришни тартибга солишга қаратилган аниқ мақсадни кўзлайдиган таъсирлардан воз кечсак, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида ишловчилардаги реал ўзгаришлар бизсиз ҳам юз беради, лекин улар ҳар доим ҳам ижобий бўлавермайди. Шундан келиб чиқадиган ғоят муҳим амалий хулосалардан бири шундай: ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида ишлаш учун одамларни нафақат танлаб олиш, шу билан бирга уларнинг ривожланишига ҳам психологик-педагогик жиҳатдан узлуксиз ва ваколатли тарзда кўмаклашиб бориш керак.

Шахснинг моҳияти, унинг асосий психологик хусусиятлари туғма ва биологик жиҳатдан эмас, балки ҳал қилувчи даражада ҳаёти давомида, жамият томонидан шакллантирилади (ижтимоий боғлиқлик тамойили). Инсон мавжудлиги, овқат ейиши, сув ичиши, нафас олиши, оғриқларни сезиши, жинсий эҳтиёжларини қондириши учун шахс эмас, балки онглилиги ва ўзини ўзи англаши, кадр-қиммат вав виждон ҳисларига, абстракт фикрлаш, режалаштириш ва олдиндан кўра билиш, ўз ҳаёти йўлини танлаш, ўзининг феъл-атвори ҳақида ўзига ҳисобот бериш, ўз олдига муайян ҳаётий мақсадларни қўйиш ва бошқаларидан воз кечиш, мақсадларга эришишнинг бир хил усуллари танлаш ва ахлоққа ва қонунларга зидларидан қочиш, ўзини ўзи назорат қилиш ва ўзини ўзи бошқариш, бошқа одамларга нисбатан инсоний ва яхши муомалада бўлиш ёки уларнинг дардлари ва талабларини эшитмаслик ва шу каби қобилиятларига эгаллиги сабабли ҳам шахс бўлиб ҳисобланади. Ҳар қандай инсон, шубҳасиз, биологик хусусиятларга эга, лекин улар унинг шахсининг моҳиятини ташкил этмайди. Шунинг учун ходим шахсини аввало ижтимоий жиҳатдан ривожлантириш керак. Унинг ҳаёти ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларидаги фаолиятидаги муваффақият ҳам ана шунга боғлиқ бўлади.

Ходимнинг феъл-атвори, унинг қилмишлари психологик жиҳатдан унинг ўша пайтдаги хусусиятлари, сифатлари, психик ҳолатининг ўзаро таъсири ва унинг аниқ ҳаётий вазиятни тушуниши билан белгиланади (шахс психологияси ва фаолиятнинг ўзаро боғлиқлиги тамойили). Бундан олдинги иккита қоидадаёқ шахс психологиясининг катта динамиклиги кўзга ташланади. Унинг аниқ ҳаётий ёки хизматдаги вазият шароитлари таъсирида қилмишлари, ҳаракатлари, фаолиятида намоён бўлиши, уни тушуниш хусусиятлари, унга муносабати, бажарадиган вазифалари, уларни ҳал этишга қўшилганлиги, шахс психологик ҳолати, бошқа кишининг виқтимлигига боғлиқлиги ҳам динамикдир.

Иккита фундаментал психологик қонуният мавжуд: ташқи сабаблар ички шарт-шароитлар орқали ва ички сабаблар ташқи шарт-шароитлар орқали амал қилади. А.Н.Леонтьевнинг психологик фаолият назарияси фақат шахс билан детерминизацияланган фаолият ва психологияси фақат ичидан детерминизацияланган ёпиқ тизим сифатидаги шахс ҳақидаги бир томонлама тасаввурни бартараф этишни бошлаб берди³. Б.Ф.Ломов “субъект-объект” тизимини таҳлил этишнинг чеклангани ва шахс ва унинг фаолиятини ижтимоий муносабатлар тизимидаги ҳаракатсиз, бундаги унинг ижтимоий-психологик “чизиқлар” тизимини “кесиб ўтишисиз”, яъни ижтимоий-психологик жиҳатсиз психологик тушунишга йўл қўйиб бўлмаслигини тўғри қайд қилган⁴. Шунинг учун айнан бир шахснинг қилмишлари ва ҳаракатлари ижтимоий, маънавий етуқлиги, профессионализми даражаси бўйича турли вазиятларда фарқланиши мумкин. Айнан шу сабабли одамнинг қилмишлари ва ҳаракатлари ҳар доим ҳам бирдек унинг сифатлари билан белгиланади, деган фикр ҳам хатодир (худди шунинг акси – “инсоннинг феъл-атвори бутунлай вазиятлар билан белгиланади”, деган фикр ҳам тўғри эмас).

Ғоят муҳим амалий хулоса: ходимлар билан иш, шахсни танлаш ва унинг ривожланишига раҳбарлик қилишдан ташқари, яна албатта унга психологик раҳбарликни – унга ёрдам бериб, узилишларнинг олдини оладиган узлуксиз ва самарали ёрдам кўрсатишни назарда тутиши лозим.

Фикрларимиз юзасидан айтиб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлган охириги қонуният шундай: шахснинг ривожланишини ҳал қилувчи даражада детерминизация қиладиган, ўзаро бир-бири билан боғлиқ бўлган иккита асосий фактлар гуруҳи – унинг ўзининг фаоллиги ва теварагидаги шарт-шароитлар гуруҳлари бор.

Фаоллик - бу жамики жонзот ривожланишини универсал қонунидир. Теварақдаги оламга, табиатга инсоннинг ўзи (... табиатнинг кучи сифатида қарши туради. У... табиатдаги нарсани ўзлашўтириш учун... ўз танасига тегишли табиий кучларни: қўллари ва оёқлари, боши ва бармоқларини ҳаракатга келтиради. У ана шу ҳаракатлари орқали ташқи табиатга таъсир кўрсатиб ва уни ўзгартириб, айна бир пайтда ўзининг табиатини ҳам ўзгартиради. У ўзида мудраб ётган кучларни ҳаракатга келтиради ва бу кучлар ўйинини ўз ҳокимиятига бўйсундиради”⁵. Ҳозирги фан маълумотлари фаолиятнинг шахсни ва унинг омил хусусиятларини ривожлантирадиган ва шакллантирадиган роли ҳақидаги тасаввурни тасдиқлайди ва чуқурлаштиради. Шахснинг сифатлари – бу кўп жиҳатдан унинг шу кунгача шуғулланиб келган фаолиятларининг интеграл маҳсули бўлиб, унинг ҳозирги фаоллиги эса – унда юз бераётган ўзгаришларнинг бош омилдир. Нимаики фаол бўлса, у ривожланади. Жисмоний кучни ривожлантириш учун мускулларни кўпроқ ишлатиш керак; хотирани ривожлантириш учун эслаб қолишни машқ қилиш лозим; ақлли бўлиш учун бошни “қақшатиб юборадиган” масалаларни ечиш зарур. Атрофдаги шароитлар муайян фикрлар, ниятлар, муносабатлар, қилмишларни фаоллаштиради, бировларини рағбатлантиради ва бошқаларини ушлаб туради ва шу орқали шахс психологияси ривожланишига таъсир қилади. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимининг фаолияти ва бу фаолият кечадиган шароитлар – ҳар бирини узлуксиз ривожлантирувчи кучли двигателлардир. Бироқ уларнинг таъсири бир хилда эмас ва кўп жиҳатдан шахс позицияси, унинг ўз ниятлари, кучлари, фаоллигига боғлиқ бўлади.

Албатта, ходим шахси – ҳар доим нафақат: 1) ўтмишнинг, шу билан бирга 2) долзарб ҳозирги куннинг ва ҳатто 3) кутилаётган келажакнинг (шахс кутаётган ҳаётидаги ўзгаришларнинг) ҳам маҳсулидир. Шунинг учун иккинчи ва учинчисини тартибга солиш (ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятида – ҳар бир ходимнинг унинг мақсадлари, вазифалари, амалга ошириш усуллари, ўз имкониятларини намоён қилиши, кўрсатиладиган аниқ мақсадга интилиш, виждонийлик, қизиқишлар, иродавий кучларни), ижтимоий-психологик, ташкилий ва моддий шароитларни такомиллаштириш, ходимни ўзини ўзи муваффақиятли тасдиқлаш ва ўзини ўзи ривожлантиришга йўналтириш билан биз шахснинг касбий ўсишининг самарали воситалари ва усуллари билан қуролланиб оламиз.

2. Юрист шахсининг профессионал йўналтирилганлиги

Профессионал йўналтирилганлик моҳияти ва аҳамияти. Йўналтирилганлик – бу шахснинг етакчи психологик хусусияти бўлиб, унда шахснинг ҳаёт ва фаолиятга нисбатан жамики интилишлари тақдим этилиб, муносабатлари, позициялари ва фаоллигининг танланишимни белгилайди.

Юристининг профессионал йўналтирилганлиги – бу унинг ўз кучлари ва қобилиятларини мамлакатдаги қонунчилик ва ҳуқуқий тартиботни мустаҳкамлашда қўллашга доир интилишларининг алоҳида тизимидир. У ходимнинг қонунга нисбатан олий ижтимоий ва ҳаётий кадриятга, қонунчилик ва ҳуқуқий тартиботга нисбатан худди шахсий ҳаётий вазифасига, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти ва юрист касбига нисбатан худди ўзининг асосий хусусиятлари ва эҳтиёжлари, касбий вазифаларни ҳал этишнинг қонуний ва маданий усуллари қўлланиш қоидаларига нисбатан бўлгани каби муносабати, касбнинг қийинчиликларига жиддий ёндашуви билан тавсифланади.

Ҳар қандай касбий йўналиш шахснинг инсоний, фуқаролик позициялари, унинг ҳаёт маъносини, ўзининг ундаги ўрнини, дунёқарашнинг хусусиятлари, ҳаётий иделлар, эҳтиёжлар, интилишлар, ҳаётдаги режаларини ва бошқаларни тушунишини акс эттирадиган

умумий йўналишига асосланади. У ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларида касбий йўналишни ривожлантириш негизи бўлади, уларни касбий танлаш ва хизмат жараёнида улар билан ишлашда ўрганиш ва ҳисобга олиш керак бўлади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига хизматга қабул қилинаётган фуқароларнинг қарор топган умумий йўналишининг ўзига хос хусусиятлари бундай вазифани ҳал этиш йўлида ишончли таянч бўлади, кўпинча ҳатто катта қийинчилик ҳам туғдиради. Унинг нуқсонлари кўпинча касбий йўналишни ривожлантириш борасида ўтиб бўлмас тўсиқ бўлади, шунинг учун номзодларни қабул қилиш ва уларда умумий йўналишнинг жиддий камчиликлари аниқланганида алоҳида қатъиятли ечим зарур бўлади.

Профессионал йўналтирилганликнинг асосий элементлари. Ижтимоий-мотивацион сифатлар – ходим, юристнинг касбий йўналиши сифатларининг биринчи кичик гуруҳидир. Унга нисбатан талаблар давлатнинг ички сиёсати ва ҳуқуқнинг ўзаро алоқаси билан белгиланади. Ҳуқуқ – бу жамият ҳаётини тартибга солувчи институтдир. Юридик иш – бу давлатнинг ички сиёсий тусга эга асосий масалалар: фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва шахсий қадр-қимматини, қонунийликни, давлат ва фуқаролик интизоми, жамиятга қарши кўринишларга қарши кураш, жамият ҳаёти ва ривожининг ҳуқуқий таъминоти масалаларига доир ишидир. Бу ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини тавсифлайдиган, юристнинг жамиятдаги ўрнини ва унинг шахсига нисбатан талабларни белгилайдиган асосий омилдир. Шунинг учун касбий йўналиш унинг шахсининг умумий йўналиши билан бевосита боғлиқликда бўлади.

Ижтимоий-мотивацион сифатларнинг ўзаги – бу ижтимоий жиҳатдан етук дунёқараш – ғоялар, эътиқодлар, ҳаёт ва жамиятга қарашлар мажмуидир. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ҳар қандай ходими фақат жамият ҳаётини тушуниб, касбий муаммоларини ҳал этишда ижтимоий жиҳатдан тўғри позицияни эгаллаб, ўз жамиятининг тўлақонли фуқароси, ижтимоий адолат, ўз халқининг яхши келажаги учун онгли курашчи бўлганида ўз ишини муваффақиятли тарзда бажариши мумкин. Унинг жамиятга нисбатан ўзининг касбий мушкулотлари туфайли “эшик қулфининг тешиги орқали” қараши ва аҳоли билан ҳалол фуқароларни ўзи курашаётган ҳуқуқбузарлар билан чалғитмаслиги керак.

Эҳтиёж – бу инсоннинг бирон нарсага нисбатан барқарор ва узоқ муддат давом этадиган кучли эҳтиёжидир. Долзарбланишган эҳтиёж инсонни бундай эҳтиёжни қондириш учун воситаларни доимий излашга ундайди. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ходимига ҳуқуқий давлатни барпо этиш ва мустаҳкамлаш, жиноятчиликка қарши курашда шахсан иштирок этиш бўйича кескин эҳтиёж, ўз ҳаётини ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятига бағишлаш эҳтиёжи хос бўлиши, бундай фаолиятда қатнашишдан ва эришилаётган ижобий натижалардан юксак қониқиш ҳиссини туйиши лозим. Ходимда, албатта, маънавий, маданий, билишга оид ва бошқа маданийлашган эҳтиёжлар ривожланган бўлиши лозим. Ўзини ўзи такомиллаштиришга нисбатан ривожланган эҳтиёж бўлиши муҳимдир. Ҳозирги жамиятдаги ривожланиш даражаси, ҳаёт динамикаси ва мураккаб муаммолар ҳар бир юристдан узлуксиз тарзда билим олиш ва такомиллашувни талаб қилади.

Мойилликлар, идеаллар, ҳаётий режалар ва қизиқишлар узоқ муддат амал қиладиган талабларни белгилайдики, улар, жумладан, юридик касбни танлашга ҳам сабаб бўлади. Ривожланган йўналтирилганлик учун уларнинг барқарор тавсифномалари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида хизмат қилиш ва ишлаш юзасидан – бутун ҳаёти учун мўлжалланган узоқ муддатли режалар, жиноятчиликка қарши кураш ва фуқаролар манфаатларини ҳимоя қилиш самарадорлигини ошириш йўллари излашга нисбатан чинакам, теран қизиқиш хос бўлиши лозим.

Касбий-мотивацион сифатлар – ходим, ички ишлар аскарлари, юристнинг бевосита ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти жараёнида амал қиладиган ва бундай фаолият билан боғланишда бўлиб, унга ва аниқ қилмишларга кенг таъсир қиладиган ундовчи кучларининг иккинчи кичик гуруҳидир. Бундай сифатларнинг уруғлари юрист касбини танлашга қарор қилган ёш инсоннинг умумий йўналишида мавжуд бўлади. Ҳақиқий профессионал ўз

танловини майда-чуйда ҳисоб-китоблар билан эмас, балки ҳаётдаги ўз ўрнини тушуниши, жиноятчиликка қарши курашнинг оғир участкасида ишлаш, фуқаролар, оддий ва ҳалол инсонларни жиноятчилардан ҳимоя қилишга интилиши билан асослайди.

Юристининг ҳуқуқий онги – бу унда реал мавжуд бўлган, унинг ҳуқуқий воқеликни англашини ифодаладиган ҳуқуқий қарашлари ва тасаввурлари, аниқ ҳуқуқий нормаларни билиши, уларга ва ҳуқуқий тартибот соҳаси, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятидаги ҳодисаларга муносабатининг мажмуидир. Ҳуқуқий онг ҳар бир фуқарода бор, лекин у профессионалда бир тизимлилиги, тўлиқлиги, деталлилиги, етуклиги, профессионализи, теран англаниши, эътиқодлилиги билан фарқланиб туриши, илмий маълумотларга асосланиши керак. У юриспруденцияни, ҳуқуқий тартибот масалаларини билгани учун ҳам мутахассисдир. Унинг онгида юридик билимлар ижтимоий, психологик билимлар билан мустаҳкам боғланган, касбий эътиқодга ва қадриятли йўналишларга айланган, ҳуқуқ, қонунчилик ва адолатни юксак даражада ҳис этиши, уларни ўз ишида оғишмай таъкидлаб боришга интилиши билан уйқашиб кетган. Мутахассиснинг ҳуқуқий онгида унинг дунёқараши, дунёни идрок этиши ва оламга муносабатининг ўзига хослиги акс этади. Шубҳасиз, касбий ҳуқуқий онгнинг шаклланиши – бу касбий йўналтирилганликни шакллантиришнинг энг муҳим вазифаларидан биридир.

Профессионал концепция – бу мутахассис касбий йўналтирилганлигининг ўзига хос элементи. У қуйидагилардан иборат бўлади:

у ўзлаштирган ва унинг ўз фаолияти мақсадлари ва вазифаларини, бу фаолиятнинг орган (бўлинма)даги ўрни, унинг бошқа ходимлар, мутахассислар фаолияти билан ўзаро алоқаларини тушунишини ифодаладиган касбий қарашлари, эътиқодлари ва интилишлари мажмуи (“ташкilot тарзини”);

ўз ҳуқуқлари ва мажбуриятларини, уларни амалга ошириш ва мақсадларга эришиш усуллари ва воситалари, шарт-шароитлар, қийинчиликларни тушуниши (“фаолият тарзи”);

ўзининг айнан қандай аниқ шахслар билан ишлаши, улар билан муносабатларни қандай куриши, қандай ўзаро ҳаракат қилиши, қандай нормаларга амал қилиши кераклигини тушуниши (“жамоа тарзи”).

Кўпинча битирувчиларда касбий концепцияда ва айниқса кўпроқ унинг охириги блоки – “жамоа тарзи”да узилишлар учрайди.

Касбий мотивлар: хизмат ва танланган ихтисосликка; касбий фаолиятдаги нозик жиҳатларга қизиқиш ва профессионализм чўққиларини эгаллаш; ҳар доим тўғри ва амалий мақсадларга асосланиш; хизмат истиқболларидан келиб чиқишга интилиш ва уларни шахсий режалари билан боғлаш; хизматдаги соғлом эътирозлар, ўзини ўзи ифодалаш ва ўзини ўзи тасдиқлашга интилишни ҳисобга олиш ва шакллантириш ҳам чуқур эътиборга муҳтож.

Ҳаёт йўналтирилганликка ҳар доим ҳам яхши бўлавермайдиган ўзгаришларни ҳам киритиб туради. Масалан, ҳозирда ИИВнинг таълим муассасаларига ўқишга кираётган шахсларнинг касбий танлов мотивларини тадқиқ қилиш ва уларни 70-80-йиллардаги маълумотлар билан таққослаш шуни кўрсатдики⁶, романтик жиҳат, оилавий анъаналар, ҳарбий хизмат таъсири, касбий ишга нисбатан мазмунли қизиқиш тобора камроқ қайд қилинади ва, аксинча, мушкул иқтисодий ва маиший шароитлардан чиқишни излаш, олдинги ишидан кучли қониқмаслик, қандайдир машғулотлар (спорт, ўқиш, хўжалик) учун бўш вақтга эга бўлиш зарурлиги кўпроқ ўрин олмақда.

Имтиёзлар, яхши иш ҳақиға эга бўлиш, ўзини хавфсиз ҳис қилиш, ўз характерини ўзгартириш, ишончлироқ бўлиш каби мотив биринчи ўринга чиқмоқда. Бошқа тадқиқотлар ҳам тасдиқлаётган бундай ўзгаришлар ҳуқуқий тизимда ишловчи барча шахслардаги мотивлар тизимини ўрганиш, баҳолаш ва ривожлантириш масалаларига эътиборни оширишга мажбур қилади.

⁶

Шахнинг тўғри ривожланган йўналиши – бу ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида хизмат қилишга яроқлилиқнинг мажбурий шартидир (3-расм). Уни лозим даражада ривожлантирмасдан ходимлар билан жами ишлар, уларнинг “юридик технократлар” сифатидаги касбий ўқуви ва касбий таълими фақат зарар етказиши, моҳир қаллоб, ўз манфаатидан бошқа ҳамма нарсага бепарво ва жиноятчиликка қарши кураш, фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ҳуқуқ нормалари обрўсига зарар келтирадиган расмиятчи, амалдорни шакллантириши мумкин. Касбий йўналишдаги нуқсонлар – бу амалдаги ходимларнинг бир қисмида намоён бўладиган касбий бузилишларнинг бош сабабидир.

Ходимлар билан ишлаш, унинг хизмати ва ишини ташкил этишнинг жамики комплекси агар соф ҳуқуқий билимлар, малакалар ва қобилиятлардан ташқари у ҳозирда Ўзбекистон Республикасидаги ҳуқуқий тартибот ва юридик ишларнинг мақсадларини тўғри тушуниш, унга садоқат ва замон талаблари ва жамиятнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган ҳаракатлар стратегиясига асосланадиган теран идрок этилган, етук, фаол касбий позицияни шакллантирса, касбий йўналишни ривожлантиришда лозим натижаларни беради. Ҳар бир раҳбар, кадрлар аппаратининг ходими ана шундай натижани кўзлаши лозим. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ҳаёти ва фаолиятининг бутун тизими, унинг маънавияти ва моддий таъминланганлиги ҳам натижага катта таъсир кўрсатади, чунки инсон ҳар доим сўзлар билан эмас, балки воқеликлар, ишлар, бутун ҳаёт ва унинг хусусиятлари билан тарбияланади.

Пед. Технологиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив”, “Бумеранг”, Кластер, “Ақлий ҳужум” ”Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ” каби интерфаол усуллардан фойдаланилади.

Мавзунини мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Жиноятчи шахс тушунчаси нима ?
2. Қонунбузарликнинг мотивларини келтиринг?
3. Ҳуқуқбузар шахс тавсифи?
4. Жиноятчи шахснинг индивидуал психологик хусусиятларини сананг?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч.
-Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Васильев.В.А. Юридическая психология. Учебник.
–С.П. : Питер.2010.
3. Дулов.А.В. Судебная пс-я. Минск.2005.
4. Ениниев.М.И.Юридическая пс-я.М.: 2006.
5. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертизы.
Учебник.М.: 2008.
6. Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я.
Учебник.М.: 2007.
7. Ситковская.О.Я. Судебни-психологическая экспертиза афффекта.
Учебник. Мет-пос.М.:2008.
8. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
9. Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси
Муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
10. Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.:
Прогресс,2006.

Технологик карта

6 - МАВЗУ	Уюшган жиноятчилик ва жиноий гуруҳлар психологияси.
Мақсад ва вазифалар	Талабаларни уюшган жиноятчилик ва жиноий гуруҳлар психологияси, уюшган жиноятчиликнинг кўзга кўринадиган хусусияти асосий жиноий гуруҳни тўзишдан иборат бўлган, бу гуруҳ, ўз даражадаги тартиб ва интизомга солиш ва ихтиёрий (хдр ким ўз жойини ўзи билиши, бошқа нарсаларга аралашмаслиги) тизимини тузишдан иборат эканлигини ўрганади.
Ўқув жараёнининг мазмуни	<ul style="list-style-type: none"> -Уюшган жиноятчилик мотивлари. -Жиноий гуруҳларнинг психологик тавсифи. -Жиноий гуруҳлар ҳаракатларининг психологияси. -Шахс ва гуруҳнинг криминал йўналишининг ижтимоий-психологик тавсифи.
Ўқув жараёнининг амалга ошириш технологияси	<p>Метод: оғзаки баён қилиш, “ФСМУ”, “Блиц”, “Кластер”, “Интер фаол”, “Баҳс – мунозара” методи, жамоатчилик фикрий фаолияти, ижодий, танқидий ва таҳлилий ёндашув асосида ўтказилади.</p> <p>Шакл: аудитория – дарс шакли, жамоада ишлаш.</p> <p>Восита: тарқатма материаллар – матнлар, маълумотномалар</p> <p>Усул: ёзма материаллар ва чизмаларни аниқ ажратиш ва белгилаш асосида.</p> <p>Назорат: савол - жавоблар</p>
Кутиладиган натижалар	<p style="text-align: center;">Ўқитувчи:</p> <p>Маърузачи қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан мавзунинг ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғотади. Ўз олдига қўйган мақсадига эришади.</p> <p style="text-align: center;">Талаба:</p> <p>Янги билимларни эгаллайди. Яқка ҳолда ва гуруҳ билан ишлашни ўрганади. Нутқи ривожланади ва эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.</p>
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	Педагогик ва психологик технологияларни ўзлаштириш ва уларни дарсга тадбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш, мавзуни ҳаётий воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш.

6. Мавзу. Уюшган жиноятчилик ва жиноий гуруҳлар психологияси.

Режа:

- 1.Уюшган жиноятчилик мотивлари.
- 2.Жиноий гуруҳларнинг психологик тавсифи.
- 3.Жиноий гуруҳлар ҳаракатларининг психологияси.
- 4.Шахс ва гуруҳнинг криминал йўналишининг ижтимоий-психологик тавсифи.

Кириш.

Уюшган жиноятчиликнинг кўзга кўринадиган хусусияти асосий жиноий гуруҳни тўзишдан иборат бўлиб, бу гуруҳ, ўз даражадаги тартиб ва интизомга солиш ва ихтиёрий (хар ким ўз жойини ўзи билиши, бошқд нарсаларга аралашмаслиги) тизимини тузишдан иборат.

1.Уюшган жиноятчилик мотивлари.

Уюшган жиноятчиликнинг кўзга кўринадиган хусусияти асосий жиноий гуруҳни тўзишдан и борат булиб, бу гуруҳ, ўз даражадаги тартиб ва интизомга солиш ва иерархии (хдр ким ўз жойини ўзи билиши, бошқд нарсаларга аралашмаслиги) тизимини тушзншдаи иборат.

2.Жиноий гуруҳларнинг психологик тавсифи.

Жиноий гурухнинг булимларини куйидаги шаклда куришимиз мумкин: бутун гурухни, ёки унинг алохида иштирокчиларини бошқарувчи шахс, масъулиятли жойдаги ижрочи; иккинчи даражали ижрочи; оппозиция, гурухнинг "буш халкаси"; иродали оппозиция, гурухга карши ҳаракат юрутиши мумкин,

3. Жиноий гурухлар ҳаракатларининг психологияси.

Жиноий гурухнинг "юраги уриб туриши учун" доимо фаолият донрасини замон ва имкон томонидан кенгайтириб туриш лозим. Бундай ҳаракатлар булмаса жиноий фаолиятига нукта куйилади. Жиноий гурухнинг ички психологик ва функционал тизими қанчалик мустаҳкам ривожланган булса шунчалик унинг фаолияти мақсадга йуналган булади ва аъзолари уртасидаги роллар ва вазифалар аниқ, белгиланган булади.

4. Шахс ва гурухнинг криминал йўналишининг ижтимоий-психологик тавсифи.

Жиноий жамоаларнинг уюшганлиги маълум бир ҳудуд, давлатларда криминологеншароитларни яратади. Ушбу жиноий оламга кўпгина ёш йигитлар жалб қилинади. Уларга катта-катта моддий рағбатлантириш ваъдаларни бериш орқали "тузоққа илинтириш" ва ўз жиноий ғояларини амалга ошириш жамоаларнинг кенгайтиши ва янада чуқурлашишига олиб келади.

Уюшган жиноятчилик ва жиноий гурухлар психологияси

Уюшган жиноятчиликга психологик тавсиф. Уюшган жиноятчиликнинг кўзга кўринадиган хусусияти асосий жиноий гурухни тўзишдан и борат булиб, бу гурух, ўз даражадаги тартиб ва интизомга солиш ва иерархии (хдр ким ўз жойини ўзи билиши, бошқд нарсаларга аралашмаслиги) тизимини тушунганда иборат.

1 ; Бу ихтиёрий тизим 3 та булимдан ташкил топган:

бошқариш;

буйсуниш;

- жиноятлар орасида функциялар (вазифалар) ни таксимлаш кабилардир.

Уюшган жиноятчиликнинг тизими. (кучсиз богинда бармен, шнетсар, фохишабос шахслар ўз фаолиятини юритадилар).

Криминал психология фанининг махсус булимида уюшган жиноятчиликнинг ташкил топиши, у ерда ролларининг таксимланиши ва унинг психологик механизмини урганишга батафсил, тухталиб ўтилади.

Ўз вақтида очилмаган ва жазога тортилмаган; жиноятчи шахс жуда хавфли булиб, у бошқдларга таъсир курсата олади ва шу туфайли жиноий йул орқали бошқа ўзига мустаҳкам булмаган одамларни шакллантиришга ҳаракат килади ва уюшган жиноятчиликни тўзишга бел боғлайди.

Айрим ҳолларда жиноятчи шахс яққа ўзи ҳаракатлар қилишта курби етмайди. Буниинг учун унга уюшгаилик даражаси керак булади.

Жиноий гурухнинг булимларини куйидаги шаклда куришимиз мумкин:

бутун гурухни, ёки унинг алохида иштирокчиларини бошқарувчи шахс;

масъулиятли жойдаги ижрочи; иккинчи даражали ижрочи;

оппозиция, гурухнинг "буш халкаси"; иродали оппозиция, гурухга карши ҳаракат юрутишимумкин,

Жамиятда бошлик (стакчи) мавкеини урнатиш жуда ҳам муҳим ва мураккаб. Чунки уни (етакчи) ҳамма тан олиши ва унга буйсунишлари лозим.

Жиноий гурухни шаклланишида куйидаги омиллар рол уйнайди:

а) жиноятни бир ўзи содир қила олмаслиги;

б) жиноий ишларга йуналтирилган кизиқишларнинг бирлиги;

в) ўзаро хайрихолик, самиймилиги;...

г) хулқи, ишончлари, ҳукукий онгининг ухшашликлари (камчиликлари).

Жиноий гурухлар куйидаги. белгиларга эга:

1. уюшганлиги (катъий иерархия, тартиб-қоида, пастки бугин юқори бугинга буйсунишини инобатга олиш);

2. мустахкамлиги (гурухнинг барбот булишидан сунг кайта тикланиши);

- гурух, сардорларининг килмишлари буйича маъсулиятдан кутилиш учун керакли булган бошқарув тизимини тўзиш (яъни, айрим аъзолари жиноий жазога тортилганда ҳам жамоа сакланиб қолади);

- ўзларининг қора ниятларини амалга ошириш; ва худудда ҳуқумдорлик урнатиш учун турли жиноятларни содир этиш.

Жиноий гурухнинг "юраги уриб туриши учун" доимо фаолият донрасини замон ва имкон томонидан кенгайтириб туриш лозим. Бундай ҳаракатлар булмаса жиноий фаолиятига нуқта қуйилади.

Жиноий гурухнинг ички психологик ва функционал тизими қанчалик мустахкам ривожланган булса шунчалик унинг фаолияти мақсадга йуналган булади ва аъзолари уртасидаги роллар ва вазифалар аниқ, белгиланган булади.

Жиноий гурух иштирокчилари орасида фақат ишчи муносабатлар ҳуқм суради, шахсий муносабатларга ўрин булмайди.

Жиноий гуруҳда доимо 2-та карама-қарши қучлар/туқнашадилар: биринчи қуч гурухнинг ахил булишига ўз ҳиссасини қушса, иккинчиси унинг сйилиб кетишига ҳаракат қилади. Омади чопган пайтида гурух яна бир таи бир жон булади, лекин омадни қулдан бой берган ҳоларда унинг тарқалиши турган гап.

Жиноий гурух орасида маълумот тарқатишнинг ўзга ҳос усуллари маижуд.

- тулик тизим орқали (ҳар бир аъзо бир бирлари билан алоқа уриатадилар ва маълумот берадилар);

- дойра шқлидаги тизим ёрдамида (маълумотнинг йуналиши чапдан унга, ёки ундан чапга)

- "занжир - доиранинг булиниши" шқли орқали (биринчи шахе иккинчи шахсга маълумот беради, учинчи шахе маълумотни ким тарқатганлигини билмайди - яъни биринчи шахс кимлигини билмайди, шу боис иккинчи шахе туртинчи одам тўғрисида ҳам ҳеч парса билмайди - яъни учинчи шахедан кейин кимга маълумот ту!пиши номалум,

- "дойра - ўзаги билан" шқли ёрдамида - бошлик гурухнинг битга аъзоси билан боғлиқ, демак у аъзо ҳамма билан боғлиқ;

- комбинация тизими - бошлик гурух аъзоларига маълумот етказиш учун иккита ёки учта шахслар билан боғланади;

- мураккаб тизим - бошлик иккита ёки учта кичик гуруҳлар билан боғланади, улар ўз навбатида бошқа кичик, қатта гуруҳлар билан боғланган булади;

7. қуп тармоқди тизим орқали - етакчи бир меца бошқа шахслар орқали жиноий гуруҳлар билан боғланади ва улар ўзининг ҳимоясини таъминлайди. Улардан олинган маълумотлар махсулотни жунатиш, транспорт, бухгалтерия масалаларига оид булиши мумкин.

Уюшган жиноятчилик тизимида юқори даражада турадиган сардорлар иккита қисимга булилади:

2 қатта талон-тарож ишларни бажарувчи иш билармонлар;

3 жиноятчилар.

Жиноий гуруҳлари ташқил қилувчилари шахслар қуйдаги ҳуқумдорлик вақолатига эга:

- тақдирланиш ҳуқми (яъни, қуйиладиган шартлар бевосита бажариб келинган булиши лозим);

1. буйсундириш, жазо ҳуқми (жазо олиш, ундан ҳалос булиши);

2. эталон ҳуқми (гурух аъзоси етакчига ухшаш учун интилиши);

- норматив ҳуқми (тартиб-қоида, урф-одатларга буйсуниш);

билармонлик ҳуқми (етакчининг обрӯ-эътибори, унинг билими, малақасининг аҳамиятлилиги);

- маълумот ҳуқми (етакчи шахсан ўзи маълумот олишга қодир). Ҳозирги замон шароитида пастги бупшда жонлашган гурух аъзолари ўзларининг бошлиқлари (етакчилари)ни билмаётликлари мумкин: (конспирация туфайли).

Уюшган жиноий гуруҳ (жамоа)ларнинг шаклланишига собик спотчиларуюшмаси манба булиб хисобланишлари мумкин (айниқса рэкет жараёнида). Бунга ижтимоий-психологик асослар сабаб булиши мумкин: "катта спотрни" ташлаб кетган спотчилар келгусида ўзининг ички заҳираларини йукотган, маълум бир касбда билим ва малакаларини куллай олмасликлари, моддий таъминоти йуклиги жиноий гуруҳларга аъзо булиб қолишларига имкоп яратади.

Жиноий жамоаларнинг уюшганлиги маълум бир худуд, давлат-ларда криминоген шароитларни яратади. Ушбу жиноий оламга купгина ёш йигитлар жалб қилинади. Жиноий жамоа уларга катта-катта моддий рағбатлантириш ваъдаларини беради, "тўзokka илинтириш" техникасидан фойдаланган ҳолда ўз жиноий гоёларини амалга оширади, жамоанинг кенгайиши ва янада чуқур булишига имконият яратади.

Уюшган жиноятчилик Уюшган жиноятчилик ижтимоий ута хавфли булиб, жиноятчиликнинг «чуккиси»ни англатади. У одатдаги «жиноий шериклар»дан фарқли уларок жиноий ҳамжамият тарзидаги фаолиятни билдиради.

Уюшган жиноятчилик - барқарор ҳодиса булиб, одатдаги жиноятнинг олдини олиш - профилактика тадбирларига буйсунавермайди, чунки жиноий жамоа иштирокчиларининг криминоген боғликлиги доимий ўзаро таъсир билан кучайтириб турилади, гуруҳ аъзоларидан бирининг жиноий муъитдан четга чиқишига ўриниши эса шавкатсизлик билан уч олинишига сабаб булади.

Уюшган жиноятчилик кенг камровлилиги билан ажралиб туради. Купинча бутун бошли худудларни, халқ хужалиги тармоқларини ўз тури билан камраб олиб, жиноятчиларнинг ҳуқуқ - тартибот идораларидаги айрим коррупцияга мойил ходимлари, порахур, мансабини суистеъмол қилиш, катта миқдорда давлат ва жамоа мулкани ўзлаштириш, қонунга хилоф контрабанда - валюта операциялари ёрдамида жамият тараккиётига ғов булади.

Жиноий ҳамжамият аъзоси булиб қолгач, купчилик жамоачилар фаоллашиб кетади, чунки уларнинг фаолияти гуруҳ «обру - эътибори» билан қувватланиб турилади. Уюшган жиноятчиликни фақат унгагина хос булган учта белгилар билан ҳарактерлаб берилади.

Биринчиси шундан иборатки, барқарор ташкилий тизим ўзok муддат мобайнида, мунтазам жиноий фаолият билан шугулланишни кўзда тутиб, ташкил қилинади, жиноий ҳамжамият аъзолари уртасида мавке зинапоёларига амал қилади, унга кура «куйи» мавкедаги шахе юқориро мавкени эгаллаганга сўзеиз буйсунади, ролла рва фаолият чегаралари

катъият тақсимлаб куйилади, ўзига хос «мехнат тақсимоти» «ихтисослашув» ҳукм суради, «штат рўйхати» монанд тарзда «амаллар» белгилаб куйилади - курбоши (баъзан бир неча гуруҳларнинг курбошлари) - жиноий «касса» ҳазиначиси, алоқачилар, кура ишни бажарадиган жангарилар, «рахбар»га - сурбошига сўзсиз итоат этадилар. Айрим жиноий тудалар ўз разведкалари ва контразведкаларини, баъзан эса хатто ўз судларини тўзатадилар. Жиноий гуруҳ. аъзолари бир - бирига ипсиз боқланган, баъзан «кондош», шу жумладан курбонларнинг туқилган қони эвазига «кондош» булиб қоладилар. Купчилик жиноий гуруҳ, аъзолари «қасам» ичадилар, ҳар қандай шароитда ҳам «шериклари» ва содир этган жиноятларини сир саклашга сўз берадилар. Бу уларнинг «ахлоқ кодексидир».

Иккинчидан, жиноий гуруҳ; гарчи сурбетлиги г>a мураккаб тайёрланганлигига кура пишик - иухта фақат битта жиноятни (масалан банкни умариш) содир этиш учунгина эмас, балки ўзok гудАат1 баъзан йиллар мобайнида жиноий фаолият билан шугулланиш мақсадида таркиб топади.

Уюшган жиноятчиликнинг учинчи белгиси - коррупциядир, бошқача қилиб айтганда, жиноий элементларнинг давлат аппарати ҳамда ҳуқуқ -тартибот идоралари билан чатишиб кетишларидан иборатдир.

Жиноий ҳамжамиятни таҳлил қилганда куйидаг'и омилларга эътибор бериш керак:

1. Ушбу гуруҳга уюшиш сабаблари:

а) «бирлашмасдан» жиноят содир этишнинг имконияти йуклиги;

б) жиноий мақсадларнинг уйғунлиги;
в) шахсий бир - бирини ёктириш;
г) хулк - атворнинг, эътиқодларнинг монандлиги, ҳуқуқий онгдаги умумий норасолик ва хоказо.

2. Жиноий гуруҳда ролларгпшг таксимланиши:

а) ирода сифатлари;
б) ташкилотчиларнинг қобилиятилари;
в) етакчиларнинг обрусси ва ташаббуси;
г) иккинчи даражали аъзоларнинг иродасизлиги, мослашувчанлиги ичкиликка ружу куйиш.

3. Гуруҳ ичидаги тукнашувлар ва зиддиятлар. Уюшган жиноий тизимлар зулукдек жамият қонини сўради. Яширин иқтисод уларнинг молиявий асосидир. Жиноятчиликнинг туб ўзаги ғғараздан иборат мотивдир (Контрабанда, сохта пул ясаш, валюта операциялари қонунларининг бўзилиши каби) давлат ва хизмат сирларини сотиш, қотиллик ва .кийнаш, қурол ва уқ -дори билан қонунга хилоф операциялар каби жиноятлар ва уқ -дори билан қонунга хилоф операциялар каби жиноятлар учун гаразли мотивлашув ҳарактерлидир. Шантаж қилиб тулов ундириш макс'адини кўзлаган жиноятчиликнинг яна бир тури «кинднеппин» (одамларни, қупчилик қолларда болаларни угирлаш) ҳам томир отди. Уюшган жиноий гуруҳларнинг манбаларидан бири (айниқса рэкэт жиноятида) спортчилар булиб қоляпти. Зуровонлигининг интенсивлиги жихатидан рэкэт уюшган жиноятчиликнинг энг тажовўзқор турларидан бири булиб ҳисобланади. Қуп қолларда у жисмоний зурлик ишлатиш, азоблаш, қийнаш, қимнидир гаровга олиш, мол-мулкни йук қилиб ташлаш, босқинчилик кўринишларида намоён булади.

«омади чопган» жиноий ҳамжамият аъзоларида жазонинг муқаррар эмаслиги, қорпоратив бирдамлик, химояланганлик туйғуларини шакллантиради. Бирок, жиноий гуруҳлардан бирини қош этишга оид муваффақиятли утказилган тергов бошқа гуруҳлардаги жиноятчиликларда ҳам қош этилишдан қўрқувни уйғотади, ўзини асраш ҳиссини кўзгатади. Тергов муваффақиятли утқалиши учун жиноий ҳамжамиятнинг психологик анализини, унинг тўзилишини, барча аъзоларини, «лавозим зинапоясидаги» мавқесини, ҳар биринининг шахсий ҳусусиятларини урганиш ва аниқлашдан бошламоқ зарур.

Жиноий гуруҳнинг психологик структураси шундан иборатки, уларда интеграцион муносабатлар ўрнатилган. Бу муносабатлар муҳит билан боғлиқ бўлиб, улар: шахслараро, горизонтал, вертикал ҳолатларда бўлиши мумкин.

Вертикал ҳолатдаги итеграцион бу муносабатлар- ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва давлат органлари билан алоқада бўлиши мумкин. Ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-психологик ва бошқа шароитлар қоррупция, соявий иқтисодиётни қелтириб чиқаради ва кейинчалик ривожлантиради. Интеграцион муносабатлар- жиноий гуруҳ аъзолари ўртасидаги роллий вазифаларга суянади (бу дегани, жиноий фаолиятнинг ҳарактерига кўра роллар, мажбуриятлар иной гуруҳ аъзолари ўртасида таксимланади).

Жиноий гуруҳ ўзининг ҳаракатларини қўйидаги тарзда амалга оширади:

- турли йўллар билан жиноятни қодир этиш учун қеракли бўлган маълумотларни йиғиш;
- ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва бошқа органларни доимо қоррупциялаштириш (қоррупциялашган мансабдор шахслар гуруҳини қеракли бўлган маълумотлар билан таъминлайдилар қадрларга тегишли саволларни ҳал этишга ёрдам берадилар ва гуруҳнинг муҳофазасини ташкиллаштирадидилар);

- ўзларининг ҳатти-ҳаракатларига ташқи қонунийлик бериш мақсадида асосий ижтимоийиқтисодий институтлардан моҳирона фойдаланиш;

- ўзларининг қуччилиги тўғрисида миш-мишлар ва қўрқув тарқатиш;

- гуруҳ сардорларининг қилмишлари бўйича маъсулиятдан қутилиш учун керакли бўлган бошқарув тизимини тузиш (яъни, айрим аъзолари жиноий жазога тортилганда ҳам, жамоа сақланиб қолади);

- ўзларининг қора ниятларини амалга ошириш ва худудда ҳуқумдорлик ўрнатиш учун турли жиноятларни содир этиш.

Жиноий гуруҳнинг яшаб туриши учун доимо фаолият доирасини замон ва имкон томонидан кенгайтириб туриш лозим. Бундай ҳаракатлар бўлмаса жиноий фаолиятига нуқта қўйилади.

Жиноий гуруҳнинг ички психологик ва функционал тизими қанчалик мустаҳкам ривожланган бўлса, шунчалик унинг фаолияти мақсадга йўналган бўлади ва аъзолари ўртасидаги роллар ва вазифалар аниқ белгиланган бўлади.

Жиноий гуруҳ иштирокчилари орасида фақат ишчи муносабатлар ҳукм суради, шахсий муносабатларга ўрин бўлмайди.

Жиноий гуруҳда доимо 2 та қарама-қарши кучлар тўқнашадилар: Биринчи куч гуруҳнинг аҳил бўлишига ўз ҳиссасини қўша, иккинчиси унинг ёйилиб кетишига ҳаракат қилади. Омади чопган пайтида гуруҳ янада бир тан бир жон бўлади, лекин омадни қўлдан бой берган ҳоларда унинг тарқалиши турган гап.

Жиноий гуруҳ орасида маълумот тарқатишнинг ўзига хос усуллари мавжуд:

1. тўлиқ тизим орқали (ҳар бир аъзо бир бирлари билан алоқа ўрнатадилар ва маълумотберадилар);
2. доира шаклидаги тизим (маълумотнинг йўналиши чапдан ўнга, ёки ўнгдан чапга) ёрдамида;
3. “занжир-доиранинг бўлиниши” (биринчи шахс иккинчи шахсга маълумот беради, учинчи шахс маълумотни ким тарқатганлигини билмайди – яъни биринчи шахс кимлигини билмайди, шу боис иккинчи шахс тўртинчи одам тўғрисида ҳам ҳеч нарса билмайди-яъни учинчи шахсдан кейин кимга маълумот тушиши номалум, ?-2-3-?) орқали;
4. “доира - ўзаги билан” – бошлиқ гуруҳнинг битта аъзоси билан боғлиқ, демак у аъзо гамма билан боғлиқ;
5. комбинация тизими – бошлиқ гуруҳ аъзоларига маълумот етказиш учун иккита ёки учта шахслар билан боғланади;
6. мураккаб тизим – бошлиқ иккита ёки учта кичик гуруҳлар билан боғланади, улар ўз навбатида бошқа кичик, катта гуруҳлар билан боғланган балади;
7. кўп тармоқли тизим орқали- етакчи бир неча бошқа шахслардан жиноий гуруҳлар билан боғланади ва улар ўзининг ҳимоясини таъминлайди. Улардан олинган маълумотлар маҳсулотни жўнатиш, транспорт, бухгалтерия масалаларига оид бўлиши мумкин.

Уюшган жиноятчилик тизимида юқори даражада турадиган сардорлар иккита қисимга бўлинади:

1. – катта талон-тарож қилувчи иш билармонлар;
2. - жиноятчилар

Жиноий гуруҳларни ташкил қилувчилари қуйдаги ҳуқумдорлик асосларига эга:

1. тақдирланиш ҳуқуми: қўйиладиган шартлар бевосита бажариб келинган тақдирда;

2. бўйсундириш, жазо ҳукуми: жазо олиниши мумкин, ундан халос бўлиши мумкин;
3. эталон ҳукуми: гуруҳ аъзоси етакчига ўхшашлиги;
4. норматив ҳукуми: тартиб-қоида, урф-одатларга бўйсунтириш;
5. билармонлик ҳукуми: етакчининг обрў этибори, унинг билими, малакаси;
6. маълумот ҳукуми: етакчи ўзи маълумот олишга қодир.

Ҳозирги замон шароитида пастги бўғинда жойлашган гуруҳ аъзолари ўзларининг бошлиқлари (етакчилари)ни лидерларини билмаслиги мумкин (конспирация туфайли) Уюшган жиноий гуруҳ (жамоа)ларнинг шаклланишига собиқ спотчилар манба бўлиб ҳисобланишлари мумкин, (айниқса рэкет жараёнида). Бунга ижтимоий-психологик асослар сабаб бўлиши мумкин: “катта спотрни” ташлаб кетган спотчилар келгусида ўзининг ички заҳираларини йўқотган, маълум бир касбда билим ва малакаларини қўллай олмасликлари, моддий таминоти йўқлиги жиноий гуруҳларга аъзо бўлиб қолишларига имкон яратади. Жиноий жамоаларнинг уюшганлиги маълум бир ҳудуд, давлатларда криминологеншоитларни яратади. Ушбу жиноий оламга кўпгина ёш йигитлар жалб қилинади. Уларга катта-катта моддий рағбатлантириш ваъдаларни бериш орқали “тузоққа илинтириш” ва ўз жиноий ғояларини амалга ошириш жамоаларнинг кенгайиши ва янада чуқурлашишига олиб келади.

Пед. Технологиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив “, “ Бумеранг “, Кластер, “Ақлий хужум” ”Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ” каби интерфаол усуллардан фойдаланилади.

Мавзунини мустаҳкамлаш учун саволлар :

1. Уюшган жиноятчилик мотивлари ҳақида айтиш?
2. Жиноий гуруҳларнинг психологик тавсифи ҳақида айтиш?
3. Жиноий гуруҳлар ҳаракатларининг психологиясини тушунтириш?
4. Шахс ва гуруҳнинг криминал йўналишининг ижтимоий-психологик тавсифи?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

4. Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч.
-Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Васильев.В.А. Юридическая психология. Учебник.
–С.П. : Питер.2010.
3. Дулов.А.В. Судебная пс-я. Минск.2005.
4. Ениниев.М.И. Юридическая пс-я.М.: 2006.
5. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертизы.
Учебник.М.: 2008.
6. Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я.
Учебник.М.: 2007.
7. Ситковская.О.Я. Судебно-психологическая экспертиза аффекта.
Учебник. Мет-пос.М.:2008.
8. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
9. Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси
Муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
10. Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.:

Технологик карта

7 - МАВЗУ	Турли тоифадаги қонунбузарларнинг психологик жихатлари.
Мақсад ва вазифалар	Мавзуга оид тарқатма материалларнинг талабалар томонидан яқка ва гуруҳий асосда ўзлаштириб олинишини таъминлаш, суҳбат – мунозара орқали ўзлаштиришни назорат қилиш.
Ўқув жараёнининг мазмуни	-Социал психологияда одамларни бир – бирига таъсири муаммоси; -Дидактик таъсир назарияси; -Социал психологияда конфоризм ва конфликт; -Ўзаро таъсирни экспериментал схемаси. Бецле схемаси; -Ўзаро таъсирнинг психологисини этик томонларини ишлаб чиқиш.
Ўқув жараёнининг амалга ошириш технологияси	Метод: оғзаки баён қилиш, “баҳс – мунозара” методи, жамоатчилик фикрий фаолияти, ижодий, танқидий ва таҳлилий ёндашув асосида ўтказилади. Шакл: аудитория – дарс шакли, жамоада ишлаш. Восита: тарқатма материаллар – матнлар, маълумотномалар Усул: ёзма материаллар ва чизмаларни аниқ ажратиш ва белгилаш асосида. Назорат: савол - жавоблар
Қутиладиган натижалар	Ўқитувчи: Маърузачи қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан мавзунинг ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғотади. Ўз олдига қўйган мақсадига эришади. Талаба: Янги билимларни эгаллайди. Яқка ҳолда ва гуруҳ билан ишлашни ўрганади. Нутқи ривожланади ва эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	Педагогик ва психологик технологияларни ўзлаштириш ва уларни дарсга тадбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш, мавзунинг ҳаётий воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш.

7. Мавзу. Турли тоифадаги қонунбузарларнинг психологик жихатлари.

Режа :

1. Турли тоифадаги қонунбузарларнинг психологик тавсифи
2. Вояга етмаган қонунбузарларнинг психологик хусусиятлари.
3. Норкамания, алкогольизм мотивларининг психологик тавсифи.
4. Алкоголизм ва норкаманиянинг психопрофилактикаси.

Кириш

Турли тоифадаги қонунбузарларнинг психологик тавсифини, вояга етмаган қонунбузарларнинг психологик хусусиятларини, норкамания, алкогольизм мотивларининг психологик тавсифи, алкогольизм ва норкаманиянинг психопрофилактикаси ҳақида маълум билимлар берилади.

1. Турли тоифадаги қонунбузарларнинг психологик тавсифи

Ноижтимоий ҳулққа эга бўлган дўстлари, тенгқурлари унга ва унинг идеалларини шаклланишига катта таъсир кўрсатади. «Қийин» ўсмирнинг шахсини шаклланишида салбий оилавий шароит энг муҳим бўлиб ҳисобланади. (ичувчи ота-она, уларнинг ахлоқсиз ҳулқи сезиларли даражада таъсир кўрсатиши мумкин.)

2. Вояга етмаган қонунбузарларнинг психологик хусусиятлари.

16 ёшда ўсмир, барча жинойт ишлари бўйича жиноий жавобгарликка тортилади. Ўсмир ёши – бу танглик даври ҳисобланиб, унинг психика ва организими кўп ўзгаришларга учрайди (ота-оналар ўзларининг муносабатларини бошқатдан кўриб чиқишлари лозим).

3. Норкомания, алкогольизм мотивларининг психологик тавсифи.

Норкомания, алкогольизмга қатий чора тадбирлар кўрилади. Психологик суҳбатлар ўтказилади.

4. Алкоголизм ва норкоманиянинг психопрофилактикаси.

Насилдан-насилга ўтадиган биологик омилларини аниқлаш: алкоголь салбий таъсир кўрсатиши; ота-онанинг нерв-психик касалликларга мойинлиги; ҳомиладорлик пайтидаги онанинг соғлиғидаги камчиликлар туғилишидаги нуҳсонлар ва ҳ.к.

Атроф муҳитнинг салбий омиллари ва вояга етмаганлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар асосида пайдо бўлган таъсирланиш оқибатида жиноий иш содир бўлиши мумкин. Жиноий ишларни кўпинча «қийин» педагогик томондан «қўлдан чиқиб қолган» ўсмирлар содир этадилар. Уларнинг қизиқишлари ва ижтимоий қарашларининг билимлари паст даражада бўлганлиги, уларни дангаса, иродасиз, масъулиятсиз, сезгирсиз, агрессив ҳолатларда эканлигини намоён қилади.

Ноижтимоий ҳулққа эга бўлган дўстлари, тенгқурлари унга ва унинг идеалларини шаклланишига катта таъсир кўрсатади. «Қийин» ўсмирнинг шахсини шаклланишида салбий оилавий шароит энг муҳим бўлиб ҳисобланади. (ичувчи ота-она, уларнинг ахлоқсиз ҳулқи сезиларли даражада таъсир кўрсатиши мумкин.)

У ўқишни инкор этади, бу ҳолат ўсмир ва синф жамоаси, педагоглар ўртасида низо келтириб чиқаради. Ўсмир ёши (11-13-14-15 ёшлар) – бу биологик нуқтаи назаридан ўтиш даври бўлиб ҳисобланади, чунки бу ёшда жинсий улғайиш намоён бўлади.

Бу ёшдаги энг муҳим туйғу – катта бўлганлиги, улғайганлигини сезиш (ёшлик даври ортда қолиб катта одам «униб чиқади.»)

Ўсмир ёши – ниҳоятда сезувчан, руҳий томондан тез шикасланувчи, қарама-қаршиликларга эга бўлган ёшдир.

Ўсмирлик ёшида (14-18 ёшлар) – жинсий улғайганлиги ўз якунини топади ва болалар илк бор ишлаб чиқариш меҳнатига қадам кўйядилар. Бу ёшларда уларнинг ижтимоиолашуви охирги босқичдан ўтади. Улар ҳуқуқий ва ахлоқий ҳулқ нормаларини ўзлаштира олган бўладилар ва қонун олдида жавоб беришлари лозим. 14 ёшда ўсмир – айрим жиноий ишлар бўйича жавобгарликка тортилса, (одам ўлдириш, ўғрилиқ, тажовус кўрсатиш ва ҳ.к.), 16 ёшда ўсмир, барча жинойт ишлари бўйича жиноий жавобгарликка тортилади.

Ўсмир ёши – бу танглик даври ҳисобланиб, унинг психика ва организими кўп ўзгаришларга учрайди (ота-оналар ўзларининг муносабатларини бошқатдан кўриб чиқишлари лозим).

Л.С. Выготский ўсиб келаётган ёшнинг қуйдаги танглик нуқталарини очиб берган:

1 ёшда;

3 ёшда ;

7 ёшда ;

13 ёшда энг қийин мураккаб кризис даври.

Нима учун ўсмирлик даври - «қийин» давр деб ҳисобланади?

Биринчидан: организм ва жинсий улғайганлигининг ривожланиши бир текста эмаслиги (масалан: узун бўй ва кичик боши, кўкрак қафаси тор, қўл-оёқларнинг узунлиги). Юрак томир тизимидаги диспропорцияда бўлмаганлиги ўсмирга катта таъсир кўрсатади.

Иккинчидан: юрак-томир тизими бир текисда эмаслиги сабабли қон-томирининг уруши (қон босими) юқори бўлиши мумкин. Бош оғришлар, галлюцинация ва бошқа белгилар яққол кўринади. Ҳис туйғуларининг мустақкам эмаслиги, тез қўзғалишлари низо ҳолатларига олиб келади.

Мулоқатга бўлган эҳтиёжи ва ҳаётда ўзининг ўрнига эга ва мустақил бўлишга интилиши фақат яхши шароитда ва ижтимоий фойдали фаолият асосида юзага келади. Бундай шароит йўқ бўлса, демак ўсмир, ўзини ўзи исботлаб олиши, жамиятда ўз ўрнига эга бўлиши учун норасмий ўсмирлар гуруҳи, кўча-куйда, кўча гуруҳларида ўзининг эҳтиёжини қондиради. Бу жойларда унинг хати-ҳаракатлари ноижтимоий ҳулқга айланиб ўсмир ичиш, чекиш, ёмон сўзлаш, безорилик қилишни ёқтириб қолади.

Наркотик модда, спиртли ичимликлар билан дўстлашиш кўпроқ инсоннинг ёшлик даврида намоён бўлади. Одам анимия ҳолатида бўлган пайтида, кўпроқ шу нарсаларга қўл уради. Бу дегани, бундай одамларда ижтимоий аҳамиятга эга бўлган идеалларининг йўқлиги, реал ҳаётда ўзининг ўрнига эга бўлиши, ўзининг имкониятларидан фойдалана олиш учун кураш олиб боришдан бош тартади.

Танглик вазиятидан енгил чиқиши ва қийинчиликлардан ўзини халос қилиши учун ўсмир наркотик моддалар ва алкоғолизм иллатига берилиб кетади. Наркотик орқали у ҳаёлпараст бўлиб қолади, бу нарсалар унинг юрагига малҳам бўлиб, руҳий осудалик бахш этади. Одамларни наркотик моддалар билан таъминлаш учун катта тизимдаги нарқобизнес ишга тушади.

Ўсмирларнинг соғлом ижтимоий ҳаётга зид бўлган ҳулқини ўрганиш учун жуда кўп тадқиқотлар ўтқизилган. Масалан: психиатр А.Е.Личко ўсмир ёшдаги болаларнинг норма ва нормада бўлмаган характерларидаги белгиларини ўрганиб чиққан. Тадқиқотчини кўпроқ ўсмир характерининг эгатология, аниқроғи психопатия ҳолатлари қизиқтирган. Унинг нуқтаи назари бўйича ўсмир ёшидагиларнинг характерлари 11 турдаги имкониятларига эга бўлиб, уларнинг ҳар-хил шароитлардаги кўринишлари ноижтимоий ҳулқига олиб келиши мумкин.

Ўсмир ёшидаги болаларнинг ноижтимоий ҳулқи асосида юзага келган характерларини педагогик жиҳатдан яхшилаш (педагогик томонидан тузатиш) учун уларнинг ҳар бирига индивидуал ёндошиш лозим.

Юқорида тўхталиб ўтганимиздек, «қийин» ўсмир ёшидаги болаларнинг шахсини шақилланишида, кўпчилик ҳолларда, оиладаги нотинч вазият сабаб бўлади. Атрофимизга назар ташлаб ўтганимизда, одатда, одамлар ўзларининг умумий қизиқишлари орқали қадриятли меъёрий субъектив маданиятлар, жамоаларига кирадилар ва у ерда ўзаро жипслашишга ҳаракат қиладилар.

Бу жамоалар турлича бўлишлари мумкин: жиноий, ретрист (ичувчи, доимий равишда алкағол маҳсулотларини истеъмол қилувчи, нарқоман хиппи-олифта), ўсмирлар, диндор одамлар.

Улар жамиятни тан олмайдилар ва унга қарши ҳаракат қиладилар. Жамият томонидан бу маданиятлар қанчалик инқор қилинса, шунчалик бу ҳолат уларни янада жипслаштиради ва пухталаштиради.

Ёшлар, шу жумладан ўсмирлар суб-ўзига хос маданиятини тан олувчи жамоалар билан бирлашадилар. Чунки, у ерда, уларни бошқа катталар дунёсига қараганда кўпроқ тушунадилар, кўпроқ имкониятлар берилади.

Ретрист субмаданиятини ўзига хос шаклланишида қуйидаги сабаблар асос бўлиши мумкин:

1. жамиятда шахсининг ўз ўрнини топа олмаслиги;
2. мустақил шаклланишига қурби етмаганлиги;

3. мулоқатга бўлган эҳтиёж («ўзига ўхшаганлар (жамоа) керак»). Улар спиртлик ичкилигини эмас, балки ўзига яқин бўлган жамоани хоҳлайдилар;
4. норасмий гуруҳни ташкил қилиш эҳтиёжи (ижтимоий назорат томонидан босим қилиниши натижасида вужудга келади).

Балоғат ёшидаги шахслар билан қандай тергов ишлари олиб борилади? Уларнинг психологик хусусиятлари нималардан иборат?

Балоғат ёшидаги қонунбузар шахсни анализ қилиш қуйдаги схема орқали амалга оширилади.

1. Насилдан-насилга ўтадиган биологик омилларини аниқлаш: алкоголь салбий таъсир кўрсатиши; ота-онанинг нерв-психик касалликларга мойинлиги; ҳомиладорлик пайтидаги онанинг соғлиғидаги камчиликлар туғилишидаги нуҳсонлар ва ҳ.к.
2. Ўсмирнинг ўраб турган ижтимоий яқинлари: оила, ота-онанинг ижтимоий-иқтисодий ўрни, ака-опаларининг муносабатлари тарбиянинг хусусиятлари, мактаб, дўстлари ва ҳ.к.
3. Ўсмирнинг шахсий тавсифномаси: характер ва темпераментининг хусусиятлари, кадриятли-мотивацион доираси, кадриятларининг йўналишлари, мойиллик даражаси, ўзини ўзи баҳолаш ва баҳолашдаги мавжуд низолар, касбига бўлган муносабати кадриятлар тизимидаги касбининг ўрин, келажакдаги режалари.
4. Ўсмирнинг ҳуқуқий онги.

Ўсмирнинг оилавий шароитини ўрганишда қуйидагиларга урғу бериш лозим.

1. оиласи тўғрисида тўлиқ маълумот: (кимлар туради, ёши, маълумоти, ҳулқи, ажрашганлиги, ўлими ва ҳ.к.);
2. ота-онаси, яқин қариндош-уруғи, ўсмирнинг ўқиши, бўш вақти, дўстлари, танишлари;
3. балоғат ёшидаги ўсмирнинг салбий ҳулқиға эътибор берилганлиги (урушган пайтида, спиртли ичимлик ичган пайтида).

Ўқиш жойида:

1. дарсларга қатнашганлиги;
2. қайси синф, дарсларни ўзлаштириши қандай;
3. қайси фанлар билан қизиқади, синфда қолганлиги;
4. мактабнинг ижтимоий ҳаёти билан қизиқанлиги (секция, клуб, кружоклар);
5. ўқувчилар билан муносабати;
6. синфдошлари билан дўстлашганлиги, узоқда бўлганми;
7. мулоқатда ўзини тутиши;
8. ҳасис, қизикқонлик, қўли очик, ростгўй;
9. жамоа фикрига қўшиланлиги;
10. ота-она, ўқитувчиларга бўлган муносабати, унинг учун ким намуна;

Ўқиш пайтидаги салбий ҳулқи:

1. айибларини тан олганлиги, иқроп бўлгани;
2. бошқа ўсмирлар ноҳўя иш қилиб қўйган бўлишса қандай муносабатда бўлганлиги;
3. мактабдан чиқариб юборилган пайтлари дарсларга киритилмаганлиги. Ушбу сабаблар бўйича ота-онаси чақиртирилганлиги;
4. қўлланган чоралардан сўнг унинг ҳулқидаги ўзгаришлари;
5. дарслардан сўнг бўш вақтини қаерда ўтказгани;
6. чекиш, ичиш, урушганлиги тўғрисида маълумотлар

Иш жойида:

1. қайси вақитдан ва қандай ишни бажарганлиги, кимнинг йўл-йўриғи билан ишга жойлашганлиги;
2. дастлаб ишлаганлиги;
3. балоғат ёшига таълуқли меҳнатига маъмурий чоралар қўлланилганлиги;
4. неча синфни тамомлаган, иш пайтида ўқиганлиги;
5. ишга қандай муносабатда бўлганлиги (виждонан, мутахассислиги бўйича мажбуриятларни адо этганлиги, малакасини оширганлиги);
6. ишдаги маоши;
7. ишдаги дўстлари;
8. ижтимоий ташкилотларга аъзо бўлганлиги;
9. ишдан сўнг кимлар ва қаерда бўш вақтини ўтказганлиги;
10. уни оталиққа олишганлиги;
11. салбий хатти-ҳаракатлари билан ўзгалардан ажралиб турганлиги, унга нисбатан маъмурий чоралар қўлланилганлиги;
12. рағбатланишга бўлган муносабати;

Ўсмирнинг организими ва психикасининг хусусиятларини аниқлаш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

1. жинсий улғайиш давомидаги организмнинг тез ва нотекис ривожланиши (қон-томир ва суяк тизимининг нотекис ривожланиши, «гормон бўронлари» га дуч келиши, тез кўзғалиши, рухий ҳис-ҳаяжонларининг мустаҳкам бўлмаганлиги);
2. катталар билан ўзаро муносабатларининг ўзгариши, ота-онаси билан низоларга бориши (бўй сунишни хоҳламаганлиги, катталар билан тенг бўлишга интиланлиги, ахлоқий тенгликни ҳис этиши);
3. “катта бўлганлиги” ни ҳис этиши, катталардан ажралиб туриши, катталарга бўлган танқидий муносабат тенгқурларининг фикрига диққатини қаратганлиги;
4. тенгқурлари билан бўлган ўзаро муносабатларини ўзгарганлиги (ўғил бола ва қиз болаларга);

Вояга етмаганларни сўроқ қилишда қуйидаги хусусиятларга эътибор бериш лозим. Бу жараён 6 та даврга бўлинади.

1. Чақалоқ ёши (туғилгандан – 1 ёшгача) да сўроқ қилинмайдилар;
2. Болалик (1 ёшдан-3 ёшгача) - сўроқ - суҳбат тарзида ўтади;
3. Кичик мактаб ёши (3 ёшдан – 7 ёшгача) да ҳаёлларга бой, иккинчи даражали нарсаларга кўпроқ берилганлиги катталар таъсирида бўлганлиги;
4. Ўрта мактаб ёши (7 ёшдан - 11 ёшгача) да сўроқ пайтида онгли равишда қабул қилиш хусусияти, мантиқий фикрлаш ва гапириб бериши сезилади. Уларда ижтимоий муносабатлар ва ахлоқий ҳулқи бўйича амалий тажриба бор. Лекин, 1-даражали нарсаларни 2- даражали нарсалардан ажрата олмайдилар.
5. Ўсмирлик ёши (11 ёшдан - 15 ёшгача) да - сўроқ давомида билиш жараёнларининг кенглиги, ўзини-ўзи англай олиши, одамлар билан мулоқатга интилиши, иш давомида мустақил бурч ва маъсулиятни ҳис этиш туйғуларининг борлиги намоён бўлади. Бу хусусиятлар унга маълумотларни эслаб қолиш ва сўзлаб беришга ёрдам беради. Лекин бу ёшдаги болалар ўзларига ўта ишонувчан, ўзларини яхши кўришлари, ҳулқининг вазминлиги, ҳаёлпараст бўлишлари билан ажралиб туради. Катталар томонидан босимда бўлишлари мумкин ва шу боис нотўғри кўрсатма беришлари мумкин.
6. Балоғат ёши (15 ёшдан - 18 ёшгача) да болалар билан жиддий иш юритилади, улар билан катта ёшдаги одамлардек муносабатда бўлиш керак. Лекин улар ўзлари ва ўзгаларнинг мустақил интилишларини жуда юқори баҳолашга (кўпинча нотўғри) интиладилар. (масалан, ичиб олган шафёрнинг хатти-ҳаракатларини қаҳрамонларча қабул қилишлари мумкин)

Сўроқ қилиш давомида юқорида қайд қилиб ўтилган хусусиятларга катта эътибор берилиб, балоғат ёшидаги болалар билан тергов ҳаракатларини эҳтиёткорлик билан олиб бориш лозим.

Балоғат ёшидагиларни сўроқ қилиш 5 босқичдан иборат:

1. Оғзаки анкета орқали маълумот олинади. Бу босқичда иккала томон кейинги ўзларига маъқул бўлган ҳулқий йўналишларни танлашади. Бу ерда терговчи олинган маълумотларнинг моҳиятини аниқлаб чиқишга ҳаракат қилади.
2. Психолог алоқа ўрнатиш давомида бериладиган саволларни жинойий ишга дахилдор эмаслигини таъминлаши керак бўлади. Ўқиши, қизиқишлари, дўстлари ҳақида суҳбатлашиши лозим.
3. Асосий босқич. Ундан керакли бўлган маълумотларни олишга ҳаракат қилинади.
4. Олинган маълумотларни дастлаб қўлга киритган маълумотлар билан солиштириб кўрилади.
5. Маълумотларни баённомага киритиш яъни, кўлёмалар, машинкадаги ёзмалар, магнитофон ёзуви, стенограмма ёрдамида қонунда кўрсатилган қоидалар орқали тартибга келтириш ишлари амалга оширилади.

Бу ерда балоғат ёшидаги болаларнинг нутқи инобатга олиниши лозим.

Пед. Техналогиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив”, “Бумеранг”, Кластер, “Ақлий ҳужум”, “Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ” каби интерфаол усуллардан фойдаланилади.

Мавзунини мустаҳкамлаш учун саволлар :

1. Турли тоифадаги қонунбузарларнинг психологик тавсифини айтинг?
2. Вояга етмаган қонунбузарларнинг психологик хусусиятлари?
3. Норкомания, алкогольизм мотивларининг психологик тавсифини тушунтиринг?
4. Алкоголизм ва норкоманиянинг психопрофилактикаси?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч.
–Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Васильев.В.А. Юридическая психология. Учебник.
–С.П. : Питер.2010.
3. Дулов.А.В. Судебная пс-я. Минск.2005.
4. Ениниев.М.И. Юридическая пс-я.М.: 2006.
5. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертизы.
Учебник.М.: 2008.
6. Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я.
Учебник.М.: 2007.
7. Ситковская.О.Я. Судебно-психологическая экспертиза аффекта.
Учебник. Мет-пос.М.:2008.
8. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
9. Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси
Муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.

ТЕХНОЛОГИК КАРТА

8 - МАВЗУ	Тергов ҳаракатлари психологияси
Мақсад ва вазифалар	Талабаларга тергов ҳаракатларнинг психологияси, уларни амалга ошириш усуллари ва методикалари билан танишиш, тинтув қилишнинг тактик ва психологик ҳусусиятларини, тинтув ўтказиш жараёнининг тактик ва психологик жараёнларини ўрганилади. Мавзуга оид тарқатма материалларнинг талабалар томонидан яққа ва гуруҳий асосда ўзлаштириб олинишини таъминлаш, суҳбат – мунозара орқали ўзлаштиришни назорат қилиш.
Ўқув жараёнининг мазмуни	- Тинтув қилиш психологияси. - Тинтув қилишнинг тактик ва психологик ҳусусиятлари. - Воқеа содир бўлган жойни лўздан кечириш психологияси. - Воқеа жойни кўздан кечириш тактикаси. - Тинтув ўтказиш жараёнининг ўзига хос психологик томонлари;
Ўқув жараёнининг амалга ошириш технологияси	Метод: оғзаки баён қилиш, “ФСМУ”, “Блиц”, “Кластер”, “Интер фаол”, “Баҳс – мунозара” методи, жамоатчилик фикрий фаолияти, ижодий, танқидий ва таҳлилий ёндашув асосида ўтказилади. Шакл: аудитория – дарс шакли, жамоада ишлаш. Восита: тарқатма материаллар – матнлар, маълумотномалар Усул: ёзма материаллар ва чизмаларни аниқ ажратиш ва белгилаш асосида. Назорат: савол - жавоблар
Қўйилган натижалар	Ўқитувчи: Маърузачи қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан мавзунинг ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғотади. Ўз олдига қўйган мақсадига эришади. Талаба: Янги билимларни эгаллайди. Яққа ҳолда ва гуруҳ билан ишлашни ўрганади. Нутқи ривожланади ва эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	Педагогик ва психологик технологияларни ўзлаштириш ва уларни дарсга тадбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш, мавзунинг ҳаётий воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш.

8. Мавзу. Тергов ҳаракатлари психологияси

Режа :

1. Тинтув қилиш психологияси.
2. Тинтув қилишнинг тактик ва психологик ҳусусиятлари.
3. Воқеа содир бўлган жойни лўздан кечириш психологияси.
4. Воқеа жойни кўздан кечириш тактикаси.
5. Тинтув ўтказиш жараёнининг ўзига хос психологик томонлари;

Кириш

СПЭ нинг ҳуқуқий асослари ва унинг зарурияти, эксперт ваколатлари, Суд-психологик экспертизаси тайинланиши ҳақида.

1. Тинтув қилиш психологияси.

Тинтув ўтказиш - онгли равишда яширилган объектларни тинтиб кўриш демакдир. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришдан фаркли ўларок бу ерда, аниқ мақсад борлиги яққол кўринади (нимани қидириш).

2. Тинтув қилишнинг тактик ва психологик хусусиятлари.

Тинтувнинг мувофақиятли булишида терговчининг ташкилотчи-лик қобилиятлари керак булади. У ўзи ва ўзгаларнинг ҳаракатларини аниқ; белгилаб олиши, самарали кадамларини ишга солиши лозим

3. Воқеа содир бўлган жойни лўздан кечириш психологияси.

Воқеа жойики кўздан кечириш тергов; ҳаракатларининг энг муҳим, асосий шартларидан бири булиб, ана шу вазиятда олинадиган таассуротлар, маълумотларнинг урнини бошқа тергов ҳаракатлари ёрдамида тулдириб булмайди. Жиноятчид кўл ва оёқ, излари, фойдаланган курули х, ак, идаги маълумотлар бунга асос бўлади.

4. Воқеа жойни кўздан кечириш тактикаси.

Воқеа жойини кўздан кечириш фақат жиноят тафсилотлари ҳақида маълумотлар олишгина эмас,; жиноятчи шахсининг купгина хусусиятларини (жисмоний, биологик, психологик) билиб олиш имконини беради. Жиноятнинг қай йусинда содир этилгани, жиноятчининг қай жинсга мансублигини ҳам воқеа жойини кўздан кечириш жараёнида таҳлил қилиш мумкин.

Тинтув ўтказиш - онгли равишда яширилган объектларни тинтиб кўриш демакдир. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришдан фаркли ўларок бу ерда, аниқ мақсад борлиги яққол кўринади (нимани қидириш).

1. Беркитилган нарсаларни топиш учун терговчи: 1- беркитилган нарсани қидириб топишга қаратилган вазифани ҳаёлан ҳал қилади;

2. қидириб топишга қаратилган ҳаракатларни куллайди. Тинтув ўтказиш - яққол кўзга кўринадиган ва қидирув ҳаракатларига эга булган жараёндир. Нерп тадиб қуйилган объектларни топа олиш жуда мураккаб, айниқса бу объектлар тўғрисида кам маълумотга эга булсаиғ. Бунинг учун терговчи психологик-қасбий, билим, қуниқма ва малакалар билан куруллапиши Тинтув ўтказиш учун керакли булган омилларни терговчи мохи-рона ишлатиши лозим (тинтувга тайёргарлик, мақсадга қаратилган кўзатув шароитни таҳлил қилиш, тинтув қилинаётган шахени кўза-тиш). Тинтув ўтказиш учун қилинган ДДла тайёргарлик мувофақият-сизликка олиб келиши мумкин.

Тинтувнинг мувофақиятли булишида терговчининг ташкилотчи-лик қобилиятлари керак булади. У ўзи ва ўзгаларнинг ҳаракатларини аниқ; белгилаб олиши, самарали кадамларини ишга солиши лозим. Шунинг учун терговчи тинтув вақтии белгилаши, тергов ҳаракатшш ўтказувчи катнашчиларни танлаши, техник воситаларни тайёрлаши, ^ тинтув қилинувчи шахени дастлаб урганиб чиқиши керак бўлади. Тинтув жараёнида маълумот олиш учун ишлатиладиган асосий усуллардан бири бу унинг натижасини кўзатиш ва таҳлил қилишдир.

Тинтув қилинувчи шахе хулқини кўзатиш керакли булган маълумотларни олиш мумкин. Бу ерда энг аввало тинтув жараёнида низоли вазиятнинг юзага келиши оқибатида унинг хулқидаги психологик қонуниятларига эътибор бериш керак булади. Терговчи ва шахе низолш вазиятга тушиши мумкин. Бундай ҳолатда тинтув қилинувчи шахе каттик хаяжонли куруқувда булади ва беркитилган нарсаларга яқинлашган сари у безоталаниб ўзининг ҳағти-ҳаракатлари билан айибини ошқор қилиб куяди (қалтирайди, қизариб ёки оқариб кетади, терлайди...).

Тинтувни икки киши иштирокида ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Чунки бир одам курмаган нарсаларни иккинчи одам куриши ва камрок хатоларга йул куйиши эътибордан холи эмас.

Тинтувга хозирланган терговчи жиноятчининг айёр, мохирлиги-ни назарда тутиш лозим. У бир катор психологик ҳарактерга эга омилларни ишлата олади. Масалан, туйнуклар ва сакдаш учун керакли булган сирли жойларни кидириб топиш пайт хидат курговчи жиноятчининг макеад ва ҳаракатларига тушуниб етишга интилади. Шахсининг хонадонини тинтув қилиш жараёнида бакир-чакир, хакорат-лашлар каби низолиг/ вазиятлар намоён булади. Бу табиий хол. Албатта, ҳар қандай одамни шахсан тинтув қилиш ва кулга олиш унинг ҳукук ва бурчларини поймол қилиш, оила аъзоларига шикает етказиш билан теги хатти –ҳаракат деб ҳисобланади. Шунинг учун терговчи энг аввало тинтув пайтида ўзини босиб олиш оғир –вазминлик билан уйлаб иш тутиши ва ҳистуйгуларга берилиб кетмаслиги тинтувнинг муваффақият гарови ҳисобланади. Терговнинг нутқи унинг психологик ҳолати кидирилатган объектларга булган муносабатларини курсатиб бериши мумкин. Шу-нинг учун берилаётган саволлар аниқ ва равон бўлиши лозим. Айбланувчининг ишончини оқлаш учун қилмишининг нотўғри ва тўғрилигига ишонтира олиш муҳим аҳамият касб этади. Терговчидан касбий маҳорат, билим, малака, ҳозиржавоблик ва кўникмалар билан қуролланишни талаб қилади.

Воқеа содир булган жойни кўздан кечириш алоҳида тергов ҳаракати булиб, жиноят изларини, бошқа далилий ашёларни излаб топиш, воқеа тафсилотини ҳамда ушбу жиноий ишга алоқадор бўлган тафсилотларни аниқдашга қаратилган булади. Айни-воқеа содир бўлган жойни кўздан кечириш бошқа тергов ҳаракатлари: ҳисобгага олиш, далилий ашёни топиш, тергов эксперименти, кургазмани воқеа жойида текшириш каби жараёнларнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Воқеа жойики кўздан кечириш тергов; ҳаракатларининг энг муҳим, асосий шартларидан бири булиб, ана шу вазиятда олинадиган таассуротлар, маълумотларнинг урнини бошқа тергов ҳаракатлари ёрдамида тулдириб булмайди. Жиноятчид қўл ва оёқ, излари, фойдаланган курули х,ак,идаги маълумотлар бунга асос бўлади.

Воқеа жойидаги таассуротлар терговчиларга тафсилотларни тасаввур қилиш имконини беради. На чизма (схема)лар, на протоколлар, на ҳужжатлар, на суратларнинг тахдили ўз кўзи билан курганидаги

тасаввурнинг урнини қрплай олади. Воқеа жойини кўздач кечириш зуддик билан утказилмори керак. Ҳар қандай ортга суриш шарт-шароитнинг ўзгариши, излар ва далилий ашёларнинг ройиб булиши, ҳрдисани курган ва гувоҳларнинг муҳим ҳрлатларни унутиб куйишларига олиб келиш эҳтимолини тутдиради. Терговчи кўздан кечиришга киришишдан аввал ташкилий иш: тезкор гуруҳ, тўзиш, техник воситаларни тайёрлаш ва ГТ текшириш, мутахассисларни жалб этиш, воқеа жойини уриклаш ва ^ока^олагэ^билан шурулланади^; Тезкор гуруҳдар ваколат доирасининг кенглиги, ҳамжихатлиги катта аҳамиятга эга. Тезкор гуруҳ,ни тўзаётган ^рддш унинг таркибидаги шахслар профессионал ва х,аётгий тажриба, психологик барқарорлик жихатидан мутаносиблиги (бирга ишлаш истаги, ҳар қандай вазиятда саботлилиқ, х,амжих,атлик, ўзини идора қдла билиш. ўзаро хурмат, можароли вазиятларни тез 'бартараф эта олиш) эътиборга олиниши лозим.

Кўздан кечириш фаолиятининг кидириш элементи - жиноятчининг ҳдракати туфайли воқеа содир булган жойдаги ўзгаришларни аниқдаш, қрлдирилган излар, далилий ашёларни топишдан -иборат. Ташкилий элемент кўздан кечириш пайтида гуруҳга раҳбарликни, ходимларга йул-йурик, курсатишни билдиради, Далиллаш элементи кўздан кечириш пайтида аниқданган излар, далилий ашёлар, фактларни ҳужжатлаштириш, кайд этиш ва тасдиқдаш демақдир. Терговчи воқеа содир булган жойни кўздан кечириш баённомасини, чизмаларини, схемаларини тўзади, ўзи „ ёки мутахассислар сурат, кино ва видеолавҳаларни тасвирга туширади.

Тезкор гуруҳ, катнашчилари уртасида олиб бориладиган фаолиятларнинг ҳарактеридан келиб чйккан холда бажариладиган функциялар); аниқ, тақсимлаб куйилиши лозим. Агар терговчи воқеа Х/жойини бевосита кўздан кечириб, далилий ашёларни топиб,

натижасини протоколга кайд этса, тезкор ходим терговчи амри билан жиноятни очишга каратилган тезкор-кидирув ишлари билан шурулланади, мутахассис ёки эксперт ва терговчига изларни топиш, акс эттириш ва нусха кучиришда ёрдам беради.

Бу тадбирлар кўздан кечириш билан бир пайтнинг ўзида утказилиши, кейинрок, аслига туррилигини текшириб куриш имкони сақланиб қолиши лозим. Кўздан кечириш жараёнида маълумотларнинг етишмаслиги масалаларни фикран ҳа киритилган фактлар, айрим тафсилотларга таянади, ўз билимлари, профессиональна ҳаётий тажрибасид&ц, купинча хиссий (интуив) эхтимоллик ва тахминлар даражасида фойдаланади. Айникса, купинча гувоҳдарсиз содир этилган котиллик жиноятларини очишда терговчининг иши жараёнида ижодий тасаввур ва интуициянинг фойдаси каттадир.

Тергов интуицкяси маълумотлар қарийб йук, булган бир вазиятда ижодий вазифани тез ва бевосита хдл этишга оид тажриба ва билимлардан орттирилган қобилиятидир. Версиянинг (тахминнинг) текшириб курилиши жараёнида дастлабки фараз булиб чиқиши мумкин. Бу психологик нуктаи назардан иккита оқибатни келтириб чиқаради. Аввало етишмаётган . маълумотларни кидиришга киришилади. Шундай холлар ҳам буладик, янги маълумотлар топилмайди, айна масаланинг ечими мавжудир фактлар ичида яширинган, деб уйлашларига асос булади. Бундай холларда илгари яратилган тафсилотлар тизимики алоҳида қисмларга ажратиш хдмда уларнинг Ҳар бирини илгари эътиборга олинмаган алоқадорликда қайтадан мушоҳада қилиб куриш зарур. Иккинчидан, ана шу хрлатда, объектни янги алоқадорлик занжирида куриб чик,иш, унинг янги белгиларини очишда тафаккурнинг асосий хиссаси кўзга ташланади. Янгича алоқадорликда уша предметларнинг ўзи янги мазмун касб этади. Бу тахдил асосида янги тафсилотлар тизими пайдо булади, шунингдек бошка тахминлар туғилади.

Воқеа содир этилган жойни кўздан кечириш самарадорлиги вазифани куйидаги тартибда х,ал қ,илинишига куп жиҳатдан борлик,

Биринчидан, тергов бошланаётган воқеага оид барча маълумотларни йирик керак. Бу босқдча факат битта тахмин таъсири остидагина маълумот туплаш билан чекланиб колмаслик зарур.

Иккинчидан, жамланган ахборотларни тахдил қилиш ва шу асосда булиб утган воқеани изохдаб берадиган фаразни яратишга ўриниш лозим. Учинчи вазифа шуки, илгари сурилган ҳар бир тахмин воқеа юз берган жойдаги барча тафсилотлар билан солиштириш мобайнида урганилиши, барча карама-қаршилиқлар холисона инобатга олиниши лозим.

Агар иккинчи босқичидани хал қилиш, яъни биронта Ҳам асосланган тахминни илгари суриш имконияти булмаса, терговчи шошилганини тан олиши ҳамда биринчи бескич вазифаларини охирига етказиши, маълумотлар туплаши керак.

Дастлаб илгари сурилган бир неча тахминларда карама-қаршилиқлар юзага чикса, аввал биринчи, кейин иккинчи босқичидани хал этишга қайтадан киришиш зарур.

Воқеа жойини кўздан кечириш факат жиноят тафсилотлари хакида маълумотлар олишгина эмас,; жиноятчи шахсининг купгина хусусиятларини (жисмоний, биологик, психологик) билиб олиш имконини беради. Жиноятнинг қ,ай йусинда содир этилгани, жиноятчининг қ,ай жинсга мансублигини х,ам воқеа жойини кўздан кечириш жараёнида тахлил қилишмумкин. Воқеа жойида жиноятчининг ёши жиноятчиларнинг касб-кори, профессионал маҳорати малакаси, билим ва куникмалари кўзгудагидай акс этади (мисол учун слесар сейфни бўзишга, электромонтёр оғохдантирувчи сигнализацияни учуриб куйишга устаси фаранг булади).

Воқеа жойини кўздан кечириш жараёнида утказиладиган психологик тахдил содир этилган жиноят мотиви хусусида хулоса чиқариш имконини турдиради. Жиноят ҳарактер чизгилари (очкўзлик, шафкатсизлик), иродавий хусусиятлар (жангарилик, курк,окдик)ни акс эттириши мумкин. Воқеа жойидаги тафсилотлар баъзан субъект томонидан жиноят содир этилаётган вазиятдаги унинг айрим психологик, хусусан х,иссий (эмоционал) холатини ҳам намоён этади.

Тергов ҳаракатлари

Воқеа содир булган жойни кўздан кечириш жараёнининг психологик жихатлари жиноятни тез ва ҳар томонлама тулик очишда воқеа содир булган жойни кўздан кечириш тергов ҳаракати жуда муҳим аҳамиятга эга. Воқеа содир булган жойни кўздан кечириш - бу, жиний ишни очишда унга алоқадор булган моддий объектлар, уларнинг белги ва боғлиқликлари, хусусиятларини топиш ва урганиш демакдир.

Воқеа содир булган жойни кўздан кечириш жиний иш тўғрисида маълумот йиғиш жараёнини ташкил қилади. Бу жараёни кўздан кечириш давомида терговчи турли хил маълумотларни излаб топиш ва қулай йуллар ёрдамида содир булган воқеани хаёлан кўз олдига келтиришга ҳаракат қилади. Яъни содир булган ҳодиса борасида версиялар тўзади.

Жиний иш содир булгандан сўнг унга теплили жойининг ташқи кўриниши ўзгариб қолган бўлиши мумкин. Бу ўзгаришларга дахилдор булган далиллар йиғилади ва улар батафсил текширилади ва урганилади.

Кўздан кечиришдаги ютуқ ва камчиликлар ўзипинг аҳамиятига кура жиноятни очишга тааллуқли версияларни юзага келтиради (версиялар юритилади). Ўскин дастлабки версиянинг намосм бўлиши гер-гов ишини олиб боришида салбий натижаларпа. олиб келиши мумкин.

Воқеа содир булган жойни кўздан кечириш давомпча жиний-ишга тааллуқли булган жиноятнинг излари бошқа буюм даллларда булади.

Воқеа содир булган жойни кўздан кечириш бошқа тергов ҳара- катларининг асосий қисми бўлиб ҳисобланади (масалан, кулга олиш, тинтув утказиш, тергов эксперименти, курсатмаларни жойларда текшириш ва х-к). Ушбу жараён жиноятни очишда, далилларни топи гада У энг асосий тергов ҳаракати бўлиб ҳисобланади, чунки жиноятга алоқадор булган маълумотларни фақат уша жойда олиш мумкин (кул- .LpJk излари, бўзиш куроллари ва х.к.) Ҳодиса жойини кўздан кечириш давомида терговчи воқеанинг кўринишини кўз олдига келтиради ва версиялар чиқаради. Бу версиялар кейинги тергов ҳаракатларини белгилаб беришга ёрдам беради У; кучи билан куриш ҳар қандай баённома, схема, суратлар, хужжатларнинг тахлилидан афзалдир. Воқеа ҳодиса содир булган жойни кўздан кечириш зудлик билан амалга оширилиши лозим, чунки бу ишнинг кечиктирилиши излар ва далилларни йўқолишини ҳамда шарт-шароитнинг, ўзгариши, ҳодисани кўрган ва гувоҳларнинг муҳим психологик ҳолатларни унутиб қўйишларига олиб келиш эҳтимоли юқори бўлади. Шунинг учун терговчи тезлик билан мақсадга интилган ҳолда ўз диққатини жамлаб ҳаракат қилиши (лозим) муҳим аҳамият касб этади. Терговчи воқеа содир булган жойни кўздан кечиришдан аввал ташкилий масалаларни хал. этиш лозим. Яъни, тезкор гуруҳни тўзиш илмий техпикавий воситаларни танлаш ва текшириб куриш, мутахассисларни таклиф қилиш, воқеа жойини муҳофаза қилиш ва ҳ.к Воқеа содир булган жойни кўздан кечириш терговчи раҳбарлигида мутахассис, эксперт ва бошқа ишторикчилар хўзурида ўказилади. Бу иш мураккаб мажмуадаги фаолият бўлиб, унинг иштирокчилари бир-нечта бўлишлари мумкин (терговчининг ҳаракатлари, суриштирувчи орган ходимлари, мутахассис холислар ва бошк.). Бу ходимларнинг иштирокини терговчи пухта уйлаб чўкиши ва ташкиллаштириши керак. Терговчининг фаолияти бир-нечта операциялардан иборат:

фаолият мохиятипи билиши, вазиятни қабул қилиши, фактлар, Ҳодисаларни ипобатга олиши ва улар уртасидаги ^боғлиқликЪи ^1 урнатиш, тахминлар ва версиялар чиқариши; фаолиятнинг кидирув элементлари: ўзгаришларни кура олиши, изларни олиши, далилий исботларни аниқлаши;

- фаолиятнинг ташкилий элементлари: муҳофазани таъминлаши, жойни кўздан кечириш мобайнидаш катнашчилар орасида функцияларни тахеимланишини белгилаши;

- фаолня'пншнг тасдиклаш элементлари: мустаҳкамлаш, тасдик-лаш, фактлар, далилий исботларни, изларни белгилаши кабилар.

Жиний воқсалар ташқи дунеда ўз изларини қолдиради. Тергов ишларининг камчиликларидан бири айнан шу изларни кура олмас-лиК-шр.

Изларни пайдо булишидаги асосий қонуниятларни кура олган терговчи хаёлан жиноий ходиса буйича версия тўза олиши мумкин (масалан, одам улдириш, утрилик, тажовус куреатиш, боскинчилнк, кил ишга оид излар).

Бу изларни жойларда кура олиш учун терговчидан касбий'ва хаСтий тажриба талаб кидинадн. Терговчининг кўзатувчаплиги, ходиса содир булган жойни режалий ва максадий кўздан кечириш нати-жасида бу иш мувофақиятли амалга оширилади.

Вокеа содир булган жойни кўздан кечириш давомида купчилик терговчилар текисликни кўзатпш билан чегараланиб коладилар (хона-нинг поли, йулнннг асфальт билан копланганлиги ва х,к) ва купинча шу текисликнинг "усги" ва "остида" нималар булиши тўғрисида уилаб юрмайдилар.

Тергов эксперимента - алохида процессуал ҳаракат булиб, > мавжуд далилларни текшириш ҳамАа янги далиллар олиш Д максadini кўзлайди. Унинг мазмуни муайян шароитда ва Q маълум вазиятларда бирон - бир вокеа х°Дисани р тафсилотларини аниқлаш максадида турли х: тажрибалар г утказишдан иборатдир. Тергов эксперимента г у ми-п..

Катнашчиларига психологик таъсир утказишнинг кучли & воситаси булиб хис°бланади, чунки унинг натижалари муайян ^ Ҳодисанинг юз бериши мумкинлиги ёки мумкин эмаслигиданЧ яккол далолат беради, эксперимент натижаларини гумонланувчи О ёки айбланувчи инкор этишдан ожиз булиб колади.

Эксперимент катнашчиларини танлаб олиш алохида. аҳамиятга эга. Уларни утказишда одатда кенг доирадаги шахслар жалб этилади. Тергоачи ва холислардан ташкари экспериментларда айбланувчи, жабрланувчи, терговчи турли с:охалар буйича или - фан мутахассислари, шунингдек, у ёки бу тажрибани утказишни таъминлайдиган техник ходимлар катнашишлари мумкин.

Эксперимент мобайнида жиноятнинг айнан ўзини кайтарилишига, тайёргарлик ва утказиш жараёнида биронтасининг и-к опий шаъни ва гурўрини поймол килув-чи, хаё'гларига ва соглигсларига хавф солувчи хатти - ҳаракатларга йул куйилмайди. Мисол учун номусга тегишга оид жиноий иш буйича жабрланувчи иштирокида тергов эксперимента утказиб булмайди.

Тергов экспериментини утказиш учун имконият мавжуд ёки мавжуд эмаслиги муҳим масалалардандир. Терговчи куйидагиларни таъминласагина:

1. Текшириб курилаётган (ҳаракатлар ёки - булиб » имкони борича ухшащ моддий шарт –шароит тикланса;
2. Субъектив психофизиологах омиллар такрорланса;
3. Тажриба фаолиятининг ўзи моделлаштирилсагина эксперимент утказиш имконияти яратилади. Айбланувчи, баъзан жабрланувчи ҳам муайян томондан манфаатдор булганлари -х-адда тергов экспериментида катнашишта розилик бермшади - к), ўз билим: ва тажрибаларини, куникмаларини намойиш этмасликка, у ёки бу ҳодисаларни тутри идрок этиш имконини иучга чикаришга интиладилар. Бундай тажриба туфайли олинган патижалар иш буйича хаКиКатаи аниқлашга кумаклашмайди. Демак, тергов эксперимента натижалари ута хушерлик бўлан бахоланмоги лозим.

Терговчи эксперимент ўтказилажак- жойда ташкилий ишларни бажаради: катнашчиларни жой -жойига кўяди - улар ўртасидаги вазифаларни таксимлайди, топшириклар беради, текширилаётган вокеа юз берган чоғидагига мос тушадиган ~вазиятни вужудга келтиради. Экспериментнинг айнан вокеа содир булган жойда утказилиши вазиятни имкон борича хаккопийрок, моделлаштириш, бундан ташкари ассоциатив боғликликни жонлантириш, жиноийх хонаисанинг аҳамиятга молик аломатларини хотирлапна таъсир этади.

Баъзан эксперимент вокеа жойидан ўзга ерда Ҳам ўтказилади. (мисол учун, айбланувчининг профессионал-тажрибаси ва билимларини синаш жараёнида. Моддий омилларни моделлаштиришда объектларнинг урнипи алмаштиришдан-У сройдаланишга йул куйилади. Эксперимент афНбшчиларига кучлирок психологик таъсир уткази,

натижалар эса ишончлирок булади. Бундай экспериментларни утказиш шароитлари (йил фасли, кун, вайги, ёрутлик даражаси, v ёишгарчилик ва хоказо).

Эксперимент жараёнида бу тергов ҳаракати исатнашчилари мураккаб психологик ҳолатда буладилар, бу эса уларнинг хатти - ҳаракатлари, нутклари, гапириш охангларига сезиларли таъсир курсатади. Тергов ҳаракатининг шарт -шароитлари, ^ вазиятнинг катта аҳамиятга моликлиги, терговчидан бошқа Катор шахсларнинг ҳам кўзатаётгани баъзан эксперимент Катнашчиларини воқеа содир булган пайтдагига ухшамайдиган асабий ҳолга солади. Жиноят кечирган хиссиётлар такрорланади ёки аксинча, далмопстгрёйх жазавага" тушади.

Тергов экспериментининг асоси - тажриба утказиш ва олинган натижаларни хаККони баҳолашдан иборат. Терговчининг зйммасйга тажриба утказишни уюштириш, назорат қилиб туриш, қандай утаётганипи кап')' иш олинадиган натижаларни баҳолаш юкланади. Терговчи тажрибаларнинг сонини, такрорийлигини, мазмунини белгилайди, тажрибаларнинг купмаротабалигини тергов экспериментининг биринчи принцидир. Иккинчи принципи - шакл -шамойилининг янгиланишидир ёки такрорланаётган' кейинги ҳар бир тажриба бирмунча ўзгартирилган шароитларда утказилади. Жумладан, гувоҳ қўшни хонадаги гапни эшита олганми, мазмунини тушуна—юянганми й укми', текшириш жараёнида айбланувчига одатдаги товушда, баланд овозда, паст товушда, эшик зич ёпилганда, кия очик тур ганда, бутуилай очиклигида, гувоҳни эшик ёнида, хана уртасида қарама - қарши деворлар ёнида тургазиб, қайта -ка\$га гапиришни таклиф қиладилар.

Эксперимент шакл -шамойилининг бу тарзда ўзгартирилиши орқали гувоҳ ҳақиқатдан гапни эшита олиш имкониятига эга бўлгани ёки булмагани аниқланади.

Диагностикага оид экспериментларни психолог иштироқи ва унинг - маслаҳатлари ёрдамида утказган маъкул,' у тажрибаларнинг натижасита сезиларли таъсир курсатувчи Хийла - хил психик ҳолатларни ҳисобга олишда терговчига ёрдам беради. Бу ҳол эса тергов экспериментининг муваффақиёт гарови бўлиб хизмат қилади.

Тергов эксперименти ва суд экспертизаларини тайинлаш.

Тергов эксперименти алоҳида процессуал ҳаракат бўлиб, мавжуд фактларни текшириш ва янги далиллар олиш мақсадида ўтказилади. Унинг мазмуни муайян шароитда ва маълум в хрдисанинг тафс илотларини аниқлаш мақсадида турли тажрибалар утказишдан иборатдир. Тергов эксперимента унинг катнашчиларига психологик таъсир утказишнинг кучли воситаси булиб ҳисобланади. Унинг натижалари муайян ҳодисанинг юз бериши мумкин лиги ёки мумкин эмаслигидан далолат беради.

Эксперимент кдтнашчилари, яъни уни утказувчиларни тутри танлаш алоҳида аҳамиятга эгадир. Уларни утказишда одатда кенг доирадаги шахслар жалб этилади. Экспериментда терговчи ва холислардан ташқари айбланувчи, жабрланувчи, турли сох,алар буйича илм-фан мутахасеислари, шунингдек, у ёки бу тажрибани утказишни таъминлайдиган техник ходимлар иштирок этишлари мумкин.

Эксперимент жараёнида жиноят кўриниши, сахнасининг айнан қайтарилиши тайёргарлик ва утказиш пайтида кдтнашчилардан биронтасикинг инсонийлик шаънига, рурурига таъсир зтувчи ва поймол этувчи, шунингдек х,аётлари ва сорликларига хавф солувчи хатти-х,аракатларга олиб келмаслиги зар>тр. Маса\ан, номусга тегишга оид жиноий иш буйича жабрланувчи иштирокидаги тергов эксперимента утказилм:айди.

Тергов экспериментини утказиш учун бир катор шарт-шароитларни ҳисобга олиш ва уларни яратиш талаб этилади, Хусусан текшириб курилайётган хатти-ҳаракатлар ёки воқеа-х,одисаларга имкони борица ухшаш моддий шарт-шароитнинг мавжуд булиши, субъектив психофизиологик омиллар такрорланиши, моделлаштирилган тажриба ҳолатларининг қайтарилиши мақсадга мувофикдир.

Айрим ҳолларда айбланувчи, баъзан эса жабрланувчи ҳам муайян томондан манфаатдор булганликлари учун тергов экспериментида кдтнашишта розилик билдирадидилар-у, воқеа-х,одиса туррисида нотутри курсатма беришга ёки Чалкитишга

ҳаракат Киладилар. Бундай пайтларда тергов эксперимента натижалари ута Экперимент пайтида қ,атнашчилар мураккаб психологик ҳолатда буладилар, бу уларнинг хатти-ҳаракатлари, нутқдари, ўзларини тутишларига сезиларли даражада таъсир утказди. Эксперимент жараёнининг шарт-шароитлари, вазият, атрофда йирилганлар таъсири натижасида баъзан эксперимент иштирокчилари воқеа содир булган пайтдаги хиссиётларни бошдан кечиришади ёки аксинча талмовсираб, доводи раб қолишади.

Тергов экспериментининг бош мақсади - тажриба утказиш ва олинган натижаларни ҳаққоний баҳрлагадан иборат. Эксперимент жараёнида терговчининг зиммасига тажриба утказишни уюштириш, назорат қилиб туриш, унинг қандай утаётганини қайд этиб бориш, олинадиган натижаларни баҳрлаш юқлатилади. Терговчи тажрибаларнинг сонини, такрорийлигини белгилайди. Тажрибаларнинг қуп маротабалиги тергов экспериментининг асосий талаблариданди, Иккинчи талаб - тажриба шаклининг янгиланиши, яъни такрорланаётган кейинги ҳар бир тажриба биринчисидан бирмунча ўзгартирилган шароитларда утказилиши. Ўзгартирилган тарздаги тажрибалар урганилаётган объект ёки субъект ҳақида туларок маълумот бериб боради.

Конунга қура қуйидаги ҳрлатларда суд экспертизалари тайинланади:

1) улимнинг сабаблари ва тан жароҳатларининг ҳарактерини аниқдаш учун;
гумондор ёки айбланувчиларнинг жиноят содир этилган пайтда ўз хатти-ҳдракаглари учун жавоб бера олиш-олмаслиги ёки идора қила олиш-олмаслигига, аниқроки руҳ,ий сорломлигига шубҳ,а турилган кезларда уларнинг психик ҳрлатларини аниқдапт учун;
гувоҳ, ёки жабрланувчининг ишга алоқадор шарт-шароитларни адекват идрок қилиш ҳамда тутри кургазма бериш қобилиятларига шубҳа туғилган пайтларда, уларнинг психик ва жисмоний соғломлигини аниқлаш учун;

4) иш учун аҳамиятли булган, лекин тегишли ҳужжатлар булмаган ҳрларда айбланувчи, гумондор ва жабрланувчининг неча ёшга кирганини аниқдаш учун.

Қ,онунда суд-медицина, суд-психиатр ик, суд-исихологик ёки комплекс турдаги экспертизаларни тегишли мутахассислар - врач, психолог, психиатрлар таклиф қилиниб, улар иштирокида утказилиши белгилаб қўйилган.

Қўпчилик ҳолларда экспертиза утказиш зарурияти терговчининг ихтиёри билан ҳ,ал этилади. Бунга сабаб мазкур масалани ҳ,ал қилиш унинг ваколатига киришидир.

Суд экспертизаларини тайинлаш ва уни утказиш чоғида терговчи ва эксперт уртасидаги субъектов, психологик муносабат экспертиза натижасига сезиларли таъсир курсатади Шу сабабли уларнинг муносабатлари ўзаро ҳурмат- ҳ,амкорлик ва ишонч асосида қурилмоғи лозим. Агар давлат экспертиза муассасаси ҳ,удудиде. зарур булган экспертизани утказиш имкони булмаса, бундай пайтда терговчининг ўзи ана шундай муассаса ва экспертни танлашда унинг савияси, холислиги, иш натижасидан манфаатдор эмаслиги ҳ,олатларини ҳ,исобга олиши лозим.

Суд экспертизалари амалиётининг курсатишича, экспертиза натижасига қуйидаги ҳрлатлар таъсир

1. Экспертга четдан қимдир нуқтаи назарини

Ҳизмат лавозимидан фойдаланиб, психологик таъйик утказиш;

Экспертга моддий манфаатдорликни таклиф этиш орқали таъсир утказиш;

Экспертиза тадқиқотлари муддатини қисқартиришни, тадқиқотнинг соддарок метод ва тўрини қуллашни талаб қ,илиш ва хоказо.

Тергов амалиётининг курсатишича, асосан шахснинг ҳдёти, эрки, шаънига нисбатан, мулкка, жамоат тартибига, жамоат ҳавфсизлигига, аҳрли соҒАНҒга қдрши, шунингдек, вояга етмаганлар содир этган жиноятлар буйича суд- экспертизалари утказиш зарурати туридади.

Диагностикага оид экспериментларни психолог иштироки ва унинг маслаҳатлари ёрдамида утказган маълум, у тажрибаларнинг натижасига сезиларли таъсир курсатувчи ҳилма-ҳил психик ҳолатларни ҳисобга олишда терговчига қатта ёрдам беради.

Пед. Технологиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив “, “Бумеранг “, Кластер, “Ақлий ҳужум” ”Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ” каби интерфаол усуллардан фойдаланилади.

Мавзунини мустахкамлаш учун саволлар:

1. Тинтув қилиш психологиясини таснифини келтиринг?
2. Тинтув қилишнинг тактик ва психологик хусусиятлари нималардан иборат?
3. Воқеа содир бўлган жойни кўздан кечириш психологияси нималардан иборат?
4. Воқеа жойни кўздан кечириш тактикаси қандай бўлади?
5. Тинтув утказиш жараёнининг ўзига хос психологик томонлари?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч.
-Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Васильев.В.А. Юридическая психология. Учебник.
-С.П. : Питер.2010.
3. Дулов. А.В. Судебная пс-я. Минск.2005.
4. Ениниев. М.И. Юридическая пс-я. М.: 2006.
5. Нагаев. В.В. Основа судебно-психологической экспертизы.
Учебник. М.: 2008.
6. Столяренко. А.М. Прикладная юридическая п-я.
Учебник. М.: 2007.
7. Ситковская. О.Я. Судебно-психологическая экспертиза аффекта.
Учебник. Мет-пос. М.:2008.
8. Рухиева. Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
9. Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси
Муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
10. Романов. В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.:
Прогресс, 2006.

ТЕХНОЛОГИК КАРТА

9 - МАВЗУ	Юзлаштириш ва сўроқ қилиш психологияси.
Мақсад ва вазифалар	Талабалар юзлаштириш ва сўроқ қилиш психологиясини ва юзлаштириш натижасида таъсир кўрсатувчи омилларини, сўроқ қилишнинг психологик хусусиятларини ўрганилади. Мавзуга оид тарқатма материалларнинг талабалар томонидан яқка ва гуруҳий асосда ўзлаштириб олинишини таъминлаш, суҳбат – мунозара орқали ўзлаштиришни назорат қилиш.
Ўқув жараёнининг мазмуни	-Юзлаштириш психологияси. -Юзлаштириш натижасига таъсир кўрсатувчи омиллар. -Сўроқ қилишнинг психологик хусусиятлари. -Гувоҳлантириш психологияси
Ўқув жараёнининг амалга ошириш технологияси	Метод: оғзаки баён қилиш, “ФСМУ”, “Блиц”, “Кластер”, “Интер фаол”, “Баҳс – мунозара” методи, жамоатчилик фикрий фаолияти, ижодий, танқидий ва таҳлилий ёндашув асосида ўтказилади. Шакл: аудитория – дарс шакли, жамоада ишлаш. Восита: тарқатма материаллар – матнлар, маълумотномалар

	Усул: ёзма материаллар ва чизмаларни аниқ ажратиш ва белгилаш асосида. Назорат: савол - жавоблар
Кутиладиган натижалар	Ўқитувчи: Маърузачи қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан мавзунинг ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғотади. Ўз олдига қўйган мақсадига эришади. Талаба: Янги билимларни эгаллайди. Якка ҳолда ва гуруҳ билан ишлашни ўрганadi. Нутқи ривожланади ва эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	Педагогик ва психологик технологияларни ўзлаштириш ва уларни дарсга тадбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш, мавзунинг ҳаётини воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш.

9. Мавзу Юзлаштириш ва сўроқ қилиш психологияси.

Режа:

- 1.Юзлаштириш психологияси.
- 2.Юзлаштириш натижасига таъсир кўрсатувчи омиллар.
- 3.Сўроқ қилишнинг психологик хусусиятлари.
- 4.Гувоҳлантириш психологияси.

Кириш

Юзлаштириш психологияси, юзлаштириш натижасига таъсир кўрсатувчи омиллар,сўроқ қилишнинг психологик хусусиятлари,гувоҳлантириш психологияси.

1.Юзлаштириш психологияси.

Икки одамларнинг кўрсатмаларидаги қарама-қаршиликларни аниқлаш учун терговчи юзлаштириш тергов ҳаракатини ўтказadi. Бу ҳолат кучли низолий вазият ва юқори ҳаяжон таъсири остида бўлиб ўтади.

2.Юзлаштириш натижасига таъсир кўрсатувчи омиллар.

Юзлаштиришнинг натижасига 2 гуруҳдаги омиллар таъсир кўрсатади.

1 гуруҳ – ижтимоий-психологик тавсифига эга бўлган қарама-қаршиликларнинг сабабларига оид омиллар,

2 гуруҳ – терговчининг юзлаштиришни ташкиллаштирувчи ҳаракатларига оид омиллар.

3.Сўроқ қилишнинг психологик хусусиятлари

Сўроқ пайтида терговчи ва айибланувчи ўртасида тортишув, мунозара суҳбат ва бошқа қарама-қарши фикр юритишлар номаён бўлади. Шунинг учун сўроқни ўзаро суҳбат тарзида ўтказилиши кўпроқ бир-бирларини тушинишга, ҳамкорлик ўрнатилишига олиб келади.

4.Гувоҳлантириш психологияси.

Гувоҳлар алоҳида-алоҳида сўроқ қилинадилар.

Сўроқнинг яхши натижасига эга бўлиш учун терговчи моҳирона иш тутиши лозим. Бу ерда унга илмий билим, шахсий сифатлар, қатъиятли бўлиши, адолатли, ҳақгўй, ўзини-ўзи тутати олиши, идоравий ва руҳий мустаҳкам бўлиши каби ижтимоий-психологик сифатлар ёрдам беради.

Икки одамларнинг кўрсатмаларидаги қарама-қаршиликларни аниқлаш учун терговчи юзлаштириш тергов ҳаракатини ўтказadi. Бу ҳолат кучли низолий вазият ва юқори ҳаяжон таъсири остида бўлиб ўтади.

Терговчи объектив вазиятдан келиб чиққан ҳолда, юзлаштиришнинг мазмунини баёнлаштиради ва унинг якунида ҳақиқатни юзага чиқаришга ҳаракат қилади.

Юзлаштиришнинг натижасига 2 гуруҳдаги омиллар таъсир кўрсатади.

1 гуруҳ – ижтимоий-психологик тавсифига эга бўлган қарама-қаршиликларнинг сабабларига оид омиллар,

2 гуруҳ – терговчининг юзлаштиришни ташкилаштирувчи ҳаракатларига оид омиллар. Энди, ҳар бир гуруҳга алоҳида тўхталиб ўтсак.

Юзлаштириш пайтида ҳамма ҳам олдиндан тўғри кўрсатмалар бермайди. Агарда бу ҳолат юзага келса, унда қарама-қарши кўрсатмаларнинг сабабини аниқлаш лозим. Ушбу сабаблардан бири у ёки бу шахс томонидан нотўғри йўл танлаганлиги, чалғиганлиги бўлиши мумкин.

Терговчининг бу ердаги асосий вазифаси чалғиганликни йўқотиш, ёлғон кўрсатмаларни аниқлаш, дастлабки жиний тажрибасини ўрганиш ва ҳ.к. лардан иборатдир.

1 гуруҳга оид қарама-қаршиликларни бартараф қилинишидаги терговчининг ҳаракатлари:

1. шахснинг чалғиганлигини чуқурлаштирмасдан уни бартараф этиш;
2. олдиндан ёлғонни ишлатишга қаратилган мотивларини билиш (масалан: жинийжавобгарликдан қочиш ёки уни енгиллаштириш мақсадида; қатнашчиларнинг исмларини айтмаслик, қариндошлик ҳисслари, қасос, пора, уялиш ва ҳ.к.);
3. сўроқ қилувчининг олдинги жиний тажрибасини ўрганиш;
4. зига хос мавқега эга бўлган ролларнинг ижро этилиши билан боғлиқ бўлган низоларни ўрганиш, роллий мавқеларнинг таъсири (шофёр ва ГАИ ходими, милиция ходими ва ҳонадон безориси);
5. сўроқ қилувчининг ҳолати ва темпераментини ўрганиш.

2 гуруҳ омилларига оид қарама-қаршиликлар субъект яъни, сўроқ қилинувчининг кўрсатмаларининг ички томонини тавсифлаб беради.

2 гуруҳ омилларига оид қарама-қаршиликларига, вазиятнинг ташқи кўринишлари таъсир кўретиши мумкин.

2 гуруҳ омилларига оид қарама-қаршиликларни бартараф қилиш учун терговчи томонидан қандай ҳаракатлар амалда қўлланилиш керак:

1. Юзлаштириш жараёнига керак бўлган тайёргарлик техникавий ва психологик даражаси. Керакли бўлган кўрсатмалар, бухгалтерия ҳужжатлари, фотосуратлар, баённомалардан кўчирма, буюм исботлари, магнитофон (диктофон) ёзувлар ёрдамида юзлаштирувчилардан керакли бўлган маълумотларни олиш қўл келади.

Шахсий ҳолатларини назорат қилиш давомида иродасининг мустаҳкамлиги, ҳисий ҳолатлари, (миясининг тинчлиги, кайфиятининг тинчлиги, ҳақиқат ном қозонишига ишонганлиги каби психик жиҳатлар ўрганилади.

2. Юзлаштиришни режалаштириш (қандай саволлар орқали)сўроқ қилиш лозим, кўшимча саволларни режалаштириш

3. Юзлаштириш қатнашчиларига индивидуал ёндошиш (шахсни анализ қилиш асосида)

Юзлаштиришни амалга ошириш пайтида терговчи учун ҳавфли вазият туғилиши мумкин. Ҳавфли вазият шундан иборатки жинийчиларни юзлаштириш пайтида берилган қарама-қарши кўрсатмалари янада чуқурлашган, ёки тергов ҳаракатларини янада чигаллаштириш мақсадида уларни моҳирона ишлатиш мумкинлиги кўзга ташланади. Ушбу ҳолат юз берганда терговчи фақат шахсий фаоллиги ва ҳар томонлама тайёр бўлганлиги туфайлигини бартараф қилиш мумкин.

Юзлаштириш жараёни катта таъсир кучига эга бўлиб, у иштирокчиларнинг хулқини бутунлай ўзгартириб юбориши мумкин. (масалан: шахснинг жонли нутқи, унинг қайси

оҳангда гапирганлиги, бошқа иштирокчи шахсга нисбатан таъсирлироқ бўлиши). Бу ерда “қатнашиш самараси” катта аҳамиятга эга.

Терговчи айибланувчининг психологик хусусиятларини ўрганиб чиқиши лозим. Унинг мулоқотда фойдаланган шахсий усул ва йўллари тергов ишига катта маълумот беради). Айибланувчи ҳуқумдор, агрессив, етакчи бўлишга интилувчан бўлиши мумкин. Бу ҳолатни назарда тутган ҳолда икки айибланувчилар ўртасида ахлоқий тобелик, кўрқув, қалбаки ишонч борлиги аниқлаши лозим.

Сўроқ қилиш психологияси.

Сўроқ пайтида терговчи ва айибланувчи ўртасида тортишув, мунозара суҳбат ва бошқа қарама-қарши фикр юритишлар номаён бўлади. Шунинг учун сўроқни ўзаро суҳбат тарзида ўтказилиши кўпроқ бир-бирларини тушинишга, ҳамкорлик ўрнатилишига олиб келади. Сўроқ қилиш давомида кўникмаларини қўллаш: амалдаги қонун ҳужжатларини яхши билиш, процессуал қонунга кўра бир-бирлари билан самарали ҳаракат қилиш, этик нормаларига риоя қилиш талаб қилинади. Суҳбат пайтида терговчи ички, руҳий дунёсига, қонун талабларига риоя қилганлигига эътиборини қаратади. Унинг дунёсига тўғри келадиган “калитни” ишлатиб кўришга ҳаракат қилади.

Терговчининг моҳирлиги туфайли айтилмаган гаплар, яширилган нарсалар аста-секин юзага келади. Терговчи сўроқ араёнини босқичма-босқич амалга оширади. Ушбу босқичлар динамика (кетма-кетлиги) си 6 та белгиларга эга бўлиб ташқи ва ички психологик омилларга боғлиқ. Булар:

1-босқичдаги – тайёргарлик даражаси, бу ерда сўроқнинг мақсади ва режаси, кимни ва қачон сўроқ қилиш, унинг вақти ва жойи белгиланади;

2-босқич – кириш қисми, терговчининг ташқи кўринишининг таъсир кучи ва биринчи таъсуротларининг самарадорлигини таъминлаш;

3-босқич – психологик алоқа ўрнатиш;

4-босқич – асосий қисм, сўроқнинг мақсадига эришиш-ҳақиқатнинг қарортопиши. Катартис ҳолат;

5-босқич – кўрсатмаларни тузатиш, яъни олинган маълумотларни таққослаш, қарама-қарши фикрлар ва ноаниқликларни бартараф қилиш;

6-босқич - қўлга киритилган маълумотларни қонуний ҳужжатлаштиришдан иборатдир.

Сўроқ давомида терговчи ва айибланувчи ўртасида маълумотлар алмашуви намоён бўлади. Бу жараён икки турга бўлинади.

1- вербал – сўз орқали;

2- новербал- мимика, қўл ҳаракатлари .

Мулоқотнинг новербал турига терговчи катта эътибор қаратиши лозим, чунки сўз билан гапирилмаган кўрсатмалар, мимика қўл ҳаракатлари орқали ифодаланиши мумки.

Мулоқотнинг новербал турининг аҳамияти вербал маълумотларнинг эмоционал даражасини ошириш,

- керакли бўлган оператив маълумотларни тез ва яширинча қўлга киритишга имконият яратади (яъни вақт тежаллади, вазият аниқлашади).

- Бундан ташқари мулоқотнинг новербал тури йўналиш вазифасини бажаради (бир томондан йўл кўрсатади, иккинчи томондан йўлдаги нуҳсонларини белгилаб беради).

Сўроқнинг натижаси ижобий бўлиши учун терговчи қуйдаги сифат ва қобилиятларга эга бўлиши лозим:

- тез мулоқотнинг киришуви;
- ўзгаларни эшита олиши ва у билан сўзлай олиши;
- одамларни билиши;
- инсоннинг ички дунёсини ўрганиш;
- хуш муомила бўлиши;
- сезгир – ҳушёр бўлиши;
- тоқатли бўлиши, ўзини тута билиши кабилар.

Алоқа ўрнатишнинг чуқурлиги, унинг қай даражада амалга оширилаётган билан боғлиқ. Алоқа ўрнатишнинг:

1 даражаси - алоқанинг динамикаси (тезлиги, оҳанги, кучи, нерв тизимининг мувозанатлиги);

2 даражаси - асослаш (сўроқ қилувчининг ёши, ҳаётий тажрибаси, интеллектини назарда тутган ҳолда исбот, далилларни қўллаш);

3 даражаси - ижтимоий психологик муносабатлар (сўроқ қилинувчиларнинг роллй мавқелари, унинг мазмуни ва қўйилган мақсадга эришни белгилаб

Гувоҳ ва жабрланувчи шахсларни сўроқ қилиш психологияси.

Жиноий ишда гувоҳ ва жабрланувчиларнинг кўрсатмалари аҳамиятлидир. Уларни сўроқ қилиш учун қуйдаги тайёргарлик даражасига эга бўлиш керак.

Гувоҳ ва жабрланувчиларни сўроқ қилишга қаратилган тайёргарликнинг асосий тартиблари:

- жиноий ишнинг материаллари ва аниқлаш учун кўзда тутилган саволлар жараёнини анализ қилиш;
- сўроқ қилувчилар шахсини ўрганиб чиқиш
- сўроқнинг ютуғи учун керакли бўлган шароитлар билан таъминлаш;
- терговчининг хулқи, хатти-ҳаракатларидан иборатдир.

Сўроққа таклиф қилинаётган шахсга эҳтиёткорлик билан ёндошиш лозим. Уни кўрқитиб юбормаслик учун тўғри келадиган вақт ва имкониятларни ишга солиб, кўп куттириб қўймаслик керак. Психологик алоқа ўрнатишнинг энг қулай усули бу телефон орқали сўроққа чақиртириш. Чунки телефон орқали сўзлашув ортикча ҳаяжонларни бартараф қилади ва қариндош-уруғ ва кўни-кўшнидан сўроққа чақирилишини яшириш учун яхши имкониятини беради.

Беморлар сўроққа чақирилмайдилар, терговчи ўзи уларнинг ёнига боради.

иноий ишнинг белгиларини изоҳлаш учун гувоҳ (абирланувчи) лар воқеа содир бўлган жойга таклиф қилинадилар.

Гувоҳлар алоҳида-алоҳида сўроқ қилинадилар.

Сўроқнинг яхши натижасига эга бўлиш учун терговчи моҳирона иш тутиши лозим. Бу ерда унга илмий билим, шахсий сифатлар, қатъиятли бўлиши, адолатли, ҳақгўй, ўзини-ўзи тута олиши, идоровий ва руҳий мустаҳкам бўлиши каби ижтимоий-психологик сифатлар ёрдам беради.

Гувоҳ ва жабрланувчилар томонидан фактларни ёдга олишлари учун терговчи уларга эркин сўзлашиш имкониятини яратиб бериши лозим. Воқеанинг фактлари батафсил ва пухта изоҳланиши керак.

Уларнинг онгига жиной иш содир бўлганлигини сингдириш лозим.

Гумон қилинувчи ва айбланувчи шахсларни сўроқ қилиш психологияси.

Уларнинг процессуал ҳолати ҳар ҳил бўлганлиги билан, психологик нуқтаи назардан фарқи жуда катта эмас.

Гумон қилинувчи – ҳар ҳил психологик ҳолатларда бўлиши мумкин (бир қараганда ўзига ишонади, ёки ишонмайди, ғамгин, ўзини йўқотган).

У иш юзасидан катта маълумотларга эга ва шунинг учун у қарши ҳаракат қилишга интилади.

Гумон қилинувчи ва айбланувчиларнинг психик ҳолатлари, мотивлари билан ҳулқининг хусусиятлари унча фарқ қилмайди.

Айбланувчи - руҳий безовталаниш ҳолатига тушиши мумкин бу шахсда «бошқалар билиб қолмасин» деган мотив устин туради, қариндош ва дўстлари билиб қолмаслиги керак, чунки унинг учун уларнинг фикрлари жуда муҳим). Лекин, айрим тоифадаги айбланувчилар учун (масалан, рецидивистлар) бошқаларнинг фикри ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмаслиги мумкин.

Айрим айбланувчиларни, йиллар давомида қўлга критилган ижтимоий хизмат ва моддий мавқеини йўқотиш, озодликдан маҳрум бўлиши каби саволлар безота қилади ва улар онгли равишда тўғри кўрсатмалар беришдан бош тортадилар.

Улар доимо безота ҳолатда бўладилар. Бу ҳолат бош миянинг катта ярим бўлақларидаги қўзғалишлари (яъни, доминантанинг пайдо бўлиши) натижасида пайдо бўлади. Айбланувчи миядаги ўзгариш жараёни асосида кўрқув ҳолатига тушади ва ҳаёлан тез-тез бўлиб ўтган воқеага қайтади.

Одил суд ҳукмидан қутилиш учун миядаги ўзгариш жараёни (доминанта) орқали у бир-қанча хилларар ўйлаб топади. (масалан: қалбаки командировка, миш-мишлар тарқатиш, жабрланувчини пулга сотиб олиш ва ҳ.к.)

Сўроқ қилиш пайтида низолий вазият, яъни айбланувчи мажбурий мулоқатга чақирилиши; бошқалар билан алоқада бўлишдан маҳрум қилиниши ва бошқа сабабларига кўра юзага келиши мумкин

Лекин, ҳеч қачон сўроқ қилиш жараёни терговчи томонидан шахсий ҳаракатларга эга бўлмаслиги лозим, куч ишлатиш ман этилади.

Қўлга олиш психологияси.

Тинтув ўтказиш ва қўлга олиш – бир пайтда ўтказиладиган ҳаракатлар. Одатда қўлга олиш шахсий тинтув ўтказиш давомида амалга оширилади.

Қўлга олиш жараёни доимо сторесс характериға эга, чунки, тергов ҳаракати иштирокчилари ҳаёти ва соғлиғига ҳавф етказиш мумкин. Шунинг учун унга жуда пухта тайёрланиш, айбланувчи шахс хусусиятларини инобатга олган ҳолда, вазиятга кўра тўғри иш тутиш лозим.

Қўлга олиш пайтида айбланувчи қарши ҳаракатлар қилиш мумкин (у қуролланган бўлиши мумкин). Шунинг учун терговчи ҳавсизлик чораларини кўриб чиқиши лозим.

Қўлга олиш пайтини ўта эҳтиёткорлик билан танлаш лозим. Агарда жинойтчи маст ҳолда, наркотик моддалар таъсирида бўлса уни ўзига келиши учун имконият бериш лозим.

Психологик таъсир кўрсатишнинг энг самарали воситаси бу, уни ўз хоҳишига кўра, таслим бўлишга ишонтариш. Жинойтчи билан музокара ўтказиш лозим ва музокараға ота онаси, болалари, дўстларини таклиф қилиш лозим

Пед. Технологиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив “, “ Бумеранг “, Кластер, “Ақлий хужум” ”Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ” каби интерфаол усуллардан фойдаланилади.

Мавзунини мустахкамлаш учун саволлар:

1. Юзлаштириш психологиясини тушунтириш?
2. Юзлаштириш натижасига таъсир кўрсатувчи омилларни айтиш?
3. Сўроқ қилишнинг психологик хусусиятлари қандай?
4. Қўлга олиш психологиясини тушунтириш?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч.
-Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Васильев.В.А. Юридическая психология. Учебник.
–С.П. : Питер.2010.
3. Дулов.А.В. Судебная пс-я. Минск.2005.
4. Ениниев.М.И. Юридическая пс-я. М.: 2006.
5. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертизы.
Учебник. М.: 2008.
6. Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я.
Учебник. М.: 2007.
7. Ситковская.О.Я. Судебни-психологическая экспертиза аффекта.
Учебник. Мет-пос. М.:2008.
8. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
9. Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси
Муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
10. Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.:
Прогресс,2006.

ТЕХНОЛОГИК КАРТА

10 - МАВЗУ	Суд-психологик экспертизаси.
Мақсад ва вазифалар	Талабаларга Суд-психологик экспертизасининг асосий вазифаси - гувоҳ, айбланувчи, ҳамда жабрланувчиларнинг ўзига хос психик фаолияти бўйича ҳақиқатни аниқлаш имкониятини бериш учун муҳим аҳамиятга эга бўлган янги далилларни махсус психологик билимлар асосида олишдан иборатдир. Мавзуга оид тарқатма материалларнинг талабалар томонидан яқка ва гуруҳий асосда ўзлаштириб олинишини таъминлаш, суҳбат – мунозара орқали ўзлаштиришни назорат қилиш.
Ўқув жараёнининг мазмуни	-СПЭ нинг ҳуқуқий асослари ва унинг зарурияти. -Эксперт ваколатлари. -СПЭ тайинланиши. -Ўтказиш тартиби.
Ўқув жараёнининг амалга ошириш технологияси	Метод: оғзаки баён қилиш, “ФСМУ”, “Блиц”, “Кластер”, “Интер фаол”, “Баҳс – мунозара” методи, жамоатчилик фикрий фаолияти, ижодий, танқидий ва таҳлилий ёндашув асосида ўтказилади. Шакл: аудитория – дарс шакли, жамоада ишлаш. Восита: тарқатма материаллар – матнлар, маълумотномалар Усул: ёзма материаллар ва чизмаларни аниқ ажратиш ва белгилаш асосида. Назорат: савол - жавоблар
Кутиладиган натижалар	Ўқитувчи: Маърузачи қисқа вақт ичида барча талабалар томонидан мавзунинг ўзлаштирилишига эришади. Талабалар фаоллигини оширади. Талабаларда дарсга нисбатан қизиқиш уйғотади. Ўз олдига қўйган мақсадига эришади. Талаба: Янги билимларни эгаллайди. Яқка ҳолда ва гуруҳ билан ишлашни ўрганади. Нутқи ривожланади ва эслаб қолиш қобилияти кучаяди. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	Педагогик ва психологик технологияларни ўзлаштириш ва уларни дарсга тадбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш, мавзунинг ҳаётий воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш.

10. Мавзу. Суд-психологик экспертизаси.

Режа:

1. СПЭ нинг ҳуқуқий асослари ва унинг зарурияти.
2. Эксперт ваколатлари.
3. СПЭ тайинланиши.
4. Ўтказиш тартиби.

КИРИШ

СПЭ нинг ҳуқуқий асослари ва унинг зарурияти, эксперт ваколатлари, Суд-психологик экспертизаси тайинланиши ҳақида.

1. СПЭ нинг ҳуқуқий асослари ва унинг зарурияти.

Суд-психологик экспертизасининг асосий вазифаси - гувоҳ, айбланувчи, ҳамда жабрланувчиларнинг ўзига хос психик фаолияти бўйича ҳақиқатни аниқлаш имкониятини бериш учун муҳим аҳамиятга эга бўлган янги далилларни махсус психологик билимлар асосида олишдан иборатдир.

2. Эксперт ваколатлари.

Суд-психологик экспертизаси эксперт ваколатининг мазмунини ҳар бирига суд-психологик экспертизасининг аниқ тури тўғри келган эксперт психологик изланишларнинг аниқ предметларини кўрсатиш орқали очиб бериш мумкин.

3. СПЭ тайинланиши.

Эксперт-психолог текширув ишларини олиб борганда қандай методларда фойдаланганлигини, экспертизанинг асосий қисмини мақсади нимадан иборат эканлигини кўрсатиши керак. Сухбат натижалари сўзма - сўз ҳаммаси аниқ ёзилиши шарт эмас, умумий мазмуни баён этилса бўлади, лекин текширилувчининг баъзи бир шахсий хусусиятларини нозик томонлари аниқ кўрсатилиши учун (агар шу ишга тааллуқли бўлса) тўлиқ ёзилиши керак.

4. Ўтказиш тартиби

Суд-психологик экспертизаси муаммоларига мурожаат қилган кўпчилик муаллифларнинг фикрича, суд-психологик экспертизаси фақат зарур ҳоллардагина психик жиҳатдан соғлом кишиларга нисбатангина ўтказилиши мумкин ва шарт.

Суд-психологик экспертизасининг предмети ва эксперт ваколати.

Суд-психологик экспертизасининг асосий вазифаси - гувоҳ, айбланувчи, ҳамда жабрланувчиларнинг ўзига хос психик фаолияти бўйича ҳақиқатни аниқлаш имкониятини бериш учун муҳим аҳамиятга эга бўлган янги далилларни махсус психологик билимлар асосида олишдан иборатдир.

Суд-психологик экспертизасининг вазифаси тушунчасидан келиб чиққан ҳолда, унинг умумий предмети тариқасида махсус психологик текширишлар йўли билан синалувчиларнинг барча психологик хусусиятларини аниқлаш жараёни қабул қилинди.

Эксперт психологик текширувларнинг объекти - инсон психикасидир.

Суд-психологик экспертизаси муаммоларига мурожаат қилган кўпчилик муаллифларнинг фикрича, суд-психологик экспертизаси фақат зарур ҳоллардагина психик жиҳатдан соғлом кишиларга нисбатангина ўтказилиши мумкин ва шарт, яъни суд-психологик экспертизасига юборилаётган айбланувчи, жабрланувчи, гувоҳларнинг руҳий соғлиги (саломатлиги) ҳуқуқни муҳофаза қилиш органининг вакилларида савол тўғдирмаган ёки суд-психиатрик экспертизасининг хулосаси билан тасдиқланган ҳолатларда ўтказилади⁷.

Шундай қилиб, суд-психологик экспертизаси ўзининг текшириш предмети ва объектига эга бўлиб, ўзида эксперт текширувларнинг мустақил турини акс эттиради ва шунинг учун ҳам у бошқа ҳеч қандай экспертиза билан алмаштирилиши мумкин эмас.

Суд-психологик экспертизаси эксперт ваколатининг мазмунини ҳар бирига суд-психологик экспертизасининг аниқ тури тўғри келган эксперт психологик изланишларнинг аниқ предметларини кўрсатиш орқали очиб бериш мумкин.

⁷

Шу вазиятлардан келиб чиққан ҳолда суд-психологик экспертизасининг ваколатига биринчи ўринда:

1. Психик касаллик билан боғлиқ бўлмаган психик ривожланишда орқада қолиш аломатларига эга бўлмаган вояга етмаган айибланувчи ўз ҳаракатларининг аҳамиятларини бутунлай англай олиши ва у қандай миқдорда шу ҳаракатларини бошқариши имконияти тўғрисидаги саволни аниқлаш;

2. Ёш хусусиятларнинг психик ривожланиш ҳолига ва индивидуал психологик хусусиятларга кўра психик соғлом гувоҳ ва жабрланувчиларнинг иши учун муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳолатларни тўғри таҳлил этиш ва улар ҳақида оқилона кўрсатма бериш қобилиятини белгилаш;

3. Жиноят содир бўлган вақтда субъектда аффект ва одам онгига ва ҳаракатига катта таъсир кўрсатиш имкониятига эга бўлган нопотологик эмоционал ҳолларнинг борлиги ёки йўқлигини аниқлаш диагностикаси:

4. Номусга тегиш жиноятлари бўйича ўтаётган психик соғлом жабрланувчиларни уларнинг устидан қилинаётган ҳаракатларининг характерини ва аҳамиятини тушуниш қобилиятини белгилаш;

5. Инсонда маълум бир вазиятда психик ҳолатларнинг (паришон-хотирлик, довдираш, ориентировкани йўқотиш) пайдо бўлиши имкониятини ва уларни авиацияда, темир йўл ва автомобил транспортида, ишлаб чиқаришда, автоматлаштирилган системадаги ишда профессионал функцияларни бошқариш сифатида таъсирининг экспертиза баҳосини белгилаш;

6. Субъектнинг хулқ-атворида катта таъсир кўрсатиш қобилиятига эга бўлган индивидуал психологик хусусиятларининг диагностикаси;

7. Одамнинг хулқ-атворини характерлашни мустаҳкамлашга йўналтирувчи мотивларни белгилаш ва шахсий хусусиятлари ҳаракатининг мотивини аниқлаш:

8. Ўлган одамда ўлимидан олдинги даврда ўзини-ўзи ўлдириш учун қулай шароит яратиб берувчи психик ҳолат ва бу ҳолатни келтириб чиқарувчи сабабларнинг бор ёки йўқлигини белгилаш.

Юқорида кўрсатилган суд-психологик экспертизаси эксперт ваколатининг чегаралари албатта умумий психология ва амалий психология соҳаларининг ривожланиши ҳисобига ҳамда эксперт психологик изланишларда олиб борилган тадқиқотлардан олинган маълумотларни анализ ва синтез қилиб, таҳлил этиб тажрибаларни йиғиш натижасида кенгайди

Яққол кўриниб турибдики, суд-психологик ва жамланган психологик-психиатрик экспертизаларнинг ўтказилиши амалиётининг кенгайиши уларнинг мазмуни ва кейинги ривожланиш йўллари аниқлашга шароит яратиб беради. Суд экспертизасининг ҳар қандай турининг ривожланиши унинг предмети ва эксперт ваколатини янада чуқурроқ тушунилишга олиб келади.

Суд-психологик экспертизасининг моҳияти, мақсади ва вазифалари.

Ҳозирги кунда суд-психологик экспертизаси мустаҳкам методологик асосга эга бўлган ҳолда ривожланиб, ўсиб бормоқда. Тарихни ўрганиб боришни афзаллиги шундаки, “ўтмишимизда йўл қўйилган хатолар келажакда қайтарилмасин”.

Экспертизанинги ўзи нима? Бунга таъриф берамиз “Экспертиза деб, жиноят процесуал қонуни асосида фан ва техниканинги, санъат ва халқ хўжалигининг айрим соҳаларидаги мутахассислар, хунар - касб эгалари томонидан терговда ёки суд муҳокамасида келиб чиқадиган баъзи фактларнинг бўлган ёки бўлмаганлигини аниқлаш мақсадида объектлар устида лаборатория шароитида олиб бориладиган текшириш ишларига айтилади”.

Суд-психологик экспертизаси эса жиноятни очилиши ёки уни олдини олишда психологлар томонидан ўтказиладиган эксперимент, лаборатория ва бошқа ишларни ташкил этади. Тергов ва суд муҳокамасидаги баъзи бир муаммоларни тўғри ҳал қилинишида психологлар экспертиза асосида унга аниқликлар киритади. Бу суд-психологик экспертизаси кишининг рухий ҳолати шахсий индивидуал психологик хусусиятларини чуқур ўрганишни талаб этади.

Суд-психологик экспертизани ким ва қачон ўтказди? Қандай ўтказди? Бу саволларга қисқагина қилиб жавоб берилиши мумкин эмас. Шунинг учун саволлар кетма-кет, иложи борица мукамалроқ баён этиб борилади.

Суд-психологик экспертизасига қачон мурожаат этилади. Қачонки муаммоли вазият юзага келганда, яъни тергов жараёнида ёки суд муҳокамасида бирор масалани ҳал қилишда аниқлик киритиш ва маълумот олиш мақсадида малакали мутахассис жалб қилинади ва унинг шу иш юзасидан фикрини олишга тўғри келади. Суд-психологик экспертизасини вазифаларини - эксперт - психологлар бажаради. Эксперт - психолог - бу илмий, маданий педогогик савияга эга бўлган, фан соҳаларида махсус билимга эга бўлган, экспертиза муассасаларидан бирида ёки психология кафедраларида ишловчи процесуал шахс бўлиб, махсус билимга эга бўлган мутахассис эксперт психолог сифатида фаолият юритиши мумкин.

Терговчи ёки судья гарчанд махсус билимларга эга бўлсалар ҳам, лекин бу вазифани бажариш ҳуқуқи уларга берилмаган. Улар ўзларининг процесуал ҳолатлари сабабли суд ёки терговда эксперт сифатида қатнашишлари мумкин эмас. Бироқ уларнинг махсус билимларидан хабардорлиги тергов қилинаётган ишни чуқурроқ ўрганишга, терговни тўғри олиб боришга, айрим масалалар устида фикр ва мулоҳазалар юритишга ва айниқса экспертнинг берган хулосасига объектив баҳо беришга ёрдам беради. Экспертиза ўтказишни суриштирув дастлабки тергов органлари ёки суд ўзининг махсус қарори ёки ажрими билан мутахассисларга топширади.

Эксперт бир қанча талабларга жавоб бериши керак:

- Экспертдан терговчи ёки суд унинг олдига қўйган саволларга етарли даражада тўғри ва асосли жавоб беришга қодир ҳамда шахсан шу соҳа мутахассиси бўлиши керак.

- эксперт жиноят ишига ҳеч қандай алоқаси бўлмаган бетараф, объектив равишда ҳал қилувчи мутахассис бўлиши шарт.

- экспертдан махсус бир қанча тайёргарликлардан, текширишлардан ўтган бўлиши экспертизанинг муваффақияти гарови ҳисобланади.

- эксперт олинган маълумот ва информацияларни сақлай олиши муҳим аҳамият касб этади.

- эксперт психолог давлат қонунларини, ҳуқуқшунос касбий фаолиятларини яхши билиши керак.

Эксперт психологларнинг ҳуқуқ ва бурчларини Ўзбекистон Республикаси жиноят - процесуал кодексида аниқ кўрсатилган .

Суд-психологик экспертизасининг асосий вазифаси - жиноятни олдини олишда ёки суд ҳукмининг тўғри чиқарилишида тергов ва қидирув ишларидаги муаммоли вазиятларни тўғри ҳал қилинишида инсонинг индивидуал психологик хусусиятлари, психологик ҳолатлари ҳамда жараёнларини мукамал ўрганган ҳолда масалани ойдинлаштириш (аниқлик киритишда);

Суд-психологик экспертизасининг мақсади шахснинг айрим психологик хусусиятларини таъкидлаш билан чекланиб қолмаслиги лозим. Ҳамма вақт эксперт-психологлар вазиятни мутахассис сифатида ҳар томонлама чуқур ўрганиб илмий фактлар асосида муаммони очиб бериш керак. У психодиагностика усуллари ҳамда, илмий тадқиқот ишларидан фойдаланиб шахсни психологик ҳолатига аниқлик киритиши муҳим аҳамиятга эга бўлади. Турли хил психологик тест ва усуллардан фойдаланиб шахснинг фаолиятида ҳақиқатни очиб беришда, чиқарилган хулосани ўзгартиришига олиб келиши мумкин.

Суд-психологик экспертизасининг умумий предметини ўрганилишига, ҳолатига, ишнинг олиб борилишига, ёки психологик муҳитларга қараб бир қанча майда бўлимларга бўлиб ўрганилади. Бунга бир мисол: ўсмир қонунга хилоф равишда иш қилганида ички ҳис - туйғуларини нотўғри бошқарилиши натижасими ёки, ақлий ривожланиши орқада қолганлиги сабабли ўз хатти-ҳаракат фаолиятига тўлиқ жавоб бера олмаслиги натижасими? – буни эксперт-психолог текширишлар натижасида аниқлайди. Суд-психологик экспертизасини ҳар қандай бўлими - унинг умумий предметига боғлаб туради. Суд-психологик экспертизасининг объекти ҳар доим соғлом психик ривожланган шахс бўлиши керак. Суд-психологик экспертизаси ўзининг предмети, объекти ва методларига асосланиб мустақил ҳолда тадқиқотлар орқали изланишлар олиб боради. Бу экспертиза ўз соҳасининг саволларига жавоб бериш билан бошқа экспертизалардан нисбатан ўзининг ҳаққонийлиги ва илмийлиги билан ажралиб туради. Шунинг учун ҳам унинг ўрнини ва фаолиятини бошқа ҳеч қандай экспертизалар бажара олмайди. Юридик психология учун энг кўп ва керак бўлган малумотларни фақат суд-психологик экспертизаси бера олади. Лекин буни суд-психиатрик экспертизаси фаолияти билан аралаштириб юбормаслик керак. Буни фаннинг тарихини ўрганганимизда ҳам қайд этиб ўтган эдик. Ҳозирги кундаги ҳар бир адабиётларда ҳам шу ҳақда алоҳида тўхталиб ўтилади. Психиатрия нима? У қандай фан? Нимани ўрганеди? Бунга ҳам қисқача изоҳ бериб ўтаемиз.

Психиатрия - медицинанинг бир тармоғи. У нерв системаси фаолиятини бузилишини ўрганеди. Нерв - психик системасидаги нуқсонларни ўрганеди ҳамда келиб чиқиш сабаларини аниқлайди, касалликнинг олдини олади. Касалликни турли хил метод ва усуллар, дори-дармон билан даволайди. Нерв - физиологик системасининг камчилиги ёки бузилиши ҳаёт давомида бўлганми ёки туғмами уни даволаш мумкинми? Буни аниқлайди ва жавоб беради. У психоз, невроз, олигофрения, шизофрения, психиатрия, эпилепсия, наркомания, гиёҳвандлик каби касалликларга бўлинади.

Махсус адабиётларни таҳлил қилиниши, қидирув ишлари ва суд практикаси фаолиятларининг умумлаштирилиши, суд-психологик экспертизасининг илмий тадқиқотлари ҳаммаси биргаликда бир қатор саволларни мукамал ўрганишни талаб этади.

Экспертиза тушунчаси ва унинг вазифаси

Экспертиза текширишларининг характерига кўра турли хил бўлиши мумкин.

Экспертиза ўтказиш ўзининг изчиллиги жихатидан дастлабки ва такрорий экспертиза ўтказишга бўлинади. Дастлабки экспертиза бу шу иш юзасидан биринчи навбатдан ўтказилган экспертизадир. Такрорий экспертиза эса дастлабки экспертиза хулосалари билан келишилмаган ҳолда қайта тайин қилинади. Бундай ҳолатлар кўпинча экспертиза хулосаси билан жиноят ишидаги материаллар ўртасида жиддий қарама - қаршилиқ мавжуд бўлганда, экспертиза хулосалари ноаниқ ёки ишонарсиз бўлса, текшириш методлари нотўғри ёки эксперт ўз вазифа доирасидан четга чиқиб кетган бўлса ва айбланувчи асосли вожлар келтирса, мазкур масала илмий жихатдан ҳал қиланмаган бўлса, шу ишдан эксперт манфаатдор бўлса, шунга ўхшаш ҳолларда такрор экспертиза тайин қилиниб, уни ўтказиш бошқа экспертларга топширилади.

Текширишнинг ҳажмига қараб экспертиза асосий ва қўшимча экспертизаларга бўлинади.

Қўшимча экспертиза асосий экспертиза саволларига янги қўшимча саволлар қўйиш, ишда янги ҳолат ёки ўзгартиришлар киритиш ва материалларни кўпроқ тўпланиши каби вазиятларда тайин қилинади. Қўшимча экспертизани биринчи экспертга топшириш ҳам мумкин. Чунки бунда эксперт иш материали билан таниш бўлиб, экспертиза ўтказиш муддатини қисқартиришга ва асосли бўлишга кўмаклашади.

Экспертиза ўтказишда қатнашувчи экспертларни сонига қараб бир экспертли ва комиссияли экспертизага бўлинади.

Экспертли текширишни фақат экспертнинг бир ўзи комиссияликда эса бир соҳадаги бир нечта мутахассис экспертлар томонидан олиб борилади. Бу одатда текширилаётган объектларни катта ҳажмдалиликка ёки мураккаб эканлигига боғлиқ бўлади. Одатда такрорий экспертиза икки ёки ундан ортиқроқ бўлган экспертлар комиссиясига топширилади.

Текширишда фойдаланилган билимларнинг составига қараб экспертиза бир соҳалик, кўп соҳалик ёки комплекс экспертизалар бўлиши мумкин.

Бир соҳали экспертизада билимнинг бир тармоғи доирасида текшириш олиб борилади.

Комплекс экспертизада эса бир неча соҳага мансуб бўлган билимлар асосида текширилаб шу текшириш натижаларига қараб умумий бир хулоса чиқарилади. Комплекс экспертиза текширишларни бир неча соҳадаги билимлардан яхши хабардор бўлган битта шахснинг ўзи ёки зарур соҳадаги мутахассислардан бир неча киши ўтказишлари мумкин. Комплекс экспертиза ўтказишда ҳар бир эксперт ўз текшириш ва хулосалари учун жавобгарликни ҳис қилиши шарт. Умумий қилинган хулосага ҳар бир эксперт алоҳида ўз имзосини қўяди. Хулосада ҳар бир экспертнинг олиб борган текшириши ва олинган натижаси кўрсатилмоғи муҳим аҳамият касб этади. Агар экспертлардан бирортаси умумий хулоса билан келишмаса, у ҳолда ўз фикрини алоҳида ёзиб бериш керак. Ҳар бир экспертнинг қандай иш олиб борганлиги ва текшириш методлари хулосада алоҳида - алоҳида қайд қилинади.

Юқорида кўсатилган деярли барча турдаги экспертизалар махсус давлат экспертиза муассасарида ўтказилади. Экспертиза ўтказиш илмий жиҳатдан асосланган миллий модификациялаштирилган методлар асосида, мукаммаллашган илмий техника воситаларидан фойдаланилган ҳолда, лаборатория ва табиий шароитларда олиб борилади. Бу муассасаларда экспертиза тадқиқотлари системалаштирилади ва умумлаштириб ўрганилади.

Суд-психологик экспертизаси суд ёки терговчининг қарорига асосан ўтказилади. бу қарорда воқеанинг асосий мазмуни, экспертиза ўтказилиши учун зарур бўлган хулосаларнинг сабаби, экспертиза ўтказишнинг кимга топширилаётганлиги, қандай саволларга жавоб бериш кераклиги аниқ кўрсатилган бўлади. Экспертнинг олдига махсус билимдан юқори бўлган саволларни (масалан: жиноятнинг сабаби каби) қўймаслиги керак. Экспертзани тайинлаш зарурлиги асосан дастлабки тергов харақтларидан келиб чиқади. У жиной ишларнинг харақтерига ҳам боғлиқ.

Суд-психологик экспертизани амбулатор қабули шароитида ўтказиш мумкин. Экспертга буйруқ, топшириқ беришдан олдин уни жиной иш материали билан таништириш керак. Экспертзани ўтказиш учун материаллар тайёрланганда кишининг шахсий, индивидуал хусусиятларига таалуқли бўлган вазиятларни алоҳида қайд этиб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади. Биринчи навбатда ақлий салоҳияти, тарбиявий психологик муҳити, харақтери, одатлари, хулқидоғи мустаҳкам кўникмалари, ҳиссий таъсирчанлик доираси, қизиқишлари, ҳаётидоғи олдига қўйган мақсадлари, бошқа одамлар билан муомала - муносабатлари ҳақида маълумоти бўлиши керак.

Суд-психиатрик экспертизаси билан суд-психологик экспертизаси бир вақтда олиб борилмайди. Яъни кўп соҳали экспертиза, ёки шу одамнинг ҳақиқатдан ҳам ақлий соғлом эканлиги суд ва терговчида ишонч ҳосил қилинган тақдирдоғина психологик экспертиза ўтказиш мумкин.

Прокурор, терговчи ва судья экспертизани тайинлашдан олдин эксперт психологни қонундоғи ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан таништириб чиқиши шарт. Эксперментнинг ўтказилиши, хулосалари тартиби - жиноят - процесуал кодекси моддаларида белгилаб берилган. Агар эксперт психолог саволларга мукаммал жавобни бера олмаслигини билса, экспертиза ўтказишни инкор этиши мумкин. Масалан: инжинер психолог - “кичик ёшдоғи болани гувоҳлик беришини” ёки “жабрланишини” болалар психологиясини яхши билмаганлиги учун тўғри жавоб бера олмаслиги мумкин. Агар психолог белгиланган талаб

ва коидаларга жавоб бера олмаса ”чегарадан чиқиб кетса” жавобгарликка тортилади. Агар эксперт психолог хулоса чиқариш учун етарли материаларга эга бўлмаса, терговчи ёки судьяга ёзма равишда керак бўлган материаллари ҳақида маълумот беради. Эксперт қидирув суд органларининг ижозати билан экспертизанинг хулосасига қадар ишнинг ҳолати билан танишиши, тергов ва қидирув ишлар олиб борилиши жараёнида қатнашиши, сўроқ қилинувчига саволлар бериш, экспертизага таалуқли бўлган предметларни кузатиши, гувоҳлик берувчи бошқа шахсларни чақириб, савол жавоб ўтказиш мумкин.

Суд-психологик экспертизасининг текширув натижалари албатта ёзма равишда баён қилиниши керак. Ҳар қандай экспертиза ўтказиш уч босқичдан иборат бўлади, яъни тайёргарлик кўриш, текшириш ва хулоса чиқариш.

Тайёргарлик кўриш қисмидан қачон, ким билан ва нимага асосланган ҳолда (суд, терговчининг қароридан келиб чиққан ҳолда) экспертиза ўтказилиши кўрсатилади. Айбланувчи, жабрланувчи ёки гувоҳнинг фамилия, исми шарифи, туғилган йили, жиноий ишга муносабати ёзилади. Бу ерда саволлар келтирилади ва экспертизани ўтказиш учун керак бўлган сабаб кўрсатилади.

Текширув ўтказиш босқичи асосийси бўлиб, бир қанча бўлимларга бўлинишни талаб этади:

- а) жиноий ишнинг тасвирланган мазмуни.
- б) текширилувчининг таълим ва тарбиявий психологик риожланиши, ҳаётининг турли даврлардаги ўзгаришлари ҳарakterларига таъсири кўрсатилади.
- в) текширилувчининг экспериментал психологик текширув йўллари ва натижалари маълум қилинади.
- г) текширилувчи билан бўлган суҳбат ёзилади.
- д) умумий психологик анализ учун экспертиза ўтказишда руҳсат берилган пландаги савол - жавоблар берилади.

Эксперт-психолог текширилувчини психологик ривожланишини анализ қилаётганда шахс ҳаётини турли даврларидаги ҳодиса - воқеаларига алоҳида эътибор бериб ўрганиб чиқиши керак. Айниқса болалик ва ўсмирлик ёшидаги ўзгаришларин синчиклаб ўрганишни талаб этади. Бунинг учун психолог ёш даврлар психологиясини, кризис этапларини яхши билиши керак.

Эксперт-психолог текширув ишларини олиб борганда қандай методларда фойдаланганлигини, экспертизанинг асосий қисмини мақсади нимадан иборат эканлигини кўрсатиши керак. Суҳбат натижалари сўзма - сўз ҳаммаси аниқ ёзилиши шарт эмас, умумий мазмуни баён этилса бўлади, лекин текширилувчининг баъзи бир шахсий хусусиятларини нозик томонлари аниқ кўрсатилиши учун (агар шу ишга тааллуқли бўлса) тўлиқ ёзилиши керак. Текширилувчининг муносабатига қараб суҳбат давом эттирилиши мумкин. Агар у суҳбат давомида кўрилатган иш учун керак бўлган янги факт ва маълумотлар айтса, терговчи ёки судья бундан хабардор бўлмаса, шуларни суҳбат охирига қайд этиш лозим.

Олинган маълумотларни умулаштириб туриб психологик анализ қилиш натижасида текширув ўтказиш бўлиmidан хулоса чиқариш бўлимига ўтилади. Бу бўлимнинг хулосасида эксперт олган ахборотлари билан биргаликда ўзининг билим малакаларига таяниб туриб шу ишга муносабатини белгилайди ва асосли психологик баҳо беради. Мана шу берилган баҳодан текширув ишларининг олиб борилишида психологнинг ўрни аниқ кўрсатилади.

Хулоса қисми қисқа ва аниқ бўлади, режадан ва олдинга қўйилган саволлардан ташқарига чиқиб кетилмайди. Ҳар доим хулоса аниқ характерга эга бўлади, қониқарли ёки қониқарсиз, тасдиқловчи ёки инкор этувчи. Иккиланувчи ёки ноаниқ мавҳум хулосага келиш мумкин эмас. Эксперт хулосаси шундай тузилиши керакки, уни ўқиган ҳар бир шахс экспертизанинг мазмунини, ўтказилган текширишларни услубини ва қилган хулосасини тушинсин.

Экспертнинг хулосаси судья, терговчи, ёки прокурор учун мажбурий далил эмас. Экспертнинг фикри билан келишмаслик ҳам мумкин. Бундай ҳолларда суд-психологик

экспертизани тайинлаган шахс (прокурор, терговчи, судья) қонунга мувофиқ равишда эксперт фикри билан келишмасликка олиб келган сабабларни асосли равишда бирма-бир кўрсатиб бериши шарт. Чунки экспертнинг хулосасидаги маълумотлар илмий - назарий манбалар асосида белгиланган бўлади.

Экспертнинг хулосаси қуйидагича баҳоланади;

биринчидан; ишдаги тўпланган бошқа далиллар билан таққослаб кўриш йўли билан баҳоланади. Агар эксперт хулосаси билан ишдаги материалларда қарама-қаршилик бўлса, эксперт хулосасини ёки ишдаги материалларни нотўғри деб ҳисоблашга олиб келади;

иккинчидан ўтказилган текширишнинг тўғрилиги нуқтаи назардан баҳоланади яъни экспертнинг хулоса фикри илмий жихатдан қанчалик асосли эканлиги текширилади;

учинчидан нотўғри хулосага олиб келувчи бирор ўзгариш рўй берган ёки бермаганлиги аниқланади.

Эксперт психологлар томонидан берилган аниқ ва тўғри хулосалар суд-психологик экспертизанинг муваффақияти гарови ҳисобланади.

Суд-психологик экспертизасида амалий психологиянинг тутган ўрни.

Шундай қилиб, XXI асрнинг бошланишида ҳамма инсонлар олдида турган муҳим, ечимини кутаётган глобал муаммолардан бири бу инсон муаммосидир. Психология шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари, психик жараёнлари, психик ҳолатлари ҳамда ички кечинмаларини ўрганадиган фан бўлгани учун ҳам унинг амалий қиймати ғоят каттадир.

Юқорида айтганимиздек, амалий психология руҳий ходисаларнинг асл табиатини, уларнинг пайдо бўлиб, қандай сабабларга биноан ўзгаришларини мавжуд ҳаётий мисоллар асосида тушунтириб беради. Кишининг умумий маълумотларини кенгайтиради, билим савиясини оширади, инсоннинг биологик ва ижтимоий моҳияти билан боғлиқ бўлган фанлар (биология, физиология, фалсафа, антропология, тиббиёт, педагогика) каби фанларнинг ҳам муҳим объекти ҳисобланади. Ҳозирги кунда мустақил давлатимизнинг буюк қудратини тиклаш тўғрисида жиддий маънавий ҳаракат бошланган экан, бундай қудратли жамиятда яшаётган фуқароларни Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялаб етиштириш вазифаси кун тартибида турибди. Бу вазифани тўғри ҳал қилиш учун, аввало истиқлолимиз ёшларини, уларнинг руҳий қудратини ҳар томонлама ўрганишимиз зарур. Миллий психологиямизни ўрганишда ўзининг самарали фаолиятини олиб бораётган етакчи олимларимиз профессорлар Ф.Б.Шоумаров, Э.Ғ.Ғозиев, В.Каримова, М.Ғ. Давлетшин, А. Жабборов, Б. Қодировлар бугунги кунда инсон шахсини комплекс равишда ўрганиш зарур деган илмий амалий муаммони илгари сурмоқдалар (Бу муаммони дастлаб рус психологи академик Б.Ғ.Ананьев бошлаб берган эди). Бунинг маъноси шундан иборатки, ижтимоий ҳаётда шахс камолотини битта ёки бир нечтагина фан эмас балки бир катор фанлар бараварига системали равишда ўрганиши керак. Ана шунда инсон шахсиятининг ҳақиқий фаолиятини билиш, ижтимоий-тарихий, сиёсий, миллий психологиясини тушунтириб бериш мақсадга мувофиқ бўлади.

Шахсни мукамал ўрганишда бошқа фанларга нисбатан психология фанининг ўрни беқиёсдир. Масалан, биология инсон организмидаги биологик ва физиологик ходисаларни ўрганади. Фалсафа одам онгининг борлиқга бўлган муносабати масаласини ўрганади, тиббиёт одам организмидаги турли касалликларни пайдо бўлишини ва даволашни, педагогика одамга бериладиган таълим-тарбиянинг қонуниятларини ўрганади. Психология эса инсондаги мураккаб акс эттиришни, яъни психик жараёнларни, уларнинг намоён бўлиши ва ривожланиш механизмлари қонуниятларини ўрганади ҳамда инсон онги ва шахсининг таркиб топиши, шаклланиб бориши масалалари билан ҳам шуғулланади.

Инсон психикасининг келиб чиқиши, ҳайвонот дунёсида психик ҳаёт формаларининг тараққий этиши, инсон психикасининг тарихан қандай ривожланганлиги, ҳар бир инсон дунёга келиш жараёнидан бошлаб унинг онги қандай психологик муҳитларда тараққий

этади каби масала ҳамда муаммоларни ўрганиш психология фани олдида турган долзарб вазифалардан бири ҳисобланади. Характер, темперамент қандай вужудга келади, одамнинг қобилиятлари, истеъдоди қандай шаклланади, психологиянинг илмий ва ижтимоий тадқиқотлари ана шу саволларимизга жавоб беради. Одам теварак-атрофдаги дунёни қандай идрок этади, уни қандай эсда сақлаб қолади, қандай эсга туширади ва фикр юритади, у қандай ҳисларни кўнглидан кечиради, одам теварак атрофдаги психологик муҳитни ўз эҳтиёжларига мослаштириб, янги моддий ва маънавий бойликларни вужудга келтириб, қандай фаолият юритади каби саволларга жавоб топиш орқали психологияни ва шунга ўхшаш муаммоларни чуқурроқ тушуниб оламиз.

Психологияни ўрганиш инсоннинг психология ҳақидаги ва психик ҳаётнинг хилма-хил ходисалари, йўналишлари, хусусиятлари ҳақидаги билимлар билан бойитибгина қолмай унинг интеллектини ҳам ўстиришга ёрдам беради. Ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги босқичида психология фани борган сари алоҳида соҳаларга бўлиниб бормоқда. Жумладан, юридик психология, криминал психология, суд психологияси болалар психологияси, тарбия психологияси, психофизиология, тиббиёт психологияси, меҳнат психологияси, ижтимоий психология, инженерлик психологияси, ҳарбий психология, санъат психологияси, парапсихология ва бошқалар шулар жумласидандир. Психология фани қанчалик кўп соҳаларга бўлинса, у ўз предметини шунчалик чуқур ва атрофлича ўрганади, тадқиқ этади.

Пед. Технологиялар: Талабаларнинг мустақил ишлари кичик ва катта гуруҳларда муҳокама қилинади. Шунингдек, маъруза ва амалий машғулотларни олиб боришда тарқатма материаллар, замонавий пед-к, психологик технологиялар “Интер актив “, “ Бумеранг “, Кластер, “Ақлий хужум” ”Давра столи”, “Кластер” “ФСМУ” каби интерфаол усуллардан фойдаланилади.

Мавзунини мустахкамлаш учун саволлар:

1. Суд-психологик экспертизасининг предмети ва эксперт ваколати?
2. Суд-психологик экспертизасида амалий психологиянинг тутган ўрни.?
3. Экспертиза тушунчаси ва унинг вазифаси?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч.
-Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Васильев.В.А. Юридическая психология. Учебник.
–С.П. : Питер.2010.
3. Дулов.А.В. Судебная пс-я. Минск.2005.
4. Ениниев.М.И. Юридическая пс-я.М.: 2006.
5. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертизы.
Учебник.М.: 2008.
6. Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я.
Учебник.М.: 2007.
7. Ситковская.О.Я. Судебни-психологическая экспертиза аффекта.
Учебник. Мет-пос.М.:2008.
8. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
9. Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси
Муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
10. Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.:
Прогресс,2006.

1-семинар мавзуси:” Ҳуқуқ психологиянинг предмети, вазифалари ва замонавий имкониятлари”

Режа

- 1.Юридик психологиянинг психология фани тизимидаги ўрни
- 2.Юридик психологиянинг асосий вазифалари ва аҳамияти
- 3.Юридик психология тармоқлари ўртасидаги муносабат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч. -Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Каримов.И. А. Асарлар тўплами. 1-17 жилдлар. Т. :Ўзбекистон. 1996-2010.
- 3.Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник. –С.П. : Питер.2010.
- 4.Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
5. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
- 6.Рухиева.Х.А. Социально-психологический трен .Уч.метод.пос. –Т.2008.
- 7.Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.: Прогресс,2006.
8. Усмонова.А.А. Норбоев.А.Н. Юридик пс-я Ўқув қўлланма. Т.Д.ЮИ-.2005.
- 9..Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я. Учебник.М.: 2007.
10. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза. Учебник.М.: 2008.
- 11.Чалдини.Р. Психология влияния. Учебник.М.: 2008.
- 12.Ғозиев.Э.Ғ. Психология. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи.2010.

2-Семинар мавзуси : Ҳуқуқ психологиянинг замонавий методлари ва уларнинг мақсад ва вазифалари.

Режа

1. Юридик психологияда методикларнинг тутган ўрни.
2. Методикаларнинг замонавий имконияти
3. Тергов жараёнида юридик психология методларининг зарурияти.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч. -Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Каримов.И. А. Асарлар тўплами. 1-17 жилдлар. Т. :Ўзбекистон. 1996-2010.
- 3.Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник. –С.П. : Питер.2010.
- 4.Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
5. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
- 6.Рухиева.Х.А. Социально-психологический трен .Уч.метод.пос. –Т.2008.
- 7.Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.: Прогресс,2006.
8. Усмонова.А.А. Норбоев.А.Н. Юридик пс-я Ўқув қўлланма. Т.Д.ЮИ-.2005.
- 9..Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я. Учебник.М.: 2007.
10. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза. Учебник.М.: 2008.
- 11.Чалдини.Р. Психология влияния. Учебник.М.: 2008.
- 12.Ғозиев.Э.Ғ. Психология. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи.2010.

3- Семинар мавзуси: Ҳуқуқ фаолиятнинг мақсад ва вазифалари.

Режа

- 1.Юридик фаолиятда психологиянинг тутган ўрни.
- 2.Юридик фаолиятга психологик тайёргарликда инсон хотираси.
- 3.Масалаларни ҳал қилишда тафаккур ва интуиция.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч. -Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Каримов.И. А. Асарлар тўплами. 1-17 жилдлар. Т. :Ўзбекистон. 1996-2010.
- 3.Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник. –С.П. : Питер,2010.
- 4.Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
5. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
- 6.Рухиева.Х.А. Социально-психологический трен .Уч.метод.пос. –Т.2008.
- 7.Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.: Прогресс,2006.
8. Усмонова.А.А. Норбоев.А.Н. Юридик пс-я Ўқув қўлланма. Т.Д.ЮИ-.2005.
- 9..Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я. Учебник.М.: 2007.
10. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза. Учебник.М.: 2008.
- 11.Чалдини.Р. Психология влияния. Учебник.М.: 2008.
- 12.Ғозиев.Э.Ғ. Психология. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи.2010.

4- Семинар мавзуси:Юридик фаолиятда юрист шахсининг ижтимоий- психологик йўналганлиги.

Режа

- 1.Юридик фаолиятда мулоқот тушунчаси
2. Мулоқот ўрнатиш жараёнидапсихологик тактика.
3. Юридик фаолиятнинг ижтимоий-психологик асослари.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч. -Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Каримов.И. А. Асарлар тўплами. 1-17 жилдлар. Т. :Ўзбекистон. 1996-2010.
- 3.Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник. –С.П. : Питер,2010.
- 4.Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
5. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
- 6.Рухиева.Х.А. Социально-психологический трен .Уч.метод.пос. –Т.2008.
- 7.Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.: Прогресс,2006.
8. Усмонова.А.А. Норбоев.А.Н. Юридик пс-я Ўқув қўлланма. Т.Д.ЮИ-.2005.
- 9..Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я. Учебник.М.: 2007.
10. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза. Учебник.М.: 2008.
- 11.Чалдини.Р. Психология влияния. Учебник.М.: 2008.
- 12.Ғозиев.Э.Ғ. Психология. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи.2010.

5- Семинар мавзуси: Жиноятчи шахсининг индивидуал психик хусусиятлари.

Режа

1. Қонунбузарликнинг мотивлари ва уларнинг тавсифи
2. Жиноятчи шахсининг асосий криминал турларининг психологик тавсифи.
3. Жиноятчи шахсининг темперамент типологияси.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч. -Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Каримов.И. А. Асарлар тўплами. 1-17 жилдлар. Т. :Ўзбекистон. 1996-2010.
3. Васильев.В.А. Юридическая психология. Учебник. –С.П. : Питер.2010.
4. Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
5. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
6. Рухиева.Х.А. Социально-психологический трен .Уч.метод.пос. –Т.2008.
7. Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.: Прогресс,2006.
8. Усмонова.А.А. Норбоев.А.Н. Юридик пс-я Ўқув қўлланма. Т.Д.ЮИ-.2005.
9. Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я. Учебник.М.: 2007.
10. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза. Учебник.М.: 2008.
11. Чалдини.Р. Психология влияния. Учебник.М.: 2008.
12. Ғозиев.Э.Ғ. Психология. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи.2010.

6-Семинар мавзуси: Уюшган жиноятчиликнинг келтириб чиқарувчи психологик омиллар.

Режа

1. Уюшган жиноий гуруҳлар психологияси
2. Уюшган жиноят психологияси
3. Жиноий гуруҳлар типологияси

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч. -Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Каримов.И. А. Асарлар тўплами. 1-17 жилдлар. Т. :Ўзбекистон. 1996-2010.
3. Васильев.В.А. Юридическая психология. Учебник. –С.П. : Питер.2010.
4. Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
5. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
6. Рухиева.Х.А. Социально-психологический трен .Уч.метод.пос. –Т.2008.
7. Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.: Прогресс,2006.
8. Усмонова.А.А. Норбоев.А.Н. Юридик пс-я Ўқув қўлланма. Т.Д.ЮИ-.2005.
9. Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я. Учебник.М.: 2007.
10. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза. Учебник.М.: 2008.
11. Чалдини.Р. Психология влияния. Учебник.М.: 2008.
12. Ғозиев.Э.Ғ. Психология. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи.2010.

7- Семинар мавзуси: Онтогенезда қонунбузарликнинг психологик тавсифи.

Режа

1. Қонунбузарликнинг психологик тавсифи
2. Вояга етмаганлар ишлари бўйича тергов ҳаракатларининг психологик хусусиятлари

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч. -Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Каримов.И. А. Асарлар тўплами. 1-17 жилдлар. Т. :Ўзбекистон. 1996-2010.
3. Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник. –С.П. : Питер.2010.
4. Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
5. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
6. Рухиева.Х.А. Социально-психологический трен .Уч.метод.пос. –Т.2008.
7. Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.: Прогресс,2006.
8. Усмонова.А.А. Норбоев.А.Н. Юридик пс-я Ўқув қўлланма. Т.Д.ЮИ-.2005.
9. Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я. Учебник.М.: 2007.
10. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза. Учебник.М.: 2008.
11. Чалдини.Р. Психология влияния. Учебник.М.: 2008.
12. Ғозиев.Э.Ғ. Психология. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи.2010.

8- Семинар мавзуси: Тергов ҳаракатларининг тактик ва психологик хусусиятлари.

Режа

1. Тинтувнинг психологик хусусиятлари
2. Тинтув тактикасининг психологик асослари
3. Воқеа содир бўлган жойни кўздан кечиришнинг тактик ва психологик ҳолатлари.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч. -Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Каримов.И. А. Асарлар тўплами. 1-17 жилдлар. Т. :Ўзбекистон. 1996-2010.
3. Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник. –С.П. : Питер.2010.
4. Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
5. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
6. Рухиева.Х.А. Социально-психологический трен .Уч.метод.пос. –Т.2008.
7. Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.: Прогресс,2006.
8. Усмонова.А.А. Норбоев.А.Н. Юридик пс-я Ўқув қўлланма. Т.Д.ЮИ-.2005.
9. Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я. Учебник.М.: 2007.
10. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза. Учебник.М.: 2008.
11. Чалдини.Р. Психология влияния. Учебник.М.: 2008.
12. Ғозиев.Э.Ғ. Психология. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи.2010.

9- Семинар мавзуси: Тергов жараёнида юзлаштириш ва сўроқ қилиш психологияси.

Режа

- 1.Тергов жараёнида жзлаштириш психологиясию
- 2.Сўроқ қилишнинг психологик тактикаси.
- 3.Сўроқ қилиш динамикаси.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч. -Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Каримов.И. А. Асарлар тўплами. 1-17 жилдлар. Т. :Ўзбекистон. 1996-2010.
- 3.Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник. –С.П. : Питер.2010.
- 4.Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
5. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
- 6.Рухиева.Х.А. Социально-психологический трен .Уч.метод.пос. –Т.2008.
- 7.Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.: Прогресс,2006.
8. Усмонова.А.А. Норбоев.А.Н. Юридик пс-я Ўқув қўлланма. Т.Д.ЮИ-.2005.
- 9..Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я. Учебник.М.: 2007.
10. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза. Учебник.М.: 2008.
- 11.Чалдини.Р. Психология влияния. Учебник.М.: 2008.
- 12.Ғозиев.Э.Ғ. Психология. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи.2010.

10- Семинар мавзуси: Суд- психологик экспертизасининг замонавий имкониятлари.

Режа

- 1.Экспертиза турлари ва уларнинг имкониятлари.
- 2.СПЭ ўтказиш методлари.
- 3.СПЭ натижаларини баҳолаш

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Каримов. И.А Юксак маънавият –енгилмас куч. -Т. : маънавият ,2008-17 б.
2. Каримов.И. А. Асарлар тўплами. 1-17 жилдлар. Т. :Ўзбекистон. 1996-2010.
- 3.Васильев.В.А. Юридическая психология.Учебник. –С.П. : Питер.2010.
- 4.Рухиева Х.А. Ғозиев Э.Ғ. Олий мактаб психологияси муаммолари. Ўқув қўлланма. Т.: 2008.
5. Рухиева.Х.А. Суд-психологик экспертизаси. Ўқув қўлланма – Т.: 2010.
- 6.Рухиева.Х.А. Социально-психологический трен .Уч.метод.пос. –Т.2008.
- 7.Романов.В.В. Юридическая пс-я. Учкбник. – М.: Прогресс,2006.
8. Усмонова.А.А. Норбоев.А.Н. Юридик пс-я Ўқув қўлланма. Т.Д.ЮИ-.2005.
- 9..Столяренко.А.М. Прикладная юридическая п-я. Учебник.М.: 2007.
10. Нагаев.В.В. Основа судебно-психологической экспертиза. Учебник.М.: 2008.
- 11.Чалдини.Р. Психология влияния. Учебник.М.: 2008.
- 12.Ғозиев.Э.Ғ. Психология. Дарслик.-Т.: Ўқитувчи.2010.

ЮРИДИК ПСИХОЛОГИЯ ФАНИ БЎЙИЧА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ОЛИШ МАВЗУЛАРИ

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.

- 1.Юридик психологиянинг тарихий ривожланиши
- 2.Тергов ва суд жараёнида юридик психологиянинг тутган ўрни.
- 3.Юридик фаолиятга психологик тайёргарлик.
- 4.Юридик фаолиятда методикалардан фойдаланиш тартиби.
- 5.Методикаларнинг ишончилилик даражаси.
- 6.Методикалардан олинган маълумотларни интерпритация қилиш.
- 7.Юридик фаолиятда билиш жараёнларининг ҳисобга олиниши.
- 8.Юридик фаолиятда психологик аппаратуралардан фойдаланиш
- 9.Гувоҳ, жабрланувчи, гумонланувчи ва айбланувчиларни баҳолашнинг психологик жиҳатлари
- 10.Шахсни ўрганиш схемаси
- 11.Жиноятчининг психологик портрети.
- 12.Жиноятчи шахсни ажратиш турувчи психологик хусусиятлари
- 13.Уюшган жиноятчиликнинг келтириб чиқарувчи психологик омиллар.
- 14.Уюшган жиноятчиликнинг олдини олиш ва бартараф этиш усуллари
- 15.“Тревонометр “ ёрдамида шахснинг хаяжонланиш даражасини аниқлаш
- 16.“Адажтометр”дан тергов харакатларини олиб боришда фойдаланиш
- 17.Суд жараёнида иштирок этиш – амалиёти.
- 18.СПЭни ташкиллаштириш-амалиёт
- 19.Юридик психологиянинг тарихий ривожланганлиги.

ГЛОССАРИЙЛАР

АДАПТАЦИЯ (лотинча «adaptare» - мослаштирмақ) - сезги аъзоларининг кўзгочки кучига мослашуви натижасида муайян сезгирликнинг ўзгариши. Адаптация ҳодисасида сезгирлик орхиши ҳамда камайиши мумкин: кучли таассуротдан кучсиз таассуротга ўтганда сезгирлик аста-секин ортиб боради; таассурот кучайганда эса сезгирлик аксинча камайиб боради. Адаптация қонунияти барча сезгиларга хосдир (кўркув адаптацияси, эшитиш адаптацияси, тери адаптацияси).

АКСЕЛЕРАЦИЯ (лотинча «aceleratio» - тезланиш) - болалар ва ўсмирларда олдинги авлодга нисбатан бўй-бастаи ва жинсий тараққиётининг тезланиши, жадаллашиши.

АМНЕЗИЯ (лотинча «а» - инкор этиш, «mnesus» - хотира) - миянинг турли қисмлари жароҳатланиши натижасида хотиранинг йўқолиш ҳолати.

АМАЛИЙ ТАФАККУР - кўпинча в акт танқислиги шароитида юзага келадиган ва хатти-ҳаракатларнинг мақсадини аниқлаш; режа, лойиҳаларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ.

АНАЛИЗАТОР (юнонча «analysis» - бўлакларга ажратиш) - мураккаб нейрофизиологик тизим, одамга таъсир этувчи кўзғалишларни идрок этиш ва уни таҳдил қилиш. Анализатор рецептор, нерв йўллари. мия билан боғланадиган кием ва миянинг махсус бўлимларини ўз ичига олади.

АНАЛОГИЯ (юнонча «analogia» - ўхшашлик) психик ҳодисалар ва хулқ- атвор хусусиятларининг ўхшашлиги.

АНАЛИТИК ПСИХОЛОГИЯ - психологиядаги оқим, унга 1913 йили К.Г.К)нг асос солган. У психикани идеалистик талкин этиб, онг билан ғайри шуурийликнинг ўзаро компенсациясига асосланган ўз-ўзини бошқарувчи тизим деб қарайди; шунта кўра онг ва ғайришуурийлик интеграцияси шахснинг бир бутунликка эришиши индивидуаллашиши йўлидир. Аналитик психология, психопатология ва психотерапия, шунингдек, фалсафа, антропология, маданият ва бошқа фанлар билан боғлиқ ва уларга таъсир кўрсатган.

АПАТИЯ (юнонча «apatheia» - ҳдсиётсизлик) - кишининг теварак- атрофдаги одамга нисбатан ҳеч қандай қизиқишларсиз бепарқлик ҳолати. Апатия оғир кечинмалар ёки касалликлардан толиқиш натижасида келиб чиқади.

АППЕРЦЕПЦИЯ (лотинча «ар» - га, қарашли, «perceptio» - идрок) - шахе идрокининг аввалги билим ва тажрибаларига ҳамда унинг умумий қизиқиш ва қавасларига боғлиқдиги.

АССОЦИАЦИЯ (лотинча «associatio» - бирлаштирмак) - психик ҳодисалар орасидаги ўзаро боғланиш, у маълум қонунлар бўйича таркиб топади (жумладан, фазодаги ёндашлик, хронологик ўхшашлик қарама-қаршилиқ ва б.)

АУТИЗМ (юнонча «auto» - ўзим) - индивиднинг ўзини атрофдаги одамлардан чегаралаб, ўзининг кечинмаларига берилишдан иборат психологик бегоналашув.

АУТОГЕН МАШҚ (юнонча «autos» - ўзим, «denos» - келиб чиқаман) - ўз-ўзини ишонтириш ва ўз-ўзини идора қилишга асосланган пегкотерапевтик усул.

АФФЕКТ (лотинча «affectus»- рухий ҳаяжон, эҳтирос) - кучли, жўшқин ва нисбатан қисқа муддатли эмоционал кечинмалар тариқасида рўй берадиган психологик ҳолат.

ВЕРБАЛ (лотинча «verbalis» - оғзаки) атама. Вербал нутқ - оғзаки ифодаланиладиган нутқ.

ГЕНЕТИК МЕТОД («genetikos» - келиб чиқишга оид, «methodos» - текшириш. тадқиқот) - психик ҳолатларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг куйидан юқорига қараб ривожланиши жараёнини ўрганиш усуллари.

ГУРУХ - одамларнинг биргаликдаги фаолият мазмуни ёки мулоқотда бўлиш характери каби қатор белгиларига асосланган ижтимоий жамоа. Гуруҳдар реал ва шартли бўлиши мумкин.

ДЕПРЕССИЯ (лотинча «depressio» - руҳан тушиш) - тушкунлик кайфияти; одамда интилишларнинг сусайиши, ҳаракатларнинг тормозланиши билан боғлиқ равишда юзага келадиган рухий ҳолат.

ДИНАМИК СТЕРЕОТИП (юнонча «dynamicos» - кучли, «sterios»- қаттиқ, «tipos» - из) - бош мия катта ярим шарларининг фаолиятини яхлитлаб турнш тури бўлиб, у шартли рефлексларнинг кетма-кетлигини таъминлаб туради. Динамик стереотип ннсон одатлари, меҳнат малакаларининг физиологик асосларидир.

ДИҚҚАТ - онгимизнинг муайян объектга йўналтирилиши ва унда тўпланишдан иборат психик ҳолат. Диққат ихтиёрсиз, ихтиёрий ва ихтиёрийдан кейинги турларга ажратилади.

ИДЕАЛ (юнонча «idea» - ғоя, тушунча, тасаввур) - бирор нарсанинг намунаси, айрим одам, гуруҳ ва синф хатти-ҳаракатлари ва интилишини белгиловчи олий мақсад. Идеал шахенинг мукамал сифати ва инсонларнинг ўзаро гўзал муносабатлар, хар тарафлама ривожланган одамлар ҳақидаги тасаввурлар.

ИДРОК- сезги аъзоларига таъсир этиб турган нарса ва ҳодисаларни бевосита яхлитлигича акс эттириш жараёни.

ИНТРОВЕРСИЯ - шахенинг ўз фикрлари, сезгилари, кечинмаларининг ўз-ўзига таяниши.

КАСБ ТАНЛАШ - ижтимоий фойдали меҳнатга ўз ҳиссасни қўшиш зарурлигини англаш натижасида касбга йўналиш.

КОНЦЕПЦИЯ (лотинча «conseptio» - қабул қилмоқ) - фаолият мақсадлари ўз ичида сақланиб қолган, фақат ўзи учунгина хизмат қиладиган мосланишдан қўзғалиш ҳолатигаўтиш қобилияти.

КОРРЕЛЯЦИОН ТАҲЛИЛ (лотинча «correlativus» - ўзаро муносабат) - текшириладиган ҳодисалар ёки омилларнинг шакллари, белгиларининг алоқадорлик даражасини (бир-бирига боғлиқлигини) баҳолашнинг статистик методи.

ЛАЁҚАТ - нерв тизимининг баъзи детерминлашган анатомик- физиологик хусусияти. Одамда қобилиятлар таркиб топиши ва ривожланишининг дастлабки яққа, туғма, табиий заминидир.

МАЪЛУМОТ - бир тартибга киритилган билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш жараёни ҳамда натижасидир. Маълумот олишнинг асосий йўли ўқув муассасаларида ёки мустакил ўқишдан иборат.

МЕЛАНХОЛИК (юнонча «melas» - қора, «chole» - ўт. сафро) - темперамент турларидан, психик фаолликнинг суст, тез таъсирланувчанлик, ҳатто арзимаган нарсалар учун ҳам жуда чуқур таъсиротга берилиши билан характерланади.

МЕН-КОНЦЕПЦИЯ (лотинча «conceptio» - қабул қилмоқ) - одамнинг ўзи тўғрисида нисбатан барқарор, аниқланган. ўз кечинмаларида ифодаланадиган таассуротлар тизими. Мен концепцияси асосида одам бошқалар билан ўзаро муносабатда бўлади ва ўзига бўлган муносабатни белгилайди.

МОТИВАЦИЯ - одамни фаол фаолиятга ундовчи сабаблар мажмуи.

МУҲАНДИСЛИК ПСИХОЛОГИЯСИ - психологиянинг тармоғи, одам меҳдاتининг психологик хусусиятлари ва фаолият жараёнида техника воситаси билан муносабатда бўлишини ўрганади. Шу билан бирга муҳандислик психологияси машина ва ускуналар лойиҳасини яратишда инсон омилларини ҳисобга олиш галабларини ишлаб чиқади.

ОЛИЙ НЕРВ ФАОЛИЯТИ ТУРИ - олий нерв фаолияти хусусиятларининг барқарор йиғиндиси (кучи, вазминлиги, ҳаракатчанлиги ва бошқалар). Бу асосан нерв тизимининг хусусиятлари йиғиндиси билан ифодаланади.

ОНГ - объектив борликни психик акс эттиришнинг фақат инсонгагина хос юқори усули. Одамларнинг ижтимоий-тарихий фаолияти воситасида пайдо бўлган.

ОПЕРАТИВ ХОТИРА (лотинча «operatio» - ҳаракат) - хотира турларидан бири, бу маълум фаолиятни бажариш жараёнида ифодаланади, узок муддатли хотирадан вақтинча фойдаланадн.

ПАРАПСИХОЛОГИЯ (грекча «ψυχη» - рух, «logos» - таълимот - психология тадқиқот соҳаларидан бири. сезги аъзолари иштирокисиз идрок килиш шакллари, шу билан бирга тирик мавжудотнинг физик ҳодисаларга мушак кучисиз таъсир этиш турларини ўрганади. Парапсихология муаммоси баҳсга мойил соҳадир.

ПАТОПСИХОЛОГИЯ (юнонча «pathos» - азобланиш, психология) - психологиянинг бўлими. У бош мия зарарланиши ёки унинг етарлича ривожланмаганлиги натижасида келиб чиқадиган психик касалликларни ўрганади, психиатрия билан узвий боғлиқ.

ПЕДАГОГИК ПСИХОЛОГИЯ (юнонча «paidagogika» - тарбия, психология) - психология тармоғи, таълим ва тарбия қонуниятларини психологик асосларини урганади.

ПЕРЦЕПТИВ ҲАРАКАТЛАР (лотинча «perceptio» - идрок этмоқ) - идрок жараёнининг асосий тузилиш бирлиги, бу идрок объектларини билиб олиш ва уни хотира образлари билан солиштиришдан иборат.

ПРИНЦИП (юнонча «principium» - бошланиш, асос) - бирор бир нарсанинг таълим назарияси ёки фан, дунёқарашнинг келиб чиқиш асослари. У одамнинг ички зътиқоди бўлиб, ўзига, борликқа, бошқаларга бўлган муносабатида намоён бўлади.

ПРОЕКТИВ МЕТОД (лотинча «projectos» - олдинга ташланган, юнонча тадқиқот) - шахсни тадқиқ қилиш методларидан бири. Бу методда мое, тажриба вазиятларида расмлар идрок қилиниб, унинг талқини берилади.

ПРОФОРИЕНТАЦИЯ (лотинча «professio» - касб, юнонча «orients» - шарқ) - ёшларни хоҳдш-истаклари, кизиқишлари қобилиятларига қараб халқ хўжалиги мутахассисларга бўлган эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда психологик-педагогик ва тиббий касбга йўналтириш.

ПСИХИКА (юнонча «psychikos» - рухий) - юксак даражада ташкил топган материя - миянинг функцияси. Унинг мохияти туйғулар, идрок, тасаввур, фикрлар, ирода ва бошқалар кўринишида акс эттиришдан иборат.

ПСИХИК ЖАРАЕНЛАР - у ёки бу психик маҳсулот ва натижаларни (психик образлар, ҳолатлар, тушунчалар, ҳдссиёт ва х.к.) ҳосил қилувчи, шакллантирувчи ва ривожлантирувчи жараён.

ПСИХОДИАГНОСТИКА - (юнонча «diagnostikos» - билишга қодир) - шахенинг индивидуал психологик хусусиятларини аниқловчи ва ўлчашни ишлаб чиқарувчи психология усули.

ПСИХОЛОГИЯ (юнонча «psyche» - рух, «logos» - билим) - одамнинг объектив борликни сезги, идрок, тафаккур, туйғу-ҳиссиёт ва бошқа психик ҳолатлар орқали акс эттириш жараёнини ўрганадиган фан.

РЕАКЦИЯ - (лотинча «re» - карши, «actio» - ҳаракат) - психологияда ва физиологияда ички ва ташқи муҳитнинг турли таъсирларига аъзоларнинг жавоб реакцияси.

РЕФЕРЕНТ ГУРУҲ - (лотинча «referentis» - билдирувчи) - шахенинг ҳар томонлама ишонган, ўзига яқин тутган гуруҳи.

РЕФЛЕКС - (лотинча «reflexus» - акс этиш) - организмнинг марказий нерв тизими орқали ички ёки ташқи муҳит омиллари таъсирида рецепторлар Кўзғалишига жавобан кўрсатиладиган реакцияси. Рефлекс аъзоларининг ички ва уларнинг ўзаро таъсирини тартибга келтиришда, организм бир бутунлигини саклаш ҳамда яшаш шароитига мослашишда катта аҳамиятг

РЕЦЕПТОР - (лотинча «recipere» - қабул қилмоқ) - анализаторнинг кўзғалишини қабул қилувчи ички қисми.

САНГВИНИК - (юнонча «sanguis» - кон) - темперамент турларидан. Бу тур чакҳон, ҳаракатчан таассуротлари тез-тез ўзгариб турадиган, бошқа кишиларга нисбатан дилкашлик ва меҳрибонлик қилиш хиелатлари билан характерланади.

СЕЗГИЛАР - психик акс эттиришнинг оддий усули тариқасида ҳайвонларга қам, одамларга ҳам хос хусусияг. Вокеликдаги нарса ва ҳодисаларни айрим белгилари ва хусусиятларини билиб олишни таъминлайди.

СЕНЗИТИВЛИК - (лотинча «sensus» - ҳиссиёт) - турли таъсирга нисбатан сезгиларнинг тез ва кучли кўзғалиши.

СТРЕСС - (инглизча «stress» - зўриқиш) - кучли кўзғовчилар таъсирида юзага келадиган рухдй ҳолат.

ТАСАВВУР - сезги аъзоларига қачонлардир таъсир этган нарса ва ҳодисаларнинг яққол хиссий образи.

ТАФАККУР - инсон акдий фаолиятининг юксак шакли. Сезги, идрок ва тасаввурлар орқали бевосита билиб бўлмайдиган нарса ва ҳодисалар тафаккурда онгли равишда акс этади. Тафаккур жараёнида фикр вужудга келади, бу фикрлар инсон онгида ҳукм, тушунча, хулоса шаклларида юзага келади.

ТЕМПЕРАМЕНТ - (лотинча «temperamentum» - қисмларнинг бир-бирига муносабати) - шахенинг индивидуал психологик хусусиятлари мажмуи. Бу кишида фаолият ва хулк-атворнинг динамик ва эмоционал томонлари билан характерланади.

ТЕСТ - (инглизча «test» - текширмоқ) стандартлаштирилган психологик синов. Бунинг натижасида у ёки бу ҳолдаги психик жараён баҳоланади, шахе бир бутунлигича ёки унинг айрим қисмлари ўрганилади.

ТУШУНЧА - воқеликдаги нарса ва хусусиятларини битта сўз ёки сўзлар гуруҳи билан ифодалашдан иборат тафаккурнинг мантиқий шакли.

УСТАНОВКА - (русча «установка» - йўналиш, йўналтириш) - кишининг теварак-атрофдаги одамларга ёки объектларга нисбатан қандай муносабатда бўлиш, уларни маълум даражада идрок қилиш, сезиш, уларга баҳо бериш ва қандайдир ҳаракат қилишга тайёргарлигини англатадиган ҳолати.

ФАОЛИЯТ - инсонгагина хос, онг билан бошқариладиган эҳтиёжлар туфайли пайдо бўладиган ва ташқи олам билан кишининг ўз-ўзини билишга, уни қайта куришга йўналтирилган фаоллиги.

ФАОЛЛИК - тирик материянинг умумий хусусияти, теварак-атрофдаги муҳит билан ўзаро таъсирда бўлишида намоён бўлади. Психик фаоллик бу ўзаро таъсир, шу асосда фаоллик кўрсатиш билан характерланади.

ФЕНОМЕН - (юнонча «phainomenon» - юз берувчи, содир бўлувчи) - хис-туйғулар билан пайқаладиган ҳодисани англатувчи тушунча.

ФРУСТРАЦИЯ - (юнонча «frustration» - алданиш, беҳуда кўриш, хафагарчилик, режаларнинг издан чиқиши) - кишининг мақсадга эришиш йўлида учрайдиган, объектив равишда шундай туюладиган қийинчиликлар туфайли пайдо бўладиган психик ҳолати.

ХАЁЛ - мавжуд таеввурлар асосида янги образларни яратишдан иборат психик акс эттириш жараёнларидан бири. У ихтиёрсиз ва ихтиёрий, ижодий хаёл турларига ажратилади.

ХАРАКТЕР (юнонча «character» - хусусият белги) - кишидаги барқарор психик хусусиятларнинг индивидуал бирлиги. У шахнинг меҳнатга, атрофдаги нарса ва ҳодисаларга, бошқа кишиларга ва ўз-ўзига бўлган муносабатларида ифодаланади. Характер муайян шароит хатти-ҳаракатларни белгилаб берадиган индивидуал психологик хусусиятлар йиғиндиси.

ХОЛЕРИК (юнонча «chole» - сафро, сариқ ўт) - темперамент тури, у ҳиссиётнинг жўшқинлиги, кайфиятнинг бирданига тез ўзгариб қолиши, ҳиссиётнинг мувозанатсизлиги ва умуман ҳаракатчанлиги билан ифодаланади.

ХОТИРА - акс эттирилган нарса ва ҳодисаларни, тажрибани эсда қолдириш, эсда сақлаш ва зарур бўлганда эсга туширишда иборат психик жараён.

ШАХС - ижтимоий муносабатларга кирувчи ва онгли фаолият билан шуғулланувчи бетакрор одам.

ЭКСТРАВЕРСИЯ - (лотинча «extra» - хаддан ташқари, «versio»- ўзгариш) - шахнинг теварак-атрофдаги одамларга, ташқи ҳодисаларга йўналиши. Экстраверсия кизиқишларнинг кишидан ташқаридаги нарса ва ҳодисаларга кўчиши демакдир.

ЭКСТРЕМАЛ - (лотинча «extremus» - сўнгги, кескин) - охирги, ўзига хос, иложиси бўлмаган ҳолат.

ЭМОЦИЯ - (лотинча «emovere» — уйғотиш, тўлқинлантириш) — одам ёки ҳайвонларни субъектив ифодаланган ички ёки ташқи кўзғовчилар таъсирига жавоб реакцияси.

ЭМПАТИЯ - (юнонча «empathia» биргаликда дардлашмоқ) - бошқа одамларнинг психик қолатларини тушуниш ва уларга ҳамдардлик қилиш қобилияти.

ЭҲТИЁЖ - одам ва ҳайвон фаоллигининг асосий манбаи, аниқ шароитлар билан боғлиқ заруриятнинг ички ҳолати.

ЭҲТИРОС - муайян фаолият турига кучли интилиш билан боғлиқ давомли ва барқарор эмоционал қолат.

ЭЪТИҚОД - маслакни амалга ошириш, шахнинг кундалик эҳтиёжига айланган интилиши, хатти-ҳаракати.

ҚИЗИКИШ- шахенинг ўзи учун қимматли ва ёқимли бўлган муайян нарса ёки ходисаларга муносабати. Қизиқиш кенг ва тор, чуқур ва юзаки, барқарор бўлиши мумкин.

ҚОБИЛИЯТЛАР - шахенинг маълум фаолиятидаги муваффақиятларни ва осонлик билан фаолиятни эгаллай олишни таъминлайдиган индивидуал психологик хусусиятлар.

ҲИССПЁТ - одамнинг юксак эҳтиёжларини қондириш ёки қондирмаслик қобилиятларининг мавжудлиги ва психик образ ярата олиш натижасида унинг теварак-атрофидаги оламга бўлган муносабатларининг онгда акс этирилишидан иборат жараён.

ҲУКМ - тафаккур усулларида, у нарса ва ходисалар ўртасида ўзаро бирон-бир боғланишларнинг борлигини тасдиқлаш ёки инкор қилинишида ифодаланад

ХУҚУҚ ПСИХОЛОГИЯ ФАНИ БЎЙИЧА ОРАЛИҚ НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1- оралиқ назорат саволлари

1. Юридик психологиянинг предмети, вазифалари ва ахамияти.
2. Юридик психологияда шахс ва жамият муаммолари.
3. Тергов жараёнида билиш мезонлари ва уларнинг адекватлиги.
4. Юридик шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари.
5. Муомала техникаси ва стратегияси.
6. Суд-психологик экспертизанинг зарурати.
7. Юридик психология фанининг уқитишнинг мақсади ва вазифалари.
8. Юридик психологиянинг замонавий методлари ва уларнинг амалиётга тадбиқ этишнинг ахамияти.
9. Юридик шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари.
10. Суд-психологик экспертизанинг замонавий имкониятлари.
11. Юридик психологиянинг замонавий имкониятлари.
12. Юридик соҳада психодиагностика ва психокоррекциянинг туган урни.
13. Шахсга таъсир этувчи психологик омиллар.
14. Суд-психологик экспертизанинг ваколатлари.
15. Юридик психология нимани урганади.
16. Юридик психология қачон бошлаб мустақил Фан сифатида ривожлана бошлади.
17. Юридик психологиянинг асосий услублари қайсилар.
18. Юридик психологиянинг услубий асосини нима ташкил қилади.
19. Юридик шахснинг асосий қисмлари қандай.
20. Юридик шахснинг қисми топтирувчи омиллар.
21. Хуқуқни қўллаш фаолиятидаги субъектлар шахсини урганишнинг психологик услублари.
22. Юридик шахс қандай структурага эга.
23. Юридик шахс уз қасбий фаолиятида қандай психик жараёнлар қонуниятларини ҳисобга олиш керак.
24. Ҳис-туйғулар, сезгилар, психик ҳолатларни психологик-ҳуқуқий баҳолаш.
25. Юридик шахсга тегишли юқсак ҳисларни санаб ўтиш.
26. Эмоциянинг ифодаланиши қайси ҳолларда ифодаланади.
27. Эмоциянинг қандай қуринишлари бор.
28. Хуқуқни муҳофаза қилишга доир фаолиятда темпераментнинг хусусиятларини ҳисобга олиш.
29. Темпераментнинг энг замонавий типологиясига қайсилар қиради.
30. Хуқуқни муҳофаза қилувчи шахс идрокнинг энг муҳим хусусиятига нималар қиради.
31. Юридик шахснинг характери шаклланишида нима асосий роль ўйнайди.
32. Тергов жараёнида конфликтнинг энг юқори чўққиси.
33. Характернинг ўзига қаратилган сифатларига нималар қиради.
34. Суд-психологик экспертизанинг тайинлаш сабаблари.
35. Суд-психологик экспертиза қимлар томонидан ўтказилади.
36. Суд-психологик экспертизани ўтказиш тартиби.
37. Жиноятга психологик анализ қандай берилади.
38. Жиноятчи шахси психологияси.
39. Оммавий жиноят психологияси.
40. Юридик шахснинг қасбий фаолиятининг умумий ижтимоий-психологик тавсифномаси.
41. Юридик шахс психологияси.
42. Воқеа содир бўлган жойни қўздан кечириш психологияси.
43. Тинтув қилиш психологияси.
44. Таниб олиш учун тақдим этиш психологияси.
45. Юридик шахснинг қасбий фаолиятида мулоқат.
46. Ўроқ қилишни олиб боришнинг умум ижтимоий-психологик ўзига хос хусусиятлари.

- 47Юридик шахс касбий фаолиятнинг ташкилий бошқарувчилик кичик тузилмасини психологик тахлил этиш.
- 48Суд мажлисида ҳақиқатни билиш, белгилаш жараёнининг психологик ҳуқуқий тавсифномаси.
- 49Суднинг қарорлар қабул қилишининг психологик узига хос хусусиятлари.
- 50Суд-психологик экспертизани тайинлаш сабаблар

2-Оралиқ назорат саволлари

- 1.Темпераментнинг энг замонавий типологиясига қайсилар киради.
- 2.Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи шахс идрокнинг энг муҳим хусусиятига нималар киради.
3. Юридик шахснинг характери шаклланишида нима асосий роль уйнайди.
- 4.СПЭ нинг асосий вазифаси
5. Суд-психологик экспертизанинг тайинлаш сабаблари.
- 6.Суд-психологик экспертиза қимлар томонидан ўтказилади.
7. Суд-психологик экспертизани ўтказиш тартиби.
- 8.СПЭ нинг асосий вазифаси
- 9.Экспертиза саволлари қандай шаклда қўйилади?
10. Аффект нима?
11. Аффект қандай хусусиятларга эга?
- 12СПЭ тайинлашнинг иккинчи шарти нималардан иборат?
- 13 СПЭ да ўз жонига қасд қилган шахсларни рухий ҳолатини қандай аниқлаш мумкин
- 14 СПЭ қачон тайинланади
- 15 СПЭ объекти нима?
- 16Экспертиза нима?
- 17 Эмоция ифодаланиши қайси ҳолларда ифодаланади
- 18 Суд-психология экспертизаси қандай босқичда амалга оширилади
- 19 Юридик психологиянинг асосий услублари қайсилар?
- 20 Оммовий жиноят психологияси.
- 21Суд мажлисида ҳақиқатни билиш, белгилаш жараёнининг психологик ҳуқуқий тавсифномаси.
- 22 Гинтув қилиш психологияси.
23. Таниб олиш учун тақдим этиш психологияси.
- 24Юзлаштириш психологияси.
- 25Юзлаштириш жараёнида вужудга келган низоли ҳолатлар, улардан фойдаланиш ва бу ҳолатни тартибга солиш.
- 26Юзлаштирилаётган шахсларни бирининг иккинчисига психологик таъсир курсатишга йул қўймаслик.
- 27 Таниб олиш психологияси ва турлари.
- 28Сурок қилинувчи билан психологик алоқа ўрнатиш.
- 29 Ўлимдан кейинги суд психологик экспертиза.
- 30 Ҳуқуқни муҳофаза қилишга доир фаолиятда шахснинг индивидуал хусусиятлари-мижознинг (темпераментнинг) хусусиятларини ҳисобга олиш.
- 31 Жиноят юз берган жойни назоратдан ўтказиш.
- 32 Суд-психологик экспертизасида амалий психологиянинг тутган ўрни.?
- 33Юзлаштириш психологиясини тушунтириш.
- 34Юзлаштириш натижасига таъсир кўрсатувчи омилларни айтиш?
- 35Ўроқ қилишнинг психологик хусусиятлари қандай?
- 36.Қўлга олиш психологиясини тушунтириш?
- 37 Юридик шахснинг касбий фаолиятида мулоқат.
- 38 Воқеа содир бўлган жойни қўздан кечириш психологияси.
- 39 Қўлга олиш психологияси.

- 40 Суднинг қарорлар қабул қилишининг психологик узига хос хусусиятлари.
- 41 Юридик шахс қандай структурага эга.
- 42 Экспертизани ташкил эти учун утказиш масалалари.
- 43 Экспертиза саволларини тузишга қуйиладиган талабалар.
- 44 Экспертиза натижаларини расмийлаштириш.
- 45 Суд-психологик экспертизасининг моҳияти, мақсади ва вазифалари.
- 46 Эксперт қандай тплпбларга жавоб бериши керак.
- 47 Гувоҳ ва жабрланувчиларни сўроқ қилишга қаратилган тайёргарликнинг асосий тартиблари
- 48 Тинтув ўтказиш жараёнининг ўзига хос психологик томонлари?
- 49 .Норкамания, алкогольизм мотивларининг психологик тавсифини тушунтиринг?
- 50 Алкоголизм ва норкоманиянинг психопрофилактикаси?

Юридик психологиядан яқуний назорат саволлари

- 1.Юридик психология нимани урганади.
2. Юридик психология қачондан бошлаб мустақил фан сифатида ривожлана бошлади.
3. Юридик психологиянинг асосий услублари қайсилар.
- 4.Юридик психологиянинг услубий асосини нима ташкил қилади.
- 5.Юридик шахснинг асосий қамолотлари қандай.
- 6.Юридик шахсни қамол топтирувчи омиллар.
- 7.Хуқуқни қуллаш фаолиятидаги субъектлар шахсини урганишнинг психологик услублари.
- 8.Юридик шахс қандай структурага эга.
- 9.Юридик уз қасбий фаолиятида қандай психик жараёнлар қонуниятларини ҳисобга олиши керак.
- 10.Хис-туйғулар, сезгилар, психик ҳолатларни психологик-хуқуқий баҳолаш.
- 11.Юксак ҳисларни санаб утинг.
- 12.Эмоциянинг ифодаланиши қайси ҳолларда ифодаланади.
- 13.Эмоциянинг қандай қуринишлари бор.
- 14.Темпераментнинг энг замонавий типологиясига қайсилар қиради.
- 15.Юридик шахснинг характери шаклланишида нима асосий роль ўйнайди.
- 16.Хуқуқни муҳофаза қилувчи шахс идроқининг энг муҳим хусусияти қайси.
- 17.Конфликтнинг энг юқори чуққиси.
- 18.Характернинг узига қаратилган сифатларига қушимча қилинг.
- 19.Шахсни узгартирувчи асосий манбалар.
- 20.Суд-психологик экспертизанинг тайинлаш сабаблари.
- 21.Суд-психологик экспертизаси қимлар томонидан утқазилади.
- 22.Суд-психологик экспертизаларини утқазиш тартиби Уз ЖПКнинг қайси мода асосида таъминланади.
- 23.Жиноятга психологик анализ қачон берилди.
- 24.Жиноятчи шахси психологияси қандай аниқланади.
- 25.Оммавий жиноят психологияси.
- 26.Юридик шахс қасбий фаолиятининг умумий ижтимоий-психологик тавсифномаси.
- 27.Юридик шахс психологияси.
- 28.Воқеа содир булган жойни қуздан қечириш психологияси.
- 29.Тинтув психологияси.
- 30.Таниб олиш учун тақдим этиш психологияси.
- 31.Юридик шахснинг қасбий фаолиятида мулоқат.
- 32.Суроқ қилишни олиб боришнинг умум ижтимоий-психологик узига хос хусусиятлари.

- 33) Юридик шахс касбий фаолиятининг ташкилий бошқарувчанлик кичик тузилмасини психологик тахлил этиш.
- 34) Суд мажлисида ҳақиқатни билиш, белгилаш жараёнининг психологик-ҳуқуқий тавсифномаси.
- 35) Суднинг қарор қабул қилишида психологик узиға ҳос хусусиятлари.
- 36) Суд-психологик экспертизанинг тайинлаш сабаблари.
- 37) Суд-психологик экспертиза қимлар томонидан ўтказилади.
- 38) Суд-психологик экспертизани ўтказиш тартиби.
- 39) Жиноятга психологик анализ қандай берилади.
- 40) Жиноятчи шахси психологияси.
- 41) Оммавий жиноят психологияси.
- 42) Юридик шахснинг касбий фаолиятининг умумий ижтимоий-психологик тавсифномаси.
- 43) Юридик шахс психологияси.
- 44) Воқеа содир бўлган жойни қуздан кечириш психологияси.
- 45) Тинтув қилиш психологияси.
- 46) Таниб олиш учун тақдим этиш психологияси.
- 47) Юридик шахснинг касбий фаолиятида мулоқат.
- 48) Сурак қилишни олиб боришнинг умум ижтимоий-психологик узиға ҳос хусусиятлари.
- 49) Юридик шахс касбий фаолиятининг ташкилий бошқарувчилик кичик тузилмасини психологик тахлил этиш.
- 50) Суд мажлисида ҳақиқатни билиш, белгилаш жараёнининг психологик ҳуқуқий тавсифномаси.

Ҳуқуқ психологиядан тест саволлари:

1. Юридик психология нимани урганади.
- А) Юрист шахснинг психологик хусусиятларини.
- Б) Юридик хизмат ходимларнинг меҳнат самарадорлиги ва сифатини оширишдаги ролини.
- В) Жиноятни олдини олиш ва очишдаги урнини.
- Г) Ҳуқуқ системасини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган психологик масалаларни урганади.
2. Юридик психология қачондан бошлаб мустақил фан сифатида ривожлана бошлади.
- А) XVIII асрнинг 50-йиллари.
- Б) XIX асрнинг 30-йиллари.
- В) XIX асрнинг 30-50 йиллари.
- Г) XIX аср охири XX аср боши
- Д) XX аср бошлари.
3. Юридик психологиянинг асосий услублари қайсилар.
- А) Шахсга психологик таъсир ўтказиш.
- Б) Суд психологик экспертизаси
- В) Илмий текшириш
- Г) Жиноят ишга психологик анализ
- Д) Эксперимент, қузатиш, суҳбат, анкета, тест.
- Е) Ҳаммаси
4. Юридик психологиянинг услубий асосини нима ташкил қилади.
- А) Психологик қонуниятлар
- Б) Психологик омиллар
- В) Эҳтиёжлар

- Г) Шахс фаолияти
- Д) Хаммаси

5.Юридик шахснинг асосий камолотлари қандай.

- А) Жисмоний етуклик
- Б) Ахлокий баркамоллик
- В) Ахлокий теранлик
- Г) Хаммаси уйғунлашса

6.Юридик шахсни камол топтирувчи омиллар.

- А) Ирсий омиллар
- Б) Ижтимоий мухут
- В) Таълим-тарбия
- Г) Уларни уйғунлиги

7.Хуқуқни қўллаш фаолиятидаги субъектлар шахсини урганишнинг психологик услублари.

- А) Илмий текшириш услуби
- Б) Шахсга психологик таъсир курсатиш
- В) Суд психологик экспертиза услуби
- Г) Хаммасини ҳам қўллаш мумкин

8.Юридик шахс қандай структурага эга.

- А) Эҳтиёж
- Б) Мотив
- В) Кизиқиш
- Г) Майл
- Д) Хаммаси иштирок этади

9.Юридик уз қасбий фаолиятида қандай психик жараёнлар қонуниятларини ҳисобга олиши керак.

- А) Диккат-эътибор
- Б) Ховотирлаш
- В) Тафаккур қилиш
- Г) Идрок этиш, сезиш
- Д) Тасаввур этиш
- Е) Хамма психик жараёнлар

10.Хис-туйғулар, сезгилар, психик ҳолатларни психологик-ҳуқуқий баҳолаш.

- А) Объектив оламни ақс эттириш
- Б) Психик кескинлик ҳолатлари
- В) Безовталиқ
- Г) Фрустрация
- Д) Аффект
- Е) Барча ҳолатларда ҳам баҳоланади

11.Юқсак ҳисларни санаб утинг.

- А) Нафосат
- Б) Ахлокий
- В) Ақлий
- Г) Хаммаси

12.Эмоциянинг ифодаланиши қайси ҳолларда ифодаланади.

- А) Эмоционал
- Б) Қайфият
- В) Стресс
- Г) Аффект
- Д) Ҳаммасида ҳам

13.Эмоциянинг қандай қуринишлари бор.

- А) Статик
- Б) Динамик
- В) Хаотик
- Г) Ҳаммаси уйғунлашса

14.Ҳуқуқни муҳофаза қилишга доир фаолиятда шахснинг индивидуал хусусиятлари-мижознинг (темпераментнинг) хусусиятларини ҳисобга олиш.

- А) Холерик
- Б) Сангвиник
- В) Флегматик
- Г) Меланхолик
- Д) Қайси мижозга (темпераментга) тегишли бўлса

15.Темпераментнинг энг замонавий типологиясига қайсилар қиради.

- А) Экстравет
- Б) Интравет
- В) Хар иккаласи
- Г) Ҳаммаси

16.Юридик шахснинг характери шаклланишида нима асосий роль уйнайди.

- А) Ирода
- Б) Қобилият
- В) Интеллект
- Г) Эмоция
- Д) Ҳаммаси уйғунлашса

17.Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи шахс идрокининг энг муҳим хусусияти қайси.

- А) Предметлиги
- Б) Танловчанлиги
- В) Константлиги
- Г) Қулами
- Д) Ҳаммаси

18.Конфликтнинг энг юқори чуққиси.

- А) Ички-зиддият
- Б) Жанжал
- В) Қарама-қаршилиқ
- Г) Мажоро

19.Характернинг узига қаратилган сифатларига қушимча қилинг.

- А) Уз-узини назорат қилиш

- Б) Узини хурмат килиш
- В) Узини-узи бошқариш
- Г) Хаммаси уйғунлашса

20. Шахсни узгартирувчи асосий манбалар.

- А) Мактаб, олий укув юрти
- Б) Камолотга эришганлик
- В) Микро мухит
- Г) Хаммаси

21. Суд-психологик экспертизанинг тайинлаш сабаблари.

- А) Жиноят содир этилганда
- Б) Фуқоралик ишларида
- В) Жиноятни очишда
- Г) Узгармас ҳолатларда жиноят содир булганда

22. Суд-психологик экспертизаси кимлар томонидан утказилади.

- А) Пракурор
- Б) Суд
- В) Терговчи
- Г) Эксперт психолог
- Д) Хаммаси уйғунлашса

23. Суд-психологик экспертизаларини утказиш тартиби Уз ЖПКнинг қайси мода асосида таъминланади.

- А) Уз ЖПКнинг 171 моддасига асосан
- Б) Уз ЖПКнинг 172 моддасига асосан
- В) Уз ЖПКнинг 173 моддасига асосан
- Г) Уз ЖПКнинг 169 моддасига асосан
- Д) Ҳечқайси

24. Жиноятга психологик анализ қачон берилди.

- А) Жиноий ҳаракатларнинг намоён қилинишида
- Б) Ноурин хатти-ҳаракатларда
- В) Ҳуқуқ бузарликда
- Г) Қастдан ва эҳтиётсизлик туфайли содир қилинган жиноятларда
- Д) Хаммасида ҳам анализ қилинади

25. Жиноятчи шахси психологияси қандай аниқланади.

- А) Ҳуқуқбузар шахс махсус объект сифатида
- Б) Жиноятчи шахсининг хусусиятлари
- В) Жиноятни анализ қилишда
- Г) Жиноятни текширишда

26. Оммавий жиноят психологияси.

- А) Жиноят содир этганлар
- Б) Жиноий гуруҳ психологияси
- В) Бир неча шахс томонидан жиноят содир қилганлар
- Г) Экстремист, рецедивист, террорист.

27. Юридик шахс касбий фаолиятининг умумий ижтимоий-психологик тавсифномаси.

- А) Хукукни муҳофаза қилишга доир фаолиятининг ижтимоий-психологик тавсифномаси
- Б) Пракурорнинг касбий фаолияти
- В) Суднинг касбий фаолияти
- Г) Терговчининг касбий фаолияти

28.Юридик шахс психологияси.

- А) Касбий аҳамияти касб этадиган хусусиятлар
- Б) Конвенцидлилиқ
- В) Ривожланган ҳуқуқий онги
- Г) Ахлоқий меъёри
- Д) Ҳаммаси

29.Воқеа содир бўлган жойни қуздан кечириш психологияси.

- А) Жиноятчи шахснинг психологияси
- Б) Жиноятга таалукли объектлар
- В) Жиноий фаолият излари
- Г) Жиноятчи шахснинг психологик узига хос хусусиятлари тугрисидаги манбаи

30.Тинтув психологияси.

- А) Тинтув қилинаётган объект
- Б) Тинтув пайтда терговчининг қидирувга доир фаолиятининг психологик узига хос хусусиятлари
- В) Қидирув қилинаётган шахснинг хусусиятлари
- Г) Ҳаммаси

31.Таниб олиш учун тақдим этиш психологияси.

- А) Одам идрок этишнинг узига хос хусусиятлари ва уни ухшатишнинг психологик хусусиятлари
- Б) Одамнинг психологик ҳолати
- В) Одамнинг индивидуал хусусиятлари
- Г) Одамнинг характерлари

32.Юридик шахснинг касбий фаолиятида мулоқат.

- А) Ижтимоий узига хос хусусиятлари
- Б) Коммуникатив
- В) Конструктив
- Г) Ҳаммаси

33.Сурок қилишни олиб боришнинг умум ижтимоий-психологик узига хос хусусиятлари.

- А) Зиддиятсиз вазиятда сурок қилиш
- Б) Психологик алоқа урнатиш
- В) Ахборот олиш, йигиш
- Г) Ёш хусусиятларини ҳисобга олиш
- Д) А.Б.В.Г.

34.Юридик шахс касбий фаолиятининг ташкилий бошқарувчанлик кичик тузилмасини психологик таҳлил этиш.

- А) Хукукни муҳофаза қилиш органлари ходимлари жамоасида психологик жихатдан қулай бошқарувчанлик мухитини яратиш
- Б) Коммуникатив
- В) Конструктив
- Г) Бошқарув этикаси

35. Суд мажлисида хакикатни билиш, белгилаш жараёнининг психологик-хукукий тавсифномаси.
- А) Суд таркиби томонидан далилларни баҳолаш
 - Б) Хакикатни белгилашнинг психологик узига хос хусусиятлари
 - В) Ижтимоий – ҳукукий тавсиф килиш
 - Г) А.В.Б.Г

27. Суднинг қарор қабул қилишида психологик узига хос хусусиятлари.
- А) Олинган далил ва маълумотларга суд томонидан тугри қарор чиқарилиши
 - Б) Психологик ҳолатларни ҳисобга олиш
 - В) Моддий жиҳатидан путур етганлик
 - Г) Саломатлигига таъсири
 - Д) Хаммаси

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

Асосий:

1. Каримов И.А. «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т., 1997.
2. Березип Ф.Б., Мирошников Н.П., Рожанец Р.В. Методика многостороннего исследования личности. М., 1996.
3. Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. Ташкент, 2003.
4. Богинский В.Е. Рефлексивное управление при допросе. Учебное пособие. Харьков 1993.
5. Васильев В.Л. Юридическая психология. «Питер» Санкт-Петербург. 2009.
6. Ведерников Н.Г. Личность обвиняемого и подсудимого. 1998.
7. Вечер Л. Секреты делового общения. Минск, 1996.
8. Ғозиев Э.Г. Психология. Ташкент «Ўқитувчи». 2010.
9. Ғозиев Э.Г. Психология муаммолари. Тошкент, «Университет» 1999.
10. Ғозиев Э.Г. Менежмент психологияси. Тошкент, «ЎЗМУ», 2001.
11. Глазирин Ф.В. Психология следственных действий. Волгоград, 2003
12. Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. М., Юрид. литература. 2006.
13. Дулов А.В. Судебная психология. Минск. 2005.
14. Джекебов С.О. Социально-психологических аспектах преступного поведения. Алма-Ата. 1991.
15. Доспулов Г.Г. Мажидов. Ш.М. Психология показаний свидетелей и потерпевших. Алма-Ата. 1995.
16. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. М., юрид. лит. 2006.
17. Еникеев М.И. Юридическая психология. М., 2006.
18. Еникеев М.И. Основы судебной психологии. 2005.
19. Ильченко Ю.И. Эмоции и чувства в деятельности следователя. Краснодар 1998.
20. Кертес Имре. Тактика и психологические основы допроса на предварительном следствии. М., 2005.
21. Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений. Харьков, 2003.
22. Комаров В.С. Тактика допроса, Уч. пос., М., 1995.
23. Коченов М.М., Осипова Н.Р. Психология допроса малолетних свидетелей. М. 2004.
24. Коченов М.М. Введение в судебно психологическую экспертизу. М., МГУ, 2005.
25. Найденов В.В., Олейник П.А. Руководство для следователей. В 2х томах, Москва, 2004.
26. Нагаев В.В. Основы судебно психологической экспертизы Москва 2008.
27. Немов Р.С. Практическая психология. Москва, «Владос», 2005.
28. Пантелеев И.Ф. Некоторые вопросы психологии расследования преступлений. М., 1998.
29. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М., 2005.
30. Ратинов А.Р. Личность преступника как объект психологического исследования. М., 2003.
31. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты, Самара, Бахрах», 1999.
32. Романов В.В. Юридическая психология Москва., Юристъ, 2006.
33. Рухиева Х.А., ... Суд-психологик экспертиза. Уқув кўлланма. Т., 2009.
34. Ситковская О.Д. Судебно-психологическая экспертиза аффекта. Методическое пособие. М., 1993.
35. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. «Юнити» Москва., 2005.
36. Чалдини Р. Психология влияния. М. 2006.
37. Шейнов В. Психология и этика делового контакта. М. 1997.
38. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. М., 2007.
39. Шяхов А.Р. Судебная экспертиза организация и проведения. М., Юрид. лит., 2003.

Қўшимча адабиётлар:

1. Богданов В.М. Психологические особенности профессионального мышления работников уголовного розыска. Омск. 1994.
2. Васильев В.Л. Психологический анализ отношений, возникающих при допросе и очной ставке. В.сб. Психология личности малых групп, Лелг., 1988.
3. Волков Б.С. Мотивы преступлений. Казань, 1992.
4. Годфруа Ж. Что такое психология, В 2-х томах Москва «Мир» 2002.
5. Глаточкии А.В., Пирожков В.Ф. Психология состояния человека лишеного свободы. М., 2003
6. Дубровина И.В. Практическая психология образования. М., 1998,
7. Джос В.В. Практическое руководство к тесту Люшера. Кишинев «Периодика», 1990.
8. Закатов А.А. Психологические особенности тактики производства следственных действий с участием несовершеннолетних. Волгоград. 2003
9. Изард К. Эмоции человека. М., МГУ, 2005.
10. Карнеги Д. «Как завоевать друзей и оказывать на них влияние». М. 2005.
11. Котов Д.П., Шиханцев Г.П. Психология следователя. Воронеж, 1987.
12. Лосев Л.М. Тактика допроса несовершеннолетних обвиняемых. М., МГУ, 2005.
13. Никитинский В.П., Самощенко И.С. Правовой эксперимент и совершенствование законодательство. М., юрид. лит., 1988
14. Платонов К.К. Структура и развитие личности. М., наука, 2006.
15. Тарарухин С.А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты. М., 1994.
16. Филонов Л.Б. Взаимодействие и конфликтные ситуации. М., 1996.
17. Цветков П.Л. Исследования личности обвиняемого. 2006.
18. Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. М., 2005.

Курс иши мавзулари

1. Оилавий ажримда суд психоэкспертизасининг тутган ўрни ва моҳияти.
2. Оилавий муносабатларни юридик психологияда таҳлил этилиши.
3. Оилавий ажримда суд психик экспертизанинг зарурияти.
4. Шахс экстремал вазият моҳиятини очишда С.П.Э-засининг аҳамияти.
5. Воқеа содир бўлган жойни текширишнинг тактик ва психологик масалалари.
6. Шахснинг эмоционал ҳолатини диогностик фаолият асосида юридик психологияда ўрганилганлиги.
7. Жиноий фаолиятни ҳужжатлар асосида таҳлил этиш усуллари.
8. Юридик шахснинг касбий хусусиятлари.
9. Юридик соҳада қўлланиладиган замонавий методларнинг психологик тавсифи.
10. Гиёҳвандликни келтириб чиқарувчи ижтимоий психик сабаблари.
11. Вояга етмаганларнинг сўроқ қилиш психикаси.
12. С.П.Э.нинг замонавий имкониятлари.
13. Тарбияси қийин ўсмирларнинг психик хусусиятлари.
14. Гиёҳвандликни келтириб чиқиш омиллари.
15. Идрок жараёнининг бузилишида С.П.Э.нинг ўзига хослиги.
16. Экстремал ҳолатда шахсни психоэкспертиза қилиниши.
17. Дастлабки терговда маълумотлар олишнинг психик усуллари.
18. Оилавий низоларнинг ўсмирларда девнант ҳулқ шаклланишидаги ўрни.
19. Тергов жараёнида в.е ларни с.к.нинг психик хусусиятлари (таҳлили)
20. Оила барқарорлигида шахслараро муносабатлар тўсирининг психик хусусиятлари.
21. Вояга етмаган ўсмирларда оилавий низо шаклланишда оила муҳитининг роли.
22. Юридик шахснинг касбий психик хусусиятлари.
23. Шахснинг экстремал вазият моҳиятини очишда С.П.Э.нинг аҳамияти.
24. Воқеа содир бўлган жойни кўздан кечириш психологик масалалари.
25. Тинтув қилишнинг психологик хусусиятлари.
26. Юзлаштириш психологияси.
27. Тергов экспериментининг психологик хусусиятлари.
28. Аффектнинг С.П.Э. си.
29. Ўлимдан кейинги С.П.Э.
30. Психоллингвистик экспертиза.
31. Хибсга олиш психологияси.
32. Адвокат шахснинг касбий психологик хусусиятлари.
33. Судья шахснинг касбий психологик хусусиятлари.
34. Терговчи шахснинг касбий психологик хусусиятлари.
35. Прокурор шахснинг касбий психологик хусусиятлари.
36. Тергов жараёнида С.П.Э.сининг аҳамияти.
37. С.П.Э.сининг предмети ва эксперт ваколоти.
38. С.П.Э.ни ташкил этиш ва ўт-ш масалалари.
39. Аффект тушунчаси ва унинг С.П.Э.даги аҳамияти.
40. Аффектнинг С.П.Э.си мазмунидаги масалалар
41. Индивидуал психологик ўзига хос хусусиятларнинг С.П.Э.
42. Кўрсатмалар беришга қобилиятлилиқ экспертизаси.
43. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи мутахассислар фаолиятининг ижтимоий психологик тавсифномаси.
44. Тергов жараёнида эксперт психологдан маслаҳатчи сифатида фойдаланиш.
45. Жиноятни олдини олиш ва тергов жараёнида психологнинг тутган ўрни.
46. Ҳуқуқшунослик амалиёти соҳасида С.П.Э.га оид билимларни шакллантириш.
47. Тергов жараёнида шахслараро алоқа ўрнатишнинг психологик тавсифи.

ХУҚУҚ ПСИХОЛОГИЯ” КУРСИ БЎЙИЧА ТАЛАБА БИЛИМИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНИ ВА ТАЛАБИ

0-54 “қониқарсиз”, 55-70 “қониқарли” 71-85 “яхши”, 86-100 “аъло”

ЖН учун максимал балл-40

ОН учун максимал балл-30

ЯН учун максимал балл-30

ЖН- 10 марта ўтказилади.

ОН-2 марта ўтказилади.

Ян- 1 марта ёзма ўтказилади.

Назорат тури	Максимал балл	Саралаш балл	Назорат шакли	Ўтказиш вақти
1-ЖН	5	2	Оғзаки	Семестрнинг 2-ҳафтаси
2-ЖН	5	2	Янги пед технология “Уч гуруҳга ажратиш”	Семестрнинг 4-ҳафтаси
3-ЖН	5	2	Янги педагог технология “Матбуот конференцияси”	Семестрнинг 5-ҳафтаси
ОН 1	15	8	Ёзма	Семестрнинг 7-ҳафтаси
4-ЖН	5	2	Ёзма	Семестрнинг 9-ҳафтаси
5-ЖН	5	2	Оғзаки	Семестрнинг 14-ҳафтаси
6-ЖН	5	2	“Уч гуруҳга ажратиш”	Семестрнинг 15-ҳафтаси
7-ЖН	5	2	Янги педагог технология, “Фикрлар жанги”	Семестрнинг 16-ҳафтаси
ОН 2	15	8	Оғзаки	Семестрнинг 17-ҳафтаси
8-ЖН	5	2	Оғзаки	Семестрнинг 18-ҳафтаси
9-ЖН	5	2	Оғзаки	Семестрнинг 19-ҳафтаси
10-ЖН	5	2	“Уч гуруҳга ажратиш”	Семестрнинг 20-ҳафтаси
11-ЯН	15	8	Ёзма	Семестрнинг 21-ҳафтаси

86-100 балл билан баҳоланнади:

талаба фан бўйича мустақил мушоҳада юритса;
фаннинг қонуниятлари, категориялари ва методологиясининг моҳияти ва мазмунини тушунса;
ахлоқшунослик фаннига доир аниқ тасаввурга эга бўлса, уларни жамият ва инсон фаолиятига оид мисоллар орқали ифодалаб берса, уларни амалий фаолиятда қўллай олса;
ўтилган мавзулар бўйича хулоса ва қарорлар қабул қилса;
ижодий фикрласа, танқидий муносабатлар билдирса, ўз фикрини эркин баён этса;
маъруза, амалий машғулот ва мустақил топшириқларни ўз вақтида бажарса ва тўплаган маълумотларида биринчи манбаларга мурожаат этган бўлса.

71-85 балл билан баҳоланади:

талаба фан бўйича мустақил фикрлай олса, билдирилган фикрларини англай олса;
фаннинг муҳим мезоний тушунчалари тўғрисида тасаввурга эга бўлса, уни билса ва тушунтириб бера олса;
ахлоқий меёрлар ва қонуниятларини амалиётда қўллай олса;
маъруза, семинар ва мустақил иш учун берилган топшириқларни бажарса.

55-70 балл билан баҳоланади:

фаннинг асосий меъзоний тушунчалари ва тамойилларини тушинса ва айтиб берса;
маъруза, семинар машғулотлари ва мустақил ишларни ёзган ва бажарган бўлса;
машғулотларда ўз мулоҳазаси билан иштирок этиб турса.

0-54 балл билан баҳоланади:

фан ва қонуниятлари ҳақида тасаввурга эга бўлмаса, уларнинг моҳиятини тушинмаса;
ЖН ва ОН ларни топшира олмаган бўлса;
маъруза, амалий машғулот ва мустақил топшириқларни ёзмаган ва бажармаган бўлса;
дарсларни сабабсиз қолдирган бўлса;
дарсда фаол бўлмасдан ва интизомсизлик қилса.

ПЕД. ТЕХНОЛОГИЯЛАР.

“Кластер” пед. Технологияси.

Мавзуни қанчалик ўзлаштирганимизни текшириш мақсадида савол ва топшириқлар берилади.

Олинган натижаларни баҳолашда муаммони мантиқан фикрларнинг тармоқланиши-кластер педагогик стратегия бўлиб, талабаларни бирон бир мавзуни тўлиқ ўрганишга ёрдам беради.

1. Хаёлингизга келган хар қандай фикр кетма- кет ёзилади.

2. Фикрлар тугамагунга қадар ёзишда давом этиш.

3. Иложи борича фикрларнинг кетма кетлиги ўзаро боғлиқлигини уйғунлаштиришга интилиш керак. Бу баён қилинган 3 та тармоқлар “Кластер” технологиясида фикрларни тармоқлашнинг ташкил этиш босқичлари хисобланади

Масалан: “Таълим”-объект ва субъект орасидаги мулоқот, ўзлаштириш, билим, малака, кўникмаларни бирлаштириш.

“Таълим”-билим, -ўқитувчи, -талаба, -тарбия, -таракқиёт, -ривожланиш, -малака, -кўникма.

“Тафаккур”-онг, -тушунча, -мулоҳаза, -мантиқ, -ижодий қобилият, -ривожланганлик, -интуиция.

“ ФСМУ “- технологияси.

Ф- фикрингизни баён этинг.

С- фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг.

М- кўрсатган сабабларингизни исботловчи далиллар.

У- умумлаштириш.

“1 та гуруҳда 4 тадан талаба бўлади”

Масалан : “Ўзликни англаш”

1. Ўзликни англаш- тарихни билишдан бошланади.

2. Авлодни билиш- тарихни, миллатни билиш.

3. Давлат – миллат келажагини билишдан бошланади.

4. Миллий кадриятларни билиш- келажакни тўғри танлай олиш учун, инсон ўзлигини англаш учун асосдир.

“Блиц” технологияси

“Блиц” технологияси- тўғри жойлаштириш технологияси.

Берилган муаммоларни хал қилиш учун ёки дифферсиаллаштириш мақсадида қўлланилади.

Муаммоларнинг қайси бири бунёдкор, қайси бири вайранкорлигини аниқлайди.

Мавзу юзасидан қанча кўп материал, маълумот берилса, мавзуни тўғри жойлаштириш имконияти шунча ошади.

“Ақлий хужум” технологияси

Дарс мавзусига оид муаммоларни хал этиш ёки савол ва топшириқларга жавоб олиш мақсадида уюштирилади.

3. Иштирокчиларни кенг фикр юритишга ундаш.

4. Фикр билдиришга эришиш

5. Рағбатлантириш

4 Муаммолар ечимига шошилмаслик.

Масалан: Талабаларни дарсга кеч қолмаслиги учун нима қилиш керак?

“Бумеранг” технологияси.

“Бумеранг” технологияси- талабаларга дарс бериш жараёнида фан йўналиши асосида

ўтилган мавзулардан топшириқлар, саволлар биз кўзлаган мақсаддан келиб чиқиб берилади, олинган маълумотлар баҳоланади.

